

credo

evangélikus folyóirat

XXX. ÉVFOLYAM
2024/2. • 2200 FT

„Isten világában és munkájában mindig így van, hogy ő mindig az emberileg kicsiny és emberileg jelentőség nélküli eseményekben cselekszik.” (SZTEHLO GÁBOR)

Tartalom

- FABINY TAMÁS:** *Feltétel nélküli szeretettel mentett és emelt fel* 1
- JANCSÓ BÉLA:** *Svájci emlék* 3
- ANDRÁSI ANDOR – SOMOGYI DOROTTYA:** *A Vázsonyi testvérek*
Vázsonyi Ibolya és Vázsonyi Pál 5
- KERTÉSZ BOTOND:** *A gyülekezetépítő Sztello Gábor* 16
- FARKAS ARNOLD LEVENTE:** *Penitencia gyanánt* 26
- MIRÁK KATALIN:** *Egy gebes lótól a szeretetothonokig, avagy*
Sztello Gábor és az 1951-es budapesti kitelepítés 28
- SISKA PÉTER:** *Kilenc nővér* 38
- CSEPREGI ANDRÁS:** *Prófécia, embermentés, demokratikus nevelés és teológia*
Sztello Gábor és az evangélikus teológiai hagyomány 42
- BARTHA ÁKOS:** *Egy kivételes életút?*
János Áron és az ellenállás 50
- JOSEPH ADDISON:** *Himnusz* 57
- PINTÉR MELINDA:** *Egységben az erő*
Deliberatív demokrácia, avagy a tanácskozó döntéshozatal újjáélesztése 58
- ISÓ M. EMESE:** *„A gyerek leginkább önmagáé”*
Beszélgetés a gyermekvédelemről 65
- AGSAI ROLAND:** *Hóbogyó-dal | Levél-dal* 82
Késés-dal 83
- ISÓ GERGELY:** *A hit és a diakónia katonái*
A Johannita Lovagrend Magyar Tagozatának elmúlt száz éve 84
- NEGYELA LÁSZLÓ:** *Szerep és hivatás*
Beszélgetés Széles Tamás Elréddel 93
- CSERMELYI JÓZSEF:** *Járvány, forradalmak, katonai megszállás*
Oraveczi Ödön igazgató jelentése a besztercebányai evangélikus
főgimnázium 1918/19. tanévéről 99
- ANDRÁSI ANDOR – SOMOGYI DOROTTYA:** *„Tizenhatig számoltam a pofonokat”*
Boskovits István 115
- GÁNGS PÉTER:** *Lélekmentők elkötelező emlékezete* 123
- SCHÖN KÁROLY:** *Partenogenezis* 126
- REUSS ANDRÁS:** *Olvasni és továbbgondolni*
A harmadikkal nyolckötetesre bővült Luther-sorozat 128

Feltétel nélküli szeretettel mentett és emelt fel*

→ FABINY TAMÁS

„Isten világában és munkájában mindig így van,
hogy ő mindig az emberileg kicsiny és emberileg
jelentőség nélküli eseményekben cselekszik.”
(Sztehlo Gábor)

Ötven éve, 1974. május 28-án halt meg Stehlo Gábor evangélikus lelkész. Egy prédikációjából idézek: „Szükségünk van valakire, aki nem tehetetlenül áll világméretű problémákkal szemben. Aki felismeri a szociális bajokat, és képes azokat elhárítani. Aki nem bőrük és intelligenciájuk szerint osztályozza az embereket. Aki megbocsát és nem vádol. Aki értelmet ad életemnek. Tehát Jézusra van szükségünk.”

Igen: Stehlo Gábor evangélikus lelkészként legfőbb feladatának a Jézusról való tanúskodást tekintette. Mindezt egyáltalán nem hagyományos, „papos” módon tette, távol álltak tőle az áhítatos formák. Nagytarcsán finn és dán példára népfőiskolát szervezett tehetséges parasztfiataloknak. Vallotta, hogy az ifjúságot a nevelés és a képzés segítségével lehet felemelni.

Ma legtöbben mint zsidómentőt ismerik őt. Naplójának végén ezt írta: „Vétkezünk a zsidó nép ellen, a felebarát ellen, nemcsak 1944-ben, hanem már sokkal korábban.” Pedig ő életének kockáztatásával mentette az üldözötteket. Püspöke küldésére először a Jó Pásztor misszióban, aztán lényegében önállósulva, mindenféle jogi keretet szétfeszítve ment utána a bajbajutottaknak. Szervezett, konspirált, mozgósított. A nyilas államtitkár ezt mondta róla: „Mondjátok meg annak a lutheránus papnak, hogy jól ismerem! Hagyjon fel a zsidók mentésével, mert széttöröm rajta a lovaglóostoromat!” Őt azonban nem lehetett megfélemlíteni.

Ma már történelem: tettét – egyebek mellett – a Világ Igaza címmel is elismerték. Legalább ezer-

hatszáz gyermeknek és négyszáz felnőttnek adott menedéket. A front elvonulása után az öröm városának, Gaudiopolisnak a megálmodója volt. Ismét tőle idézek: „A társadalom szélső pólusai találkoztak. Arisztokraták és proletárok, nagykereskedők és kispolgárok, illegális kommunisták és jobboldali mentalitásúak gyermekei verődtek össze. Nálunk egyedül az volt a kérdés, rászorul-e a segítségre az a gyermek. Üldözött-e, elhagyott-e? Ha igen, be kell fogadni.”

A háború utáni zűrzavarban már valóban ilyen sokszínűvé vált a helyzet. Árván maradt zsidó gyermekek mellett egykori csendőrök és bebörtönzött háborús bűnösök gyermekei is az utcán kóboroltak. A *Valahol Európában* című filmből ismerős nemzedék ez. Stehlo Gábor itt sem szabott feltételeket, az általa alapított Gaudiopolisban a szabadság köreit hozta létre. Demokráciát és önkormányzatot valósított meg akkor, amikor az országban már önkény uralkodott. A hatalom 1950-ben elégelte meg a szabadságnak és az örömnak ezt az önfeledt gyakorlását.

Amikor Stehlot eltávolították, majd Gaudiopolist is megszüntették, ő alázatosan a fogyatékos gyermekek felé fordult. Erről a munkaterületéről így vallott: „Sokszor kérdik: miért végzi ezt az egyház? Nem jobban végezné-e a tanács, az állam? Mennyivel inkább tudná elvégezni ezt valamilyen minisztérium, amelyiknek több pénze van erre. Miért végzi az egyház? Mert Isten az irgalmas samaritánusnak ezt mondta: »Vedd fel ezt a te felebarátodat.« Ezt mondotta és ezt teszi az egyház, ezt kell tennie. Nem szociális munkát, nem baráti cselekedetet, hanem Isten parancsát teljesítve.”

→ **Fabiny Tamás** (1959): a Magyarországi Evangélikus Egyház elnök-püspöke, a Martin-Luther-Bund elnöke és az Evangélikus Hittudományi Egyetem tanára. Legutóbbi kötete *Júdás, az elveszett tanítvány* (Luther Kiadó, 2023) címmel jelent meg.

Amikor aztán rá akarták venni, hogy az általa gondozott szellemi és lelki fogyatékosokat otthagya más munkát vállaljon, rájuk mutatott: „Ezek itt mind szeretnek engem, ezt a szeretetet nem szabad megcsúfolni.”

Hisszük, hogy Sztzehlo Gábor, a gyermekmentő

evangélikus lelkész azok közé tartozik, akiknek Jézus az utolsó ítélet során ezt mondja (Mt 25,35–36): „...éheztem, és ennem adtatok, szomjaztam, és innom adtatok, jövevény voltam, és befogadtatok, mezítelen voltam, és felruháztatok, beteg voltam, és meglátogattatok, börtönben voltam, és eljöttetek hozzám.” ■

JEGYZETEK

* Elhangzott a Kossuth rádió *Vasárnapi újság* című műsorában 2024. május 12-én.

Svájci emlék

→ JANCSÓ BÉLA

Mint tudjuk, Gábor bácsi 1956-ban fogyatékossgal élő védenecsei mellett maradt – nem hagyta el Magyarországot. Saját családjáról azonban úgy döntött, hogy felesége és két gyermeke a biztonságos Svájcban keresse a kibontakozást. Így került Csöpi néni Ildikóval a Basel melletti Arlesheimbe, Gabi pedig a Sankt Gallen-i kereskedelmi főiskolára.

Én magam Zürichben próbáltam gyökeret verni. A színházi pályáról sajnos le kellett mondanom. Először postai kisegítő voltam, majd kiadói szerkesztő, később pedig egy magyar, azután egy svájci lap kiadója lettem. Csöpi néni Arlesheimben – csakúgy, mint korábban Gábor bácsival együtt Budapesten – menekült magyar gyermekeknek otthont és tanulási lehetőséget biztosított.

Egyik látogatásom alkalmával Csöpi néni arról számolt be, milyen komoly nehézségei támadtak az egyik neveltjével.

– Nem tudnál esetleg beszélni vele? Valamikor te is hasonló problémákkal küzdöttél – kérdezte.

– Szívesen! – válaszoltam.

Rókuci – így hívták a kis vörös hajú fiút – szívesen jött velem sétálni. Aztán leültünk egy padra, s beszélgetni kezdtünk – ő mit sem sejtett az előzményekről. Én beszéltem neki a mi egykori közösségünkről, nehézségeinkről, lehetőségeinkről, eredményeinkről. Beszéltem a Jó Pásztorról, a Paxról, a Gaudiopolisról. Rókuci figyelt, hallgatott, néha rákérdezett erre, arra, de semmi jelét nem adta annak, hogy különösebben megérintette volna a történet.

Legközelebbi látogatásomkor Csöpi néni azzal fogadott:

– Te, mit csináltál Rókucival? Azóta, hogy itt voltál, teljesen megváltozott: segítőkész, szorgalmas, figyelmes. Mintha kicserélték volna!

– Hát én csak meséltem neki.

– Akárhogy is, jól csináltad – mondta Csöpi néni. – Figyelj csak, van itt egy másik fiú is, akivel néha nehéz, mert...

Őt is „kezelésbe vettem”, s ő is megváltozott, s aztán még jöttek egypáran. Úgy látszik, a mi sorsunk, történetünk nekik is tanulságos, mi több: követendő lett.

Aztán elérkezett Gábor bácsi svájci látogatásának az ideje is. Az ő további sorsa ismert: Svájcban szívinfarktust kapott, s felépülése után orvosai nem javasolták neki a hazatérést. Gábor bácsi a kis hochfluihi kápolna lelkészeként élt és dolgozott – újra feleségével, Csöpi nénivel együtt. Gabi Sankt Gallenben végzett, és meg is házasodott, Ildikó – ha jól emlékszem – Angliában tanult, később itt ment férjhez.

Én Svájcban kerestem a helyemet, társaságot, társamat. Zürichben magyar ismerőseim bemutatnak engem egy nagyon kedves német kislánynak. Úgy gondolták, mi jól összeillénénk. Így történt, hogy egy idő után kettesben látogattunk el Gábor bácsiékhoz. Ők mindig nagyon kedvesen, szívélyesen, szinte családtagként fogadtak minket. Néha több napra is ott maradtunk, együtt töltöttük az időnket, jókat beszélgettünk. Együtt főztünk (leginkább magyaros ételeket), vacsora után meg néztük

a tévét. Kicsit furcsálltam, hogy Gábor bácsi nagyon szerette a krimiket. Egy idő után nem álltam meg, hogy meg ne kérdezzem:

– Gábor bátyám, hogy van az, hogy te, a lelkész ezeket a történeteket szereted?

– Ja, tudod, Bucikám – válaszolta –, a krimiben mindig a jó győz.

Ez engem meggyőzött.

Együttléteinket olykor csengetés zavarta meg: a helybéliek, a hívek jöttek gondjukkal-bajjukkal, problémáikkal. Ezek a beszélgetések olykor belenyúltak az éjszakába is. A félbeszakított krimiről másnap kellett beszámolnunk.

Emlékezetesek voltak a túráink is. Gábor bácsi nagyon szeretett gyalogolni, s hálás volt, ha valaki csatlakozott hozzá. Ezen alkalmak folyamán is tartalmas beszélgetéseket bonyolítottunk le, így ezek a jó hosszú kirándulásaink testi-lelki megújulást, felfrissülést hoztak. Csodálatos, lenyűgöző volt a panoráma is a Berni-felvidék hegyeivel, az Eigerrel, a Mönchhel, ráadásul a csodálatos Jungfrau! Felemelő látvány volt.

Néha hegyi pásztorok kunyhói mellett vitt az utunk, mindenhol szeretettel invitáltak kis frissítőre, tejre, sajtra, kenyérre – no meg egy kis beszélgetésre. Tudni kell pedig, hogy a svájci pásztorok ugyancsak tartózkodó természetűek, de a tiszteletes úrral mindig és mindenhol kivételt tettek. Szerették és nagyon tisztelték.

Kedves, szép emlékek ezek, az én életemnek is kellemes időszaka volt ez. Barátnőmben és bennem ekkorra érett meg az elhatározás: összeházasodunk. Gábor bácsit kértük meg: ő adjon össze bennünket a kis kápolnájában.

– Csak egy bökkenő van – mondtam én –: hogy

a menyasszonyom református, én katolikus vagyok, te pedig evangélikus lelkész vagy.

– Óh – mondta ő –, ez se nálam, se a Jóistennél nem játszik szerepet.

Ekkor jutott eszembe a történet, amelyet édesanyám mesélt régen, igen régen, az ostrom után. Budapest szétlőve, se család, se lakás, se enniváló, s ő ott állt az utcán három gyerekével. Ekkor tanácsolta valaki:

– Menj el a Jó Pásztorhoz, keresd meg Sztehlo Gábor evangélikus lelkészt, majd ő segít.

Anyámnak azonban aggályai támadtak:

– De nagytiszteletű úr, mi katolikusok vagyunk.

– Az legyen a legnagyobb baj! – nevette el magát Gábor bácsi. – Hozza csak, asszonyom, mind a három gyerekét!

Hát így kerültünk mi a Paxba Gábor bácsihoz.

E kis kitérő után visszatérve a svájci hegyek közé, a kis kápolna alpesi virágdíszbe öltözött a mi tiszteletünkre, s a kis harang már negyedórája szólt, mire a csekély számú násznép megérkezett. Az ifjú páron és az örömszülőkön kívül néhány jóbarát, ismerős töltötte meg a kis templomot. Gábor bácsi a kapuban várt, maga vezetett be minket. Valamennyien beszéltünk németül, az én rokonaim is, így magától adódott, hogy Gábor bácsi is németül végezte a szertartást, és németül mondta el ünnepi beszédét. De amikor a végére ért, rám nézett, és így szólt:

– Most pedig szeretném az áldást magyarul elmondani.

S a szemében megcsillant a könny. Sírtunk mindannyian, nemcsak, akik értettük, de a többiek is, látván a mi meghatottságunkat. Felejthetetlenül felemelő élmény volt – és marad. ■

A Vázsonyi testvérek

Vázsonyi Ibolya és Vázsonyi Pál

→ ANDRÁSI ANDOR – SOMOGYI DOROTTYA

*Három testvér közül a tizenhat éves matematika-
őstehetség Palit és a hatéves Ibolyát vitte el 1944 de-
cemberében édesanyjuk Sztehlo Gáborhoz, és né-
hány nap különbséggel kerültek az Úri utcai két
otthonba: Ibolya a 19.-be, Pál a 16.-ba. A háború
alatt nem találkoztak. Pál később a Bogár utcai ot-
thonba került. Ibolyát az otthonból szinte utolsóként
vitte haza édesanyja két hónappal a felszabadulás
után, míg az epilepsziás rohamokkal küzdő Palit csak
1945 májusában találta meg édesapjuk a Lipótmezei
Ideg- és Elmegyógyászati Intézetben. A szűk család,
apa, anya és a három testvér – elsősorban az anyai
leleménynek köszönhetően – túlélte a holokausztot.
A rosszul kezelt epilepszia miatt Pált hamar leszázalé-
kolták, súlyos betegen, negyvenhat évesen halt meg.
Ibolya az egészségügyben dolgozott, és hosszú időt
töltött második férjével diplomáciai kiküldetésben.
Két fia van.*

Hullámhegyek és hullámvölgyek

Az édesanya, Keller Bella (Izabella) 1900-ban szü-
letett tehetséges családban. A budapesti Skót Misszió
által alapított Vörösmarty utcai iskolába járt,¹ ahol
keresztény és zsidó lányok tanultak együtt, így került
kapcsolatba a református egyházzal. A polgári iskola
után tanulmányait saját bőséges zsebpénzéből fedez-
te, járt a színiakadémiára, kitanulta édesapja szakmá-
ját, a fényképészetet, később György Júliánál és Mérei
Ferencnél, a két neves gyermekpszichológusnál ta-
nult, szeretett volna pszichológus lenni. Fiatalon lett
a munkásmozgalom illegális aktivistája, dolgozott a

▲ Vázsonyi Ibolya, Fotó: Madácsai Zoltán

Magyarországi Vörös Segélynek, a Tanácsköztársá-
ság idején pedig a Magyarországi Gyermekebarátok
Mozgalmában tevékenykedett. A Tanácsköztársaság
bukása után kapcsolatba került az illegális kommu-
nista mozgalommal, többször letartóztatták.

▲ Keller Bella és testvére, Keller Erzsébet, 1914

→ *Andrási Andor* (1933): PhD, sugárvédelmi fizikus, kutatási területe a belső sugárzások dozimetriája. A Sztehlo Gábor alapította „gyermekállamban”, Gaudiopolisban nevelkedett, a Sztehlo Gábor Gyermek- és Ifjúságsegítő Alapítvány egyik alapítója, nyugdíjas.

→ *Somogyi Dorottya* (1967): szerkesztő újságíró, online tartalomkészítő, az allendorfi kényszermunkatáborba hurcolt ezer magyar zsidó nő emlékdalának készítője.

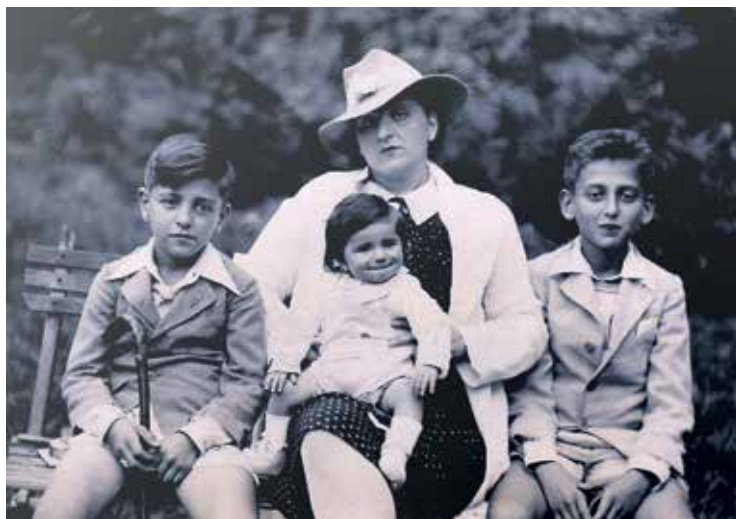
▼ Vázsonyi Tibor útlevele, 1924

Az apa, Vázsonyi Tibor 1897-ben született, az országgyűlési képviselő, majd igazságügy-miniszter, Vázsonyi Vilmos rokona, akinek a kedvéért 1917-ig jogot is tanult. Tanulmányait a műegyetemen folytatta, végül Bécsben fejezte be, és mivel a diplomáját sokáig nem tudta elismertetni, az első mérnöki állását csak jóval a második világháború után, 1950-ben kapta meg. A gazdasági világválság alatt elveszítette az állását, majd 1936–38-ban kitanulta

a papírszakmát, de amikor jöttek az első zsidótörvények, stróman segítségével létrehozott egy üzletet a Népszínház utcában. A papíráru-írószer nagykereskedés három-négy teherkocsinyi papírballát szállított különféle nagyvállalatokhoz. A stróman, Wekinger Józsefné Asztalos Mariska az anyagyerekkori barátnője volt, akinek a bátyja az apának jóbarátja volt. A család mindent visszakapott tőlük a háború után.

▼ Vázsonyi Tiborné Keller Izabella, Pál, Ibolya és János

A szülők még az első világháború előtt ismerkedtek meg, de csak 1924-ben házasodtak össze. Ugyanabban az évben született meg az első kislányuk, aki nyolc hónapos korában meghalt. Vázsonyi János 1926-ban, Vázsonyi Pál Tamás 1928-ban, Vázsonyi Ibolya Julianna pedig 1938 májusában született.

Így emlékszik vissza János saját kamaszkora időszakára: „Én szinte minden évben másutt jártam iskolába. [...] Aztán átírtattak a zsidó gimnáziumba.² Nekem nehéz volt ott beilleszkedni, mert nem volt vallásos nevelésem, és a zsidó gimnáziumban akkor megvolt a vallási különállás. Én akkor gőzerővel nekiláttam a tanulásnak, és beléptem a cionista szövetségbe, igaz, az apám tudta nélkül, mert a Vázsonyi családban a cionizmus egyenlő volt a legnagyobb erkölcstelenséggel. Ugye Vázsonyi Vilmosnak az egyik első nagy tette a recepció megvalósítása volt,³ és ő arra alapozta elképzeléseit, hogy a zsidóság nem nép, hanem felekezet. Ő becsületesen kitarzott a zsidó vallása mellett, de elsősorban magyar hazafi volt. És az apám is, aki Vilmos bácsinak a kedvence volt, tüzzel-vassal ellene volt... És én mélyszélesen vallásos gyerek lettem.”⁴

Incidens, ami mindent megváltoztatott

„A testvérem, Pál soha nem lett vallásos. Ő mással volt elfoglalva. Őt kizárólag a matematika érdekelt. Tőle aztán az lehetett, amit akartak. Fütyült mindenre, csak a matematika érdekelt. Ő bekerült polgáriba, és elektrotechnikus lett, mert akkor már nem volt sok értelme, hogy gimnáziumban taníttassák. De nagyszerű számoló volt. Örökölte a Vázsonyi nagyapámnak azt az adottságát, hogy ha megkérdezték tőle, hogy mennyi háromezhatvanháromezernek a köbgyöke, akkor gyorsabban mondta meg, mint a számológép. Úgyhogy ő volt annak idején a közértépéntárosok réme. Mert azok ütögették be, és akkor ő elvette a számológépet, és megmondta, hogy ebben nyolc hiba van. Az Erdős Pál matematikus a Palinak volt nagyon jó barátja, vele mindig órákat töltött.”

Ibolya is hasonlóképpen emlékszik vissza testvérére: „Itt lakott az Abonyi utca 8.-ban Erdős Pál

matematikus. Turán Pállal meg a Turánnéval, a Soós Verával dolgoztak együtt, és akkor még nem volt számológép. Milliós nagyságrendben prímszámokat számolt ki az Erdősnek a bátyám. Csak úgy, szíveségből.

Nagyon hiányzik, nekem nagyon hiányzott, mert közelebb volt hozzám, mint az idősebb bátyám. Minden este a meséjére aludtam el. Kívülről tudta a Grimm testvérek mesekönyvét meg Arany Lászlónak az Arany-mesekönyvét, szóval rettenetesen jó memóriája volt. Legalább annyit tudott kívülről, mint egy színész.”

A család a Laky Adolf utcai villából a Hungária körútra költözött, 1943-ban már ott éltek.

„A Hungária körúton laktunk, és lakott ott egy hadiárva, a Palival egyidős Karcscika, akinek az apja már '42-ben meghalt a fronton, és az anyjának volt egy rendőr barátja. '43 novemberében egy nap az anyám leküldött minket felöltöztetve, hogy a kertben legyünk, nehogy ránk melegedjen a kabát, amíg ő elkészül. A Karcscika észrevette, hogy én ott ugróiskolát rajzoltam, és ott játszottam, a bátyám beszélgetett velem. Odajött, és közölte, hogy zsidó nem lehet a kertben. És elkezdte lökdönsni a bátyámat. Tizenöt volt mind a kettő. A bátyám egy erős gyerek volt, jól megverte, úgyhogy elkullogott haza, majd egy hét múlva megjelent egy fogházőr a Markóból meg egy rendőr. Gondolom, a mamájának a barátja, és azt mondta, hogy »nagyságos asszony, a fiút elő kell állítani a Markó utcában,⁵ mert a Heihlerék feljelentették könnyű testi sértésért, és a bíró ki akarja hallgatni«. A bátyám is náthás volt, én is, azért otthon volt, nem volt az iskolában. És az anyám sajnos elengedte, mert azt mondták neki, hogy déltre, ebédre visszahozzák. És sajnos az anyám talán életében először követett el olyan hibát, hogy a kiskorút elengedte.

Apám délben jött haza ebédelni, és kérdezte, hol van Pali, és amikor az anyu elmesélte, hogy mi

▲ Vázsonyi Pál

történt, az apám azonnal berohant a Markóba, mert volt egy csomó bíró, ügyvéd barátja. Senki nem tudott semmit, és délután kettőkor már szinte senki nem volt ott. Másnap reggel odament, és kinyomozta – valaki fülbe súgta nem hivatalosan –, hogy a bátyámat elvitték Óbudára egy átmeneti fiúotthonba. Odavitték akkor a fiatalokú bűnözőket. Apám taxiba ült, kiment. Az igazgató fogadta nagyon megijedve, mert hát a Vázsonyi nevet akkor ismerték. Kérdezte az apám, hogy hol a fiam. Az igazgató mondta, hogy tegnap két fogházór bedobta a kapun, és mondták nekem, hogy csináljak vele, amit akarok. És ne tessék megijedni, de felismerhetetlenségig össze van verve.

A két fogházór levitte az alagsorba, ahol az öltözők meg a zuhanyozók vannak. Addig verték, amíg el nem fáradtak, ha elájult, akkor ruhástul a zuhany alá rakták, és főleg a fejét verték... Ezért lett epilepsziás.

Az átmeneti fiúotthon igazgatójának a felesége kimosta a ruháját, és nem tették be a bűnözők közé, mondta az igazgató, hogy nála van, a lakásában. Apám elhozta a bátyámat, én sikítottam, mikor megláttam, mert a két szeme bedagadva, a feje cipó, kopaszra nyírták az igazgatónál, mert a vértől összeragadt a haja, nem tudott beszélni, nem tudott enni, csak

szívószállal szopogatott. Aztán a Péterfy-kórházban valahogy rendbe hozták. És akkor elmesélte, mit csináltak vele, miközben mondták, hogy »zsidó kölök, verjél meg csak egy keresztényt mások is«.

És akkor körülbelül két-három hónapra ezután a bátyámnak jöttek az első epilepsziás rohamai, s aztán jött a megszállás.”

Munkaszolgálat, gettó és menedék

János és az édesapa még a Hungária körútról vonult be munkaszolgálatra 1944-ben. Az év nyarán a Dózsa György út 17. szám alatti csillagos házba⁶ költöztették a családot, amelyből később pápai védett ház lett.⁷ Az épületben csupa három-négy szobás lakás volt, minden szobába egy-egy családot költöztettek. Vázsonyiék lakásában eredetileg Bertha István, a rádió karmestere lakott egyedül a házigazdájával. Ibolya emlékei szerint a karmester nem akart csillagos házban élni, ahol az eredeti lakók közül Latabár Kálmán színművész és négy-öt keresztény lakó maradt csak.

János, aki hol munkaszolgálaton volt, hol az édesanyja révén szerzett hamis papírokkal a Magyar Királyi Honvédségnek volt a tagja, októberben betegen került haza, és édesanyja már nem engedte vissza. Később, amikor a családot beköltöztették a gettóba, ő másik címre költözött, és hamis papírokkal bujkált a felszabadulásig.

Ibolya így beszélt erről az időszakról: „Apám a háború alatt Vácon volt munkaszolgálatos. Ott volt vele két öccse is meg a sógora, anyám nővérének a férje. Apám valahogy mindig hazajött hétvégeken. Amikor meghallotta, hogy bevagóniózzák őket, mondta a rokonságnak, hogy lépjünk le, de végül nem mertek. Olyan plakátok voltak szerte a városban, hogy »felkoncoltatik, aki zsidót bújtat, zsidót ment«. Én már olvastam akkor, mert iskolába ugyan nem tudtam menni szeptemberben, de hát megtanultam számolni és olvasni is. Két idősebb fiútestvér mellett nem volt nehéz. Akkor az apám mégsem ment vissza, és itt a gardrószelemben aludt a hallban. És amikor minket bevitték a gettóba, ő itt maradt. Egy hét múlva a házfelügyelő szólt, hogy Vázsonyi úr, tűnjön el, mert a nyilasok megszállják a házat. A bútorokat is összegyűjtötték.

A lakásban tartotta a XIV. kerületi pártszolgálat vezetője az esküvőjét, és tüzet raktak a család könyveiből, így a szülők egész oda mentett könyvtára megsemmisült. Akkor apám kísértelt a házból, és ezután ismerősöknek a szenespincéjében megkaszánházakban aludt. Később egy közös ismerősnél anyámmal összetalálkoztam, és egy albrétben, az Elemér utca 34.-ben húzták meg magukat. Akkor már tisztában voltunk azzal, hogy egyetlenegy értelmes dolog van: valahol kivenni egy lakást más néven és illegálisan élni. Az ismerős barátónő pedig ugyanaz a Weckinger Józsefné volt, aki a családi kereskedéshez is a nevét adta, és akinek a papírjaival az anya ki-be járhatott a gettóból, így a kisebb gyerekeit elhelyezhette Sztehlo Gábornál.

Anyám vitte zsákszámba az anyai rokonságnak, a nagyanyámnak, a két öccsének, több unokanővéremnek az enniavót, etette őket, hogy éhen ne haljanak. Anyám ezzel nagyon sokat kockáztatott, de hát ilyen volt egész életében.

Anyám engem meg a kisebbik bátyámat, Palit először a Dob utcai úgynevezett árvaházba vitt, ahol egyedül maradt gyerekek voltak, vagy csak az anyjukkal kerültek oda, mert az apákat munkaszolgálatra vitték. Mivel anya nélkül voltam ott, egy néni levette a hatodik születésnapomra kapott kis tűzzománc medálos aranyláncot a nyakamról, utána egy másik néni a születésnapomra kapott alvós babámat vette el tőlem. Amikor anyám ezeket megtudta, akkor azt mondta Palinak: »Ne engedd el az Ibi kezét egy percre se!« És akkor a bátyám tényleg nem engedte el a kezemet, mindenhova magával vitt, így utána már nem ért semmilyen atrocitás.

Anyám, aki borzasztóan elszánt, konspiratív és szervező ember volt, kiderítette, hogy van egy Sztehlo Gábor nevű lelkész. Elhatározta, hogy minket, engem meg a Palit elvisz hozzá. Mindez 1944 decemberében volt.”

„Sztehlo-gyerekek lettünk”

„Álnevünket a már említett Weckingernétől kaptuk. Én Weckinger Ibolya Julianna erdélyi menekült evangélikus kislány lettem, a bátyám meg Weckinger Pál Tamás. Sztehlo Gábor nagyon kedvesen fogadott bennünket, megsimogatott, és megkérdezte, hogy tudok-e imádkozni.

Én az Úri utca 19-ben »laktam«. A Balta köz az Úri utcát és a Tárnok utcát köti össze. Az Úri utca 19. és 21. egy igen rövid háztömb. És mint a többi ház, ez is csupán egyemeletes. Bent körfolyosó és csinos kis

kert pár ecetfával. Mi az első emeleten laktunk, a lakás három-négy szobás volt. Az én »szobám« a Balta közre nyílt, és elég sötét volt.

Egy Júlia nevű nővér, egy diakonissza vigyázott ránk, de annyi-

ra, hogy még a szomszéd szobába sem volt szabad átmenni. Nem tudhattuk, hogy ki van a szomszédban, hogy baj esetén nehoj árulkodjunk...

Egy félkör alakú csigalépcső vitt le a kapuhoz, onnan az udvaron keresztül jutottunk a pincelejáróhoz, ami az utca irányába vezetett. Egyemeletnyi mélységben volt a farekeszes pincesor, innen még lejjebb, már az Úri utca alatt egy tágas »terembe« jutottunk, melynek a közepén egy kovácsoltvas ráccsal lefedett kút volt.

Azt hiszem, hogy szenteste előtt vitt föl anyám, és már rögtön a szenteste éjszakáján légiriadó volt. Valaki fölkapott pizsamástól, és levitt a sziklaóvóhelyre, mert itt a páratlan oldalon két-három emelet mélységben vannak ezek a »katakombák«. Itt már készültek az ostromra, mert a klinkertégla falak mentén szalmazsákok voltak, és sok-sok pléd. Víz-hordó edények is voltak, mert a kútban nem volt már víz. Február végéig ez volt a szállásunk, mert már az első éjjel nem maradt más a házból, mint az utcafronti főfala. A lakásokba nem lehetett visszajutni, mert a folyosók életveszélyesek lettek, több helyen lelégtak az udvarra. A mi lakásunk ugyan a kapu alól nyílt, de telitalálatot kapott, és kiégett.

„Február végéig ez [az óvóhely] volt a szállásunk, mert már az első éjjel nem maradt más a házból, mint az utcafronti főfala. A lakásokba nem lehetett visszajutni, mert a folyosók életveszélyesek lettek, több helyen lelégtak az udvarra.”

Mivel Buda egy hónappal később szabadult fel, mint Pest, kerek két hónapig pincelakók voltunk. Végig abban a pizsamában voltam, és a hócipőmben, amiben leszaladtak velem a légópincébe. Két hónapig se víz, se villany, se semmi. Két légitámadás között felengedtek az udvarra, illetve néha az utcára levegőzni, miután ösvényt vágtak a kapuhoz a törmelék között. Az udvarra bedőlt első emelet kb. három méter magas romhalmazt képezett. A felnőttek ásogattak benne, használható holmik után kutatva.

A szomszédos vörös téglás épület volt a központi katonai kórház műtője, ahonnan némi fény szűrődött át, meg »halálhörgés, siralom«... Mint minden hadikórházban, ott is főleg amputáltak. Onnan tükrök segítségével több fényhez sikerült jutni, na meg egy véres műtő látványát is megkaptuk, ami nem ideális altatómese volt nekünk, kicsinyeknek. Mondták is az őrzőink, hogy ne nézzünk felfelé, és fogjuk be a fülünket. Meg a szánkat is...

Fa viszont volt elég. Tüzeket raktak, és kondéban főztek. Vízért naponta jártak a Szentháromság térre, ami életveszélyes feladat volt, ami végül január végén három ember életébe is került. Reggel tea és keksz volt a menü. Rengeteg konzervünk volt, gondolom, a svájci Vöröskereszt révén. Délben leves volt, ebbe kilőtt ló húsát főzték bele. Amikor néha felengedtek az utcára, láttunk sok döglött lovat – felfúvódtak, és mi, gyerekek »gumiasztalnak« használtuk őket, lehetett ugrálni rajtuk. A hócipőm hamar kilukadt, és mindig nagyon fáztam. Kívül az utca is hasonlatos volt az udvarhoz: tele volt rommal, majd később elhagyott katonai járművekkel, a romokon keresztül legfeljebb csak a tankok tudtak menni. Megtetvesedtünk, mert voltak katonaszökevények, és azok hoztak magukkal ruhatetűt, fejtetűt, mindenfajta élősködőt.”

Ibolyát egy másik gyerekkel együtt utolsóként vitték el a gyermekotthonból: 1945. március elején jött érte az édesanyja Pestről kétnapos gyalogúttal. Drága, nyereszkedő csónakossal kelt át a Dunán oda-vissza, közben óbudai rokonoknál szálltak meg.

„Ketten maradtunk egy kislánnyal, aki kisebb volt, mint én, és Júlia nővér már ígérgette nekünk, hogy árvaházba megyünk, ha nem jönnek értünk.

Anyám 1945. március első napjaiban tudott csak értem jönni. Akkor Júlia nővér megpakolt egy zsákot konzervvel, és ugyanígy két napon keresztül értünk Pestre vissza. A Duna áradt, és ócska lélekvesztőkön ment az oda-vissza fuvar Újpestről át a Hajógyári-szigetre. Budáról a szigetre megmaradt a híd, és átgyalogolva a szigeten a pesti oldalra késre menő harc folyt a csónakokért. Száz-száz pengőért ülhettünk a túlterhelt lélekvesztőbe, a víz talán tíz centire volt az oldala tetejétől. Sokan végigsikoltották az utat a pesti oldalig.

A Várból a legyaloglás a romhalmazokon keresztül egy napot vett igénybe a Margit hídig. Én a tizenhat kilométerrel és a lyukas hócipőmmel csoda, hogy bírtam. Akkor láttam a Mechwart térnél a házba csapódott repülőgépet. Anyám barátnőjénél megaludtunk, és csak másnap reggel kezdtük a túrát Óbudára. A Várból a szigetig és onnan az albérletig legalább harminc kilométer az út. A kezem-lábam összefagyott, és krónikus *cystitis*em volt.⁸ Ez utóbbi elég gyorsan kikezelték a Péterfy Sándor utcai kórház szakrendelőjében, de a fagyásaimmal még évekig küszködtem.

A bátyám a 16.-ban volt. Azok a villák a Tóth Árpád sétányra is nyílnak, a bejáratuk az Úri utcából van, és egy kis kertjük van. Attól kezdve, hogy odakerültem, semmit nem tudtam a bátyámról.”

Pál – menekülés otthonból otthonba

Pali az Úri utca 16.-ból került fel a többi gyerekkel a Bogár utcai otthonba, mert kibombázták őket, és annak az oldalnak nem volt sziklaóvóhelye.

Stiasny Éva, a Bogár utcai otthon vezetőnöje *Háborúban békeességben* című könyvében így emlékszik vissza erre: „Aztán »csak az ünnepre« felkiáltással hoztak egy nagy, erős kamasz fiút, Palit is, akiről nem árulták el, hogy epilepsziás.”⁹ Minthogy hamarosan ez a ház is a rózsadombi harci cselekmények központjává vált, „[s]zegény Paliból az izgalmak kiváltották az eltitkolt epilepsziás rohamokat. Állandóan figyelemmel kellett kísérni az állapotát, és nyugalmat kellett biztosítani a számára. De hogy lehet a pincében csendet és nyugalmat teremteni?! Ebben is [Roth] Gyuri sietett a segítségünkre.”¹⁰

Sokáig itt sem lehetett maradni, német katonai segítséggel január 3-án éjjel el kellett hagyni a házat. A gyermekotthon egyik lakója, Kilényi Tomi naplójában örökítette meg ezt a történetet:

„1945. jan. 3. Éjjel 12 ó

Éjjel 3 óra, azonnal fölkelés, indulunk. Mindenki kap kockacukrot. Bejön két magyar katona. Ezek kísérek. Indulunk. Kimegyünk. Holdfényben átbújunk a kerítésen, kiérünk a Bogár utcába. Mindenütt romba dőlt házak. Végig a Bimbó úton összedőlt házak. A földön üvegcserepek. Látjuk, hogy a városban sok helyen tüzek égnek. Leérünk a Margit körútra. Itt sincs ép ház. A Széna téren át fölérünk a Fillér utcába. Mindenütt ágyúk, páncélosok. Botorkálunk a leszakadt drótok között, és így fölérünk a Lorántffy útra. [...] Lehasalunk egy fal mellett. Fűtyülnek a géppuskagolyók. [...] bemegyünk Sztehlo nagytiszteletű úrhoz. Hosszú zörgetés után végre kinyitják az ajtót és beeresztenek. Bevezetnek egy szép szobába, ahol nemsokára lefekszünk. De nem alszunk, hanem kockacukrot eszünk.

Reggeli rántott leves kenyérrel. Reggeli után nagyon lóttek, és ezért lementünk a pincébe.”¹¹

Ez az esemény többek között Sztehlo Gábor visszaemlékezésében is helyet kap:

„A Bogár utca 29 számú ház közvetlenül a fronton volt. 1945 január 4-én a saját lakásomba jöttek el 32 gyermekkel, hogy helyezzem el őket. A szomszédos villában, ahol én laktam, volt a német parancsnokság, mégis el tudtuk helyezni a gyermekeket, sőt, mondhatnám német katonai fedezettel. Maguk az SS katonák hozták le vállukon a 2-3 éves kis gyermekeket a tűzvonalból, természetesen nem tudták, hogy kikről volt szó. Az egész vándorlás az éj leple alatt történt. A frontszakasz vezető őrnagya három nap múlva rájött a dologra, de csak annyit mondott, hogy a gyermekek ellen nem harcol, de felnőtt férfit ne lásson itt a közelben. Az ő jóindulatának volt köszönhető, hogy az éhezés részben csökkent a katonák különböző szerzeményei által.

Az őrnagy még január 13–14-én elesett a pesti oldalon. Itt szabadultunk mi fel, 32 gyermek, 20 felnőtt, január 29-én.”¹²

Palira így emlékezett:

„Volt egy nagyon beteg, súlyos epileptikus fiunk is, aki az egész ostromot és mindent végigcsinált velünk. Ez a gyerek egy egész különleges eset volt, teljesen abnormális. Hihetetlen számtani feladatokat tudott megoldani, sokszor csak számokban fejezte ki magát, de egyébként erősen csökkent szellemű volt, és beszélni is csak nehezen tudott. A kinézése is egészen debilis volt. Legjobban úgy tudta kifejezni magát, ha leírta. Írni-olvasni tudott. Voltak események, sőt néha elvont dolgok is, amikről nagyon jól lehetett vele beszélni. Sajnos igen ingerlékeny volt, és könnyen dühbe jött, ha valami bosszantotta. A kisebb gyerekek sokszor ingerelték azelőtt, és ez sem

nekik, sem a fiúnak nem tett jót, ilyenkor aztán nem nézte, hogy mivel hova üt, csak ütött. 15-16 éves volt körülbelül. Itt a pincében aztán én kezeltem ezt a fiút, mosdattam és öltöztet-

tem is, mert magától nem tudott semmit sem csinálni. Sokszor, ha depressziója volt, etetni is kellett. Epileptikus rohama az ostrom alatt csak egyszer volt. Egyébként is nem volt gyakran rohama, de ha volt, akkor egész nap tartott, és kb. 15-20 perces szünetekben iszonyú görcsök kínozták. A Bogár utcai otthonban is volt egyszer ilyen rohama, és akkor sajnos próbálták megkötözni, hogy kárt ne tegyen magában. Persze így még több kárt tett magában és másokban is. A rohamkor csak egy alacsony fekvőhelyre kell letenni és szabadon hagyni. Csupán arra kellett vigyázni, hogy le ne zuhanjon a fekvőhelyről. Itt a pincében a földre fektettük egy pokrócra, és közben állandóan tettük a fejére és a szív[é]re a vizes ruhát. Ekkor láttam, hogy szegény fiúnak a haja tele van tetűvel. A roham után aztán másnap felvittem ezt a gyereket a fürdőszobánkba, ahol egyedül lehetett ilyen nagyobb mosakodásokat végezni, és olvasztott hólében tetőtől talpig

„Éjjel 3 óra, azonnal fölkelés, indulunk. Mindenki kap kockacukrot. Bejön két magyar katona. Ezek kísérek. Indulunk. Kimegyünk. Holdfényben átbújunk a kerítésen, kiérünk a Bogár utcába. Mindenütt romba dőlt házak.”

lefürdöttem, és megnyírtam a haját is. A tetűt már ismertem és sokszor láttam életemben, de ilyen kifejlett állatokat és ilyen mennyiségben még soha nem láttam. Ez után a roham és kúra után aztán jó 24 órát aludt a szegény gyerek. Az érdekes az volt még nála, hogy tudatában volt a betegségének. Leírta nekem, hogyan érzi magát a roham előtt egy fél órával.”¹³

Stiasny Éva emlékei szerint: „Időközben az epilepsziás Pali közveszélyessé vált, ezért idegkórházba kellett vinnem.”¹⁴

Ibolya szerint a gyógyszerek híján sűrűsödő rohamok miatt valamikor – hogy még a felszabaddulás előtt-e, vagy csak utána, nem tudni – Palit a Lipótmezei Ideg- és Elmegyógyászati Intézetbe vitték, ahol nem engedték az ágyból fölkelni, és a betegek éheztek. Naponta kétszer kaptak levest, úgyhogy a hatvankilós fiú harminchat kilóra lefogott. Ibolya így emlékszik vissza:

„Az apám kereste az Úri utcában, mert Sztelhó Gábor elment vidékre, és vele nem tudott beszélni. Végül csak 1945 májusában a Lipótmezőn találta meg a bátyámat. Lement a Fény utcai piacra, vett egy ilyen négykerekűt, zöldségest, és azon hozta haza.

[Pali] elvégzett még két gimnáziumot, de oroszból megbuktatták, és akkor például az első metróépítkezésen kubikolt, mert mindig dolgozni akart. Végül hírlapárus lett. És aztán leszázalékolták, és már negyvenéves korában rossz volt a szíve. Egy rosszul kezelt epilepszia teljesen tönkreteszi a beteget, aztán egy nagy roham után nem tisztult fel. Már nyugdíjas volt, rokkantnyugdíjas. 1974 decemberében beutalták a Róbert-kórház¹⁵ organikus idegosztályára, ahol rendbe hozták, telefonáltak, hogy mehetünk érte, és mire érte mentünk, meghalt. Ebéd közben rohamot kapott, és belélegezte az ételt. Negyvenhat éves volt. Én azt mondom, hogy megváltás volt neki. Nagyon céltalan volt az élete.”

„Az apám kereste az Úri utcában, mert Sztelhó Gábor elment vidékre, és vele nem tudott beszélni. Végül csak 1945 májusában a Lipótmezőn találta meg a bátyámat. Lement a Fény utcai piacra, vett egy ilyen négykerekűt, zöldségest, és azon hozta haza.”

A háború után

János a Centropának¹⁶ ezeket mondta: „A felszabaddulás után visszakerült az egész család a Dózsa György út 17.-be. A ház tulajdonosa, a Vajda – az is zsidó volt – visszajött, és kiadta nekünk bérbe. Az egész ház az övé volt. Akkor még visszakapta. Csak 1948-ban államosították.

A lakásban akkor mi maradtunk ott egyedül, a többiek visszaköltöztek a saját lakásukba. Mi a saját lakásunkba, a Hungária körútra azért nem költöztünk vissza, mert semmink nem maradt ott, és mások laktak benne. Itt viszont egyedül maradtunk, mert a lakótársak mind elköltöztek.”¹⁷

A szülők Népszínház utcai üzlete szinte teljes egészében ép maradt, és 1948-ig még működött. Vázsonyi Tibor az államosítás után mérnökként dolgozott, egy darabig a Kohó- és Gépipari Minisztérium beruházási vezetője volt. 1960-ban, hatvanhárom éves korában halt meg rákban.

„Az anyám nagy tüzesen, végre nem illegális kommunistaként, hanem a párt harcos tagjaként elkezdte szervezni a nőszövetséget.

A koncepciók perек idején kizárták a pártból. Egy életen át a mozgalmat szolgálta, és aztán rá kellett jönnie, hogy a dolgok nem azok, aminek látszanak. Senki se tudta megmondani, hogy miért zárták ki. Úgyhogy, ha jól emlékszem, az anyámat 1958–59-ben visszavették a pártba, és megint nagyon boldog volt.

Az anyám egészen az 1970-es évekig elkötelezett maradt a mozgalomhoz, amikor sikerült teljesen kiábrándulnia. 1988-ban halt meg, a nyolcvankilencedik évébe lépett akkor.”

„Egész életemben középkáder voltam”

Ibolya így emlékszik vissza: „Az Abonyi utcai zsidó iskolába jártam, de hát államosították, és utána átkerültem a Dózsa György úti polgári leányiskolába.”¹⁸ Majd

◀ Vázasnyói Tiborné, 1975 (jobbról a harmadik)

próbálkoztam a Gorkij gimnáziummal,¹⁹ mert nagyon jó tanuló voltam, és így nem kellett felvételizni. Volt egy bővítés, amikor rengeteg vidéki gyereket vettek föl, létrehoztak egy fiú- meg egy lánykollégiumot. Ez '52-ben volt, nagyon rossz volt ott a közhangulat. Anyámnak szintén egy lánykori ismerőse volt az igazgató, úgy hívták, hogy Ada Szytepanovna. A Gorkij, ha másra nem is volt jó, de megtanított jól oroszul, és onnan általában mindenkit fölvettek az egyetemre. Hát engem nem vettek föl. Egész életemben közép-kader voltam az egészségügyben.

Először '56-ban a Fővárosi Tanács Gyógyszertári Központjába kerültem mint gyógyszerertári szakasszisztens-tanuló, férjhez mentem, megszületett az első fiam, aki most hatvanhárom éves, de nem bírtam a váltott műszakot. És akkor a férjem, aki textilgyeász volt, bevitt a textilipari kutatóintézetbe laboránsnak. Szereztem még egy oklevelet a műegyetememen mint általános asszisztens, laborasszisztens. Aztán elváltunk, és nem volt maradásom ott a kutatónál, és akkor elmentem az OMKER-be²⁰ gyógyszerertári szakasszisztensként áruforgalmi előadónak. Hozzám tartozott a tizenkilenc megye több ezer patikája, el kellett őket látni eszközökkel. Ott is voltam öt évig.

Közben hozzámentem [Szentgyörgyi] Nagy Józsefhez, és megszületett a második fiam.

Elvégeztem a röntgenasszisztens-képzőt is, dolgoztam az Uzsoki utcai kórházban, végül a kettes belklinikáról mentem nyugdíjba. Ott még elvégeztem a röntgenműtőasszisztens-tanfolyamot is.

A második férjem újságíró, rádiós hírszerkesztő volt, majd diplomata lett, folyton kiküldetésbe mentünk. Először Rómában voltunk négy évig, aztán Buenos Airesben négy évig. Buenos Aires után mentünk Romániába, Bukarestbe. Ott csak két évig voltunk, mert a férjemet megbízták, hogy az új Moldovai Köztársaságban nyissa meg a magyar követséget, és áthelyezték ügyvivőnek, majd két-három hónap múlva nagykövetté nevezték ki. És az utolsó kiküldetésünk meg Bogotát volt, Kolumbia, nyolc évet töltöttünk Dél-Amerikában. Én nagyon szerettem a latinokat meg Dél-Amerikát. Nagyon szívesen élnék ott most is, mert az borzasztó jó, hogy leül az ember egy padra valaki mellé, rögtön szóba elegyedhet vele. Engem úgy neveltek a szüleim, hogy vallásra, fajra, nemre való tekintet nélkül mindenhol vannak jó emberek és rossz emberek. És ez így is van.” ■

Vázsonyi Pál

1928-ban született egy jól szituált zsidó polgári család második gyermekeként. Már gyermekkorában kitűnt rendkívüli matematikai és számolási képességével. Minthogy más nem érdekelte, megelégedett egy elektrotechnikai végzettséggel. A holokauszt idején, tizenöt éves korában konfliktusba keveredett egy antiszemita család gyerekével, ami miatt belügyi szervek félholtra verték. Az itt szerzett sérülések folytán az epilepszia határozta meg élete további részét. Az 1944–45-ös vészorszakban kezdetben a húgával együtt gettóba telepítették, majd Sztehlo Gábor gyermekotthonaiban élte át Budapest ostromát, miközben epileptikus rohamokkal küzdött. Borzasztó állapotban, lesóványodva érte a felszabadulás. További iskolai eredményeit egészségi állapota hátrányosan befolyásolta. Hírlapárusként és egyéb fizikai munkával tartotta el magát korai rokkantnyugdíjazásáig. Betegsége következtében 1974-ben, negyvenhat éves korában hunyt el.

Vázsonyi Ibolya

1938-ban született, tanulmányait több zsidó felekezeti iskolában végezte, és ez – ellentétben a családi hagyományokkal – meghatározta vallásos felfogását. A holokauszt idején kezdetben bátyjával a budapesti gettóban, majd átmenetileg egy Dob utcai árva-házban húzta meg magát, majd 1944 decemberében került az Úri utcai Sztehlo-mentőházba, itt élte át az ostrom minden szörnyűségét. Középiskoláit a Gorkij orosz nyelvű gimnáziumban végezte, jó eredménye ellenére nem vették fel az egyetemre. Munkáséletének nagy részét egészségügyi közép-káderként töltötte, általános laborasszisztensi oklevelet szerzett. Első férjétől egy fiúgyermeke született, a kisebbik fia a második házasságából jött világra. Második férjével, Nagy József újságíró-diplomatával éveket töltött kiküldetésben az amerikai kontinensen és Európa különböző országaiban. Az interjú időpontjában nyugdíjas éveit töltötte Dózsa György úti otthonában, 2024 elején elhunyt. ■

JEGYZETEK

- 1 Az 1841-ben alapított St. Columba's Church of Scotland, magyar nevén a budapesti református Skót Misszió gyülekezete máig a Magyarországi Református Egyház angol nyelvű gyülekezeteként működik, és egyebek mellett részt vett a Bethesda kórház alapításában is. A Vörösmarty utcai leányiskola (ma Vörösmarty Mihály Általános Iskola) a második világháború idején kezdetben menedéket nyújtott zsidók számára, majd a katonaság elfoglalta, és a Nyilasok Párt az iskola tornatermében politikai foglyokat tartott bezárva. Az egykori Skót Iskola épületegyüttesének bal oldali bejárata most is a Skót Misszióé, amely a helyiséget több felekezeti közösséggel megosztva tartja alkalmait.
- 2 A Pesti Izraelita Hitközség Reálgimnáziuma (Abonyi utcai zsidó gimnázium), ma: ELTE Radnóti Miklós Gyakorló Általános Iskola és Gyakorló Gimnázium a Cházár András utcában. – *A szerk.*
- 3 1892-ben a magyar zsidóság országos nagygyűlésén elfogadták Vázsonyi Vilmosnak a képviselőház számára írt memorandumát, amelyben a zsidó vallás recepciójának (egyenjogúsításának) törvénybe iktatását kérte. A törvényjavaslat benyújtása politikai pártokra szakította a nemzetet. Az 1895. évi XLII. recepció törvényt október 1-jén helyezték hatályba. – *A szerk.*
- 4 Vázsonyi János. Életrajz. *Centropa*, <https://www.centropa.org/hu/biography/vazsonyi-janos/popup>. (Megtekintés: 2024. május 30.)
- 5 A Markó, vagyis a Markó utcában álló épület magában foglalta a Fővárosi Törvényszéket, a Munkaügyi Bíróságot, a Budapesti VIII. Kerületi Ügyészséget, a Budapesti V. és XIII. Kerületi Ügyészséget, a Katonai Fellebbviteli Ügyészséget, a Fővárosi Fellebbviteli Főügyészséget, valamint a Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézetet és a börtönt.
- 6 Az 1910-ben épült ház a Dózsa György (korábban: Aréna) út és az Abonyi utca sarkán áll, melyet építtetője és első tulajdonosa után Goldmann-háznak is neveznek. Jellemzően a polgárság felső rétege számára nagy méretű, három-négy szobás lakásokat alakítottak ki benne. A hajdani lakók visszaemlékezései szerint a házban központi fűtés és meleg víz volt, tágas felvonója ébenfából készült, kárpitozott paddal, a kapubejárót Zsolnay-kerámiák díszítették. A negyvenes években már inkább kocsmának, semmint kávéháznak lehetett nevezni az aljában üzemelő, kifejezetten olcsó vendéglátóhelyet, amely a háború után megszűnt. Az egykori lakók között van a műteremlakást bérlő Pentelei Molnár János festő- és grafikusművész, Latabár Kálmán színművész és a háromszoros magyar olimpiai bajnok vívó Kabos Endre, aki harminchat éves korában innen indult utolsó útjára 1944-ben. Az épületet 1944 júniusában az elsők között nyilvánították csillagos házzá, több családot is elhurcoltak innen a nyilasok 1944 decemberében. Az épület történetéről lásd bővebben: Egy ház – Dózsa György út 17. *Zuglói helytörténet*, 2020. május 13. https://budapest14.blog.hu/2020/05/13/egy_haz_dozsa_gyorgy_ut. (Megtekintés: 2024. május 31.)
- 7 A pápai védett házak olyan fővárosi és újpéstei épületek voltak, amelyekben a zsidó lakókat a pápa által kibocsátott menlevél védte a hatósági zaklatásoktól. – *A szerk.*
- 8 Hólyagygyulladás. – *A szerk.*
- 9 BARTOSNÉ STIASNY ÉVA 2023. *Háborúban békeességben. A Bogár utcai gyermekotthon lakóinak csodás megmenekülése*. Luther Kiadó, Budapest. 29. o.
- 10 Uo. 38. o.
- 11 MIKLYA LUZSÁNYI MÓNIA 2002. ...Hogy véget érjen a sötétség. Sztehlo-gyerekek a Bogár utcai gyermekotthonban. *Kortárs*, 46. évf. 8. sz. 30–62. o. 47. o. Web: <https://epa.oszk.hu/00300/00381/00060/miklyaz.htm>. (Megtekintés: 20204. május 30.) A két közlés apróbb eltéréseket tartalmaz. – *A szerk.*
- 12 3644. jegyzőkönyv. *Degob*, <http://www.degob.hu/index.php?showjk=3644>. (Megtekintés: 2024. május 30.)
- 13 SZTEHLO GÁBOR 2022. *Háromszázhatvanöt nap. Emlékek a magyarországi zsidómentésről 1944-ben*. Szerk. Kunt Gergely – Schmal Alexandra. Magvető Kiadó, Budapest. 275–276. o.
- 14 BARTOSNÉ STIASNY 2023, 66. o.
- 15 Róbert Károly Körüti Kórház, ma Országos Mentális, Ideggyógyászati és Idegsebészeti Intézet – Nyírő Gyula Kórház. – *A szerk.*
- 16 A Centropa a Central Europe Center for Research and Documentation program projektje, amelynek keretében a Közép-Kelet Európában, a Balkánon, a Baltikumban és az egykori Szovjetunió területén élő zsidóság emlékeit interjúk (2000–2009) és családi felvételek, valamint dokumentumok digitalizálása útján gyűjtik, közzéteszik és különböző módokon feldolgozzák. További információ a szervezet honlapján: <https://www.centropa.org/hu/centroparol>. (Megtekintés: 2024. május 30.)
- 17 Vázsonyi János. Életrajz. *Centropa*, <https://www.centropa.org/hu/biography/vazsonyi-janos/popup>. (Megtekintés: 2024. május 30.)
- 18 Ma Ének-Zenei és Testnevelési Általános Iskola (Budapest XIII. ker., Dózsa György út 136.)
- 19 Gorkij Iskola, később Maxim Gorkij Magyar–Orosz Iskola, Budapest VI. ker., Gorkij, (ma Városligeti) fasor 34–36. 1945-ben alakult szovjet követségi iskolaként, 1956-ban megszűnt. – *A szerk.*
- 20 Orvosi Műszerkereskedelmi Zrt. – *A szerk.*

A gyülekezetépítő Sztehlo Gábor

→ KERTÉSZ BOTOND

Budapesten rakpartot, a jeruzsálemi Jad Vasem Intézetben emlékfát neveztek el az 1944–45-ben végzett embermentő szolgálatáról ismert Sztehlo Gáborról. Gyermekotthon, iskola és ösztöndíj viseli az 1945-től '50-ig a Pax otthont, annak iskoláját és a Gaudiopolist működtető szervező-igazgató Sztehlo Gábor nevét. Az evangélikus szeretetszolgálat egyik intézménye a mai diakóniai hálózatot létrehozó Sztehlo Gábor tiszteletére kapta a nevét. Sztehlo Gábornak azonban van helyi emlékezete is. A nagytarcsai Sztehlo (sajnos helytelenül írva: Sztehló) utcában található parókia falán elhelyezett emléktábla a gyülekezeti lelkész és népfőiskola-szervező Sztehlo Gábor emlékezetét őrzi. A gyülekezeti lelkész Sztehlo Gábor munkásságát a legkevésbé feltárt. Ez részben érthető, hiszen „csak” helyi jelentősége volt – azonban az 1943-ig megszerzett gyülekezeti tapasztalatok, kapcsolatok Sztehlo Gábor későbbi működésére is hatottak. Helyi értékünkél fogva is fontosak a nagytarcsai gyülekezeti évek, hiszen egy évtizedekig virágzó, jelentős egyházközség alapjainak letétele fűződik Sztehlo Gábor nevéhez.

Jelen tanulmányunk megírásához nagy ambícióval fogtunk hozzá, azonban hamar rá kellett jönnünk, hogy még e jól behatárolt időszaknak és jól behatárolt munkakörnek a teljesség igényével történő feltárása is meghaladja a lehetőségeinket. Ezért dolgozatunk Sztehlo nagytarcsai gyülekezeti munkájának csak egy részét tárja fel. A források felkutatásával igyekeztünk megnyugtatóan tisztázni a nagytarcsai gyülekezeti szolgálat pontos adatait, kereteit. Tanulmányunknak forrásközlés is a része. Sztehlo

Gábornak az egyházmegye espereséhez küldött lelkesi beszámolóiból közöljük azokat a részleteket, amelyek a gyülekezet belső építésének eszközeiről, eredményeiről, nehézségeiről számolnak be.

Egy gyülekezet születése

A nagytarcsai leánygyülekezet 1935. május 5-ei közgyűlésén döntött úgy – a jegyzőkönyv szerint „mélyreható és hosszabb megbeszélés” után, melynek „az elnökség a legtágabb teret biztosította” –, hogy leányegyházból missziói gyülekezetté válik. A nagytarcsai leányegyház gondozó cinkotai gyülekezet lelkésze, Blatniczy Pál (1869–1935) főesperes elhunytá teremtett alkalmat a gyülekezet önállósodására. Több javaslat is napirenden volt: Nagytarcsa maradhatott volna leányegyház, amelyben állandóan ott lakó segédlelkész szolgál, és rögtön teljes jogú anyaggyülekezetté is válhatott volna. Végül a missziói egyházközségi jogállás mellett döntött a közgyűlés. Ez az anyaggyülekezethez képest annyi különbséget jelentett, hogy nem volt teljes körű lelkészválasztási joga, hanem a püspök küldhetett ki szolgálattevőt a gyülekezet véleményének kikérésével. A missziói jogállás azzal az előnnyel is járt, hogy megmaradt a lehetőség a leánygyülekezetté való visszaalakulásra. Az önállósodás jelentős anyagi terheket rótt a gyülekezetre. Amellett, hogy vállalniuk kellett egy parókia felépítésének terheit, a rendes egyházi adó is majdnem a kétszeresére emelkedett (az állami adó 40%-ról 75%-ra).¹

Nem tudunk választ adni arra, hogy Nagytarcsa miért csak 1935-ben döntött az önállósulás mellett, hiszen régi, tradicionális evangélikus gyülekezet

→ Kertész Botond (1971): történelem, az Evangélikus Országos Levéltár vezetője. Kutatási területe a 19–20. századi evangélikus egyháztörténet.

élt a faluban. Első templomát 1744-ben, második – már kőből épült – hajlékát 1819-ben építette, amelyet egy bő évszázad alatt kinőtt a gyülekezet, így Szehlo szolgálatát egy szinte vadonatúj (és még némi adóssággal is terhelt), 1931-ben felszentelt templom várta.² A gyülekezet későbbi története is azt bizonyítja, hogy az önállóvá válás feltételei bőséggel adóttak voltak. Az anyagyülekezet régóta szolgáló, tekintélyes lelkészének halála megkönnyítette a talán már régóta tervezett lépés megtételét. Az új templom felépítése bizonyíthatta az esetleg kételkedők számára a gyülekezet anyagi teherbíró képességét. A két világháború közötti lelkésztülképzés pedig lehetőséget adott arra, hogy egy igazán rátermett jelölttel kezdje meg Nagytarcsa az önálló gyülekezeti életét.

A nagytarcsai gyülekezet lélekszáma 1939-ben 1140 fő volt, iskolájában 227 gyermek tanult.³ Szehlo Gábor jogilag és anyagilag is biztosabb helyzetbe került, mint amilyenben korábbi szolgálati helyén, Hatvanban volt. A Hatvanban élő evangélikus közösség csak távozása után alakult missziói egyházközösségé, előtte „missziói körként” működött, amely egy önmagáról gondoskodni képes egyházközösség megalapításának még csak a lehetőségét hordozta.

Egy 1939-es adat szerint a hatvani gyülekezetnek 280 tagja volt, a gyöngyösi fiókgyülekezetben 150 evangélikus élt. A szórványokban élő evangélikusokkal együtt 493 tagja volt a gyülekezetnek.⁴ Még fontosabb különbség, hogy míg az 1140 nagytarcsai evangélikus egy 1279 lelkes közösségben, túlnyomó többségben (89%) élt, addig a 280 hatvani evangélikus egy 16 020 fő lakosságú kisváros apró kisebbsége (kevesebb, mint a 2%-a) volt.⁵ A nagytarcsai gyülekezet számokkal kifejezhető adatai is élő és gyarapodó közösséget mutattak. Az 1936-os évről szóló lelkési beszámoló 587 adózót dokumentál (az adózás családonként történt), a gyülekezetben ebben az esztendőben 22 keresztelezésre és 20 konfirmandusra 8 temetés

jutott. Az átlagos istentiszteleti létszám 250-300 fő között mozgott.⁶

Leánygyülekezetként sem volt Nagytarcsa teljesen magára hagyva. Az elemi iskolájában Szehlo Gábor érkezése idején két tanító és egy tanítónő oktatott. Köztük a rangidős Blaskovits Oszkár lévitanító volt, aki a kántori szolgálat mellett lelkési funkciókat is ellátott. Ő vasárnap délutánonként tartott istentiszteletet, amelyre azok is eljuthattak, akiknek a délelőtti cinkotai alkalom túl távol volt.⁷ A helyben élő tanítók más módon is összefogták a gyülekezet életét, de nem voltak főállású lelkészek. Szehlo Gábor érkezésével a gyülekezeti alkalmak száma megsokszorozódott. Az iskolaév idejében minden hétköznap reggel könyörgést – igehirdetés nélküli áhítatot – tartott a templomban. November elejétől húsvét ünnepéig szerdánként hétköznapi istentiszteletek is voltak, amelyeken adventben és böjtből általában meghívott lelkészek szolgáltak. Nagyhét minden napján tartott Szehlo Gábor istentiszteletet. Úrvacsorát a „sátoros ünnepek” valamennyi napján és újéven túl a konfirmáció ünnepén

vehettek a gyülekezeti tagok. Minden úrvacsorai alkalmat a megelőző napon bűnbánati istentisztelet előzött meg. A kor nemzeti ünnepein – augusztus 20-án és október 6-án –, vala-

mint a reformáció ünnepén is volt istentisztelet. Szehlo Gábor mindjárt első szolgálati évében bevette a szilveszteréjjeli és a halottak napján tartott istentiszteletet, amely egyből közkedvelt alkalommá és hagyománnyá vált. Évente tíz-tizenkét alkalommal, vasárnap kora délután káté-istentiszteleteket is tartott, amelyeken az evangélikus egyház tanítását foglalta össze igehirdetésekben.⁸

Nagytarcsán a 20. század első felében a falu lakói között és a családban használt nyelv a szlovák volt, bár mindenki tudott magyarul is. Szehlo Gábor meghívólevelében a szlovák nyelvű szolgálat is szerepelt minden vasárnap délután, illetve minden sátoros ünnep második napján.⁹ A híványban előírt

„Nem tudunk választ adni arra, hogy Nagytarcsa miért csak 1935-ben döntött az önállósulás mellett, hiszen régi, tradicionális evangélikus gyülekezet élt a faluban.”

szolgálati rend elég hamar módosult. Mai visszaemlékezések szerint ugyan Sztehlo Gábor valóban próbálkozott a szlovák nyelvű igehirdetéssel, de az általa elmondott, irodalmi szlovák nyelven írt prédikációk nyelve és a nagytarcsaiak dialektusa oly mértékben eltért egymástól, hogy a hívek nem értették lelkészük igehirdetését. Ezért a délutáni istentiszteletek is magyar nyelvűvé váltak, emellett azonban szlovák nyelvű könyörgést – igehirdetés nélküli liturgiát – tartott a híványban istentiszteletként előírt alkalmak helyén.¹⁰

A fentieket összeadva egyáltalán nem meglepő és eltűzött, hogy Sztehlo Gábor lelkészi beszámolóiban évi mintegy száznyolcvan prédikációról adott hírt,¹¹ amelyek döntő többségét ő tartotta. Az igehirdetési alkalmak megsokszorozódása mellett Nagytarcsán újdonságnak számító egyházi alkalmak is meghonosodtak Sztehlo érkezése után. Szolgálata első évében nagy lendülettel kezdte el a bibliaórák tartását: a hét négy napján férfiaknak, nőknek, lányoknak és fiúknak.¹² Ahogy a közölt beszámolókból olvashatjuk, a későbbi években ezek igény szerint változtak, de végig élő alkalmak maradtak a gyülekezet életében. Új volt a vasárnapi iskola is, amelyet kezdetben a tanítók, Sztehlo Gábor, majd a felesége tartott. Ebbe később sikerrel

bevtették az 1938-tól induló népfőiskola aktív, majd végzett hallgatóit is.¹³

Az újonnan alakult gyülekezet lelkésze nagyon nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy személyesen is megismerje a közösség tagjait – szolgálata első éveiben Sztehlo gyülekezete minden egyes tagját meglátogatta. Házassága után gyakran felesége is elkíserte látogatásaira. Természetes volt számára, hogy minden beteg gyülekezeti tagot, illetve a gyermekágyas anyákat is meglátogassa. Ez utóbbi látogatásokra szintén elkíserte felesége is. A közölt beszámolók egyikében azt olvashatjuk, hogy Sztehlo a látogatásokat tartotta a lelkészi munka egyik legfontosabb és leghatékonyabb elemének.

Missziói gyülekezetté válása idején Nagytarcsának önálló lelkész hiányában nem volt parókiája. Már a missziói gyülekezetté alakulást tárgyaló közgyűlésen felmerült, hogy az érkező lelkésznek szüksége van egy legalább három szobával és hivatalos irodával rendelkező lelkészlakásra.¹⁴ Sztehlo Gábor első szolgálati évében a gyülekezet által bérelt házban lakott, de kevesebb mint egy év alatt az új parókia is felépült. Az építkezés megkezdéséről az 1935. október 31-én tartott közgyűlés döntött – akkor már Sztehlo néhány hete a gyülekezetben szolgált, de beiktatása még nem történt meg, csak

1936. március 22-én került rá sor.¹⁵ A lelkészlakás felépítésére a birtokkal arányos, két évig fizetendő különadót vetettek ki az egyházfenntartó gyülekezeti tagokra. A lelkészlakás terveit Sándy Gyula, a gyülekezet felügyelője készítette. 1936. szeptember 1-jére készült el az épület, amely tizenkétezer pengőbe került – a kivetett adóból tízezer pengő gyűlt össze, a maradékra hitelt vettek fel. Még ugyanabban az évben elkészült az új, tízregiszteres, kétmanuális orgona is. Ez is komoly anyagi áldozatot kívánt: ötezer pengőt kellett érte kifizetni az átadásakor, a fennmaradó ezerhatszáz pedig a következő két évben törlesztette a gyülekezet. Sztehlo Gábor első nyara, szabadsága „pallérmunkával” telt, személyesen felügyelte a lelkészlakás felépülését.¹⁶

A biztos anyagi alapokkal rendelkező gyülekezet lelkésze már felelősséggel vállalhatta a családalapítást is. Koren Emil életrajzából úgy értesülünk, hogy Lehel Ilona már hatvani lelkészkedése idején is Sztehlo Gábor menyasszonya volt.¹⁷ A Lehel család emlékezete szerint Sztehlo Gábor későbbi sógoraival, lelkész kollégáival, Lehel Lászlóval és mindenekelőtt teológiai évfolyamtársával, Lehel Ferencel nagyon jó barátságban volt. Így ismerhette meg feleségét, a Lehel lelkész testvérek húgát, Ilonát.¹⁸ A barátságot és a szoros kapcsolatot megerősíti az a tény, hogy már nagytarcsai lelkészi szolgálatának első évében is vendégszolgálaton járt nála az akkori tengelici lelkész, Lehel Ferenc.¹⁹ A látogatás kölcsönös volt, a *Harangszó* híradásából tudjuk, hogy 1936 januárjában Sztehlo Gábor Tengelicen szolgált, ahol Topi Vapalahti finn lelkész előadását tolmácsolta. Az estet a leányegylet kórusának szolgálata zárta, amelyet történetesen Lehel Ilona vezetett.²⁰ Sztehlo Gábor és Lehel Ilona esküvőjére a budavári templomban került sor 1936. március 29-én.²¹ A parókia ekkor még csak épülőfélben volt.

Lehel Ilona nagy lendülettel vetette bele magát a papnéhivatásba. Az egyházi munka a testvérei foglalkozása, illetve a Fébé Diakonisszaegyesület keretében végzett különféle belmissziói aktivitások révén nem volt ismeretlen számára. Már említettük, hogy a látogatásokra gyakran elkísérte férjét, és a gyermekek születése előtt vasárnapi

iskolát is vezetett. A későbbi évtizedekben egész egyházunkban méltán ismertté vált nagytarcsai egyházi kórusnak is ő teremtette meg az alapjait egy kis nőikar megszervezésével.²² Aktív gyülekezeti szolgálata gyermekei, Gábor (1937. január 1.) és Ildikó (1941. július 3.) megszületése után némileg háttérbe szorult.

Sztehlo Gábor nagy odaadással végezte lelkészi szolgálatát Nagytarcsán – mint fentebb láttuk, a beosztása is igen sűrű volt –, de a működési területe időről időre átlépte a falu határait. Beszámolóiból és az egyházi sajtóból az derül ki, hogy elsősorban három, egymással összefüggő területen munkálkodott. Az egyház elismert „finnszakértője” volt, személyes kapcsolatai nemcsak soproni finn teológus szobatársához (Toivo Laitinen), majd a finn ösztöndíjas tanéve (1931–32) során szerzett ismerőseihez kötődtek. Nagytarcsai éve alatt kétszer is volt alkalma többhetes nyári szabadságát Finnországban eltölteni. Sztehlo Gábort mint a finn egyházi élet jó ismerőjét Magyarországon különböző gyülekezetek rendre meghívták előadást tartani. A *Harangszó*ban több cikksorozata is megjelent, amelyben egyrészt a finn kegyességi irodalom fordításait közölte, másrészt a finn egyházi ébredést mutatta be különböző aspektusokból. Tolmácsként is számítottak rá – ilyen minőségében vett részt az első, 1937-ben rendezett finn–magyar–észt lelkészkonferencia hivatalos alkalmain, majd a tanácskozást követő országjáráson. A konferencia adta az első gyakorlati impulzust és az első adományokat is az 1938 őszen megnyílt nagytarcsai népfőiskola alapításához.²³ Sztehlo Gábor 1937-től kezdve elsősorban a népfőiskolával kapcsolatban publikált, illetve tartott előadásokat. Az egyházi sajtóban több írásban ismertette a népfőiskola fontosságát, majd időről időre beszámolt a szervezésről, illetve az intézmény működéséről, minden esetben kérve az adományozók segítségét is. Sztehlo Gábor tagja volt az egyházi ébredés iránt elkötelezett lelkészek csoportjának, a Baráti Mozgalomnak, részt vett és előadott különböző alkalmakon is. A népfőiskola fenntartója a Baráti Mozgalomhoz szorosan kötődő Magyarhoni Missziói Egyesület volt.

A közölt beszámolókból is kitűnik, hogy az 1938 őszen megnyílt Tessedik Sámuel Evangélikus Intézet – azaz a népfőiskola – a gyülekezet életére is pezsdítően hatott. A téli, több hónapos népiskolai tanfolyamokon kívül az épület rendszeresen helyt adott különféle konferenciáknak, egyházmegyei és országos ifjúsági alkalmaknak. Nagytarcsa így az országos evangélikus ifjúsági munka egyik központjává vált. A gyülekezet alkalmazásában álltak, de elsősorban a népfőiskolai munkában vettek részt az egymást évenként váltó fiatal segédlelkészek, időrendben: Ferenczy Vilmos, Csepregi Béla, Kajos János és Darnai Ferenc.²⁴

Nagytarcsán még ma is élnek olyanok, akik személyesen emlékeznek Sztehlo Gáborra. Ottani szolgálata óta több mint nyolcvan év telt el, így a mai visszaemlékezők inkább későbbi emlékeiket és a szüleiktől hallott történeteket őrzik. Ezek az emlékek olyan vonásokkal egészítik ki Sztehlo gyülekezeti lelkészi portréját, melyeket a hivatalos forrásokban nem találhatunk meg. A budai nagypolgári családból származó Sztehlo Gábor Nagytarcsán nem viselkedett messziről jött „nadrágos emberként”. A szó szoros értelmében így volt, elhagyta városi öltözékét. Fotók is tanúsítják, hogy csizmában, ahhoz való nadrágban, rövid kabátban, kucsmában járt-kelt Nagytarcsán. Így az sem okozott nehézséget, ha egy sárban elakadt szekeret kellett segíteni kiemelni. A Koren Emil által leírt történetet²⁵ a ma élő visszaemlékezők is megerősítették: a parókia felépítéséig Sztehlo Gábor a falu kistarcsai végénél lévő házából indult el Luther-kabátjában a vasárnap-i istentiszteletre. A lelkészhez a főutca hosszában sorban csatlakoztak a templomba igyekvő hívek, és együtt érkeztek az istentiszteletre. Sztehlo nem rombolta le a nagytarcsaiak egyházszeretét kifejező tradíciókat. Meghagyta az „oltárlányok” szolgálatát is – az alvág és a felvág öt-öt konfirmált, de még férjhez nem ment nagylánya tartotta rendben a templomot, díszítette fel az oltárt minden alka-

„Fel kell tennünk a kérdést, hogy nem állt-e a gyülekezetével való meg hasonlás Sztehlo Gábor távozása mögött.”

lomra. Oltárlánynak lenni nagy megtiszteltetést jelentett. Sztehlo későbbi tevékenységét vetítette előre, hogy már Nagytarcsán is leginkább a fiúkra tudott hatni. Többen közülük a népfőiskola hallgatói lettek.²⁶

Sztehlo Gábor 1942-ben élő és aktív gyülekezetet, valamint virágzó népfőiskolát hagyott ott Nagytarcsán, amelyeknek alapítója, megteremtője volt. Az adatokból annyi kiderül, hogy Sztehlo részéről nem hirtelen meg gondolás állt a döntés mögött. 1942. október 25-én Raffay Sándor kérésére a gyülekezet engedélyezte lelkészének, hogy négy hónap szabadságot vegyen ki. Hogy a szabadság már a távozás előkészítését jelentette, arról az is tanúskodik, hogy a presbitérium megtérítette Sztehlo Gábor számára azokat a költségeit, melyek a parókia körüli kisebb felújítások és fejlesztési munkák során keletkeztek.²⁷

Sztehlo Gábor már nem tért vissza a nagytarcsai gyülekezeti szolgálatba, 1943. február 28-án kelt levelében lemondott lelkészi állásáról.²⁸ (Saj-

nos a lemondólevél nem található meg a gyülekezet levéltárában.) Szolgálatát a már 1942 novemberétől helyettesítő Győri János vette át, akit 1943 szeptemberében lelkészévé választott az anyaegyházzá alakuló nagytarcsai gyülekezet.

Koren Emil életrajzában két okkal magyarázta Sztehlo távozását. Az egyik a népfőiskola bezárása volt – itt minden bizonnyal tévedésről van szó, hiszen a népfőiskola 1945-ig működött, Sztehlo pedig tanárként visszajárt az intézménybe. A másik ok Koren szerint az volt, hogy Raffay Sándor nagyobb jelentőségű egyházi munkával akarta megbízni a szervezőtehetségét bizonyító Sztehlo Gábort.²⁹ Ez a magyarázat akár igaz is lehet, de azt azért hozzá kell tennünk, hogy Sztehlo saját döntése volt Nagytarcsa elhagyása.

Fel kell tennünk a kérdést, hogy nem állt-e a gyülekezetével való meg hasonlás Sztehlo Gábor távozása mögött. A visszaemlékezések nem utalnak erre, persze nyolc évtized esetleg feledésbe

boríthatja az egykori konfliktusokat. Az adatok is azt mutatják, hogy Nagytarcsa szomorúan, de nem haraggal vált meg lelkészétől. Sztehlo Gábor és családja is rendszeresen visszajárt a faluba, mint említettük, már csak a népfőiskolán tartott előadásai miatt is. 1944–45-ben az egyik mentettjét helyezte el nagytarcsai bizalmas ismerősénél. Régi gyülekezetét diakóniai lelkészként is rendszeresen látogatta az ötvenes években – az ottani fiatalokat kirándulni vitte, a budai szeretetotthonba pedig eljuttatta a nagytarcsaiak élelmiszer-adományait.³⁰

A falu természetesen kialakította véleményét Sztehlo Gábor távozásáról. Úgy vélték (és adták tovább ma élő utódaiknak), hogy Sztehlo Gábor felesége szeretett volna Budapestre költözni.³¹ Ezt a vélekedést is fenntartással fogadjuk – Sztehlo Gábor karrierjében nem számított egyértelmű előrelépésnek a budapesti szolgálata. Intézményezetőből és önálló lelkészből lett a püspök alá beosztott missziói segédlelkész. Életminőségük sem javult az első időkben: egy modern, fürdőszobás, önálló házból költöztek egy józsefvárosi bérház lakásába. Nem vagyunk benne biztosak, hogy a család számára ez előrelépést jelentett.

A magunk részéről azzal a felvetéssel élünk, hogy Sztehlo Gábor akarata és döntése volt a nagytarcsai gyülekezettől való távozás. Talán úgy vélte, hogy a missziói lelkészi szolgálat – melynek gyakorlati feladatairól annyit tudunk, hogy az ország nagyobb részére kiterjedő bányai egyházkerület területén szervezte az ifjúsági munkát – nagyobb teret biztosított számára, amelyben jobban ki tudta bontakoztatni pedagógiai és szervezési tehetségét, mint elfoglalt gyülekezeti lelkészként. A biztos választ mi sem tudjuk megadni, fenti gondolatunk csak feltételezés, mint a többi válaszkíséret.

Sztehlo Gábor lelkészi beszámoló

A Pesti Felső Egyházmegye lelkészei évenként készítették beszámolót munkájukról az esperes részére. A beszámolók fő szempontjai adottak voltak, de a keretek között a saját prioritásainak megfelelően készültek el a jelentések. A Pesti Felső Egyházmegye levéltárában öt év kapcsán találtuk meg Sztehlo Gá-

bor beszámolóit. A nagytarcsai gyülekezet presbiteri jegyzőkönyveiből kiderül, hogy a lelkész gyülekezeteinek is tett jelentést az éves munkáról. Mivel ezeknek a szövegét a jegyzőkönyvek nem őrizték meg, így nem tudjuk, hogy mennyiben különbözhettek az esperes számára írt jelentésektől. Részben talán azonosak lehettek, mivel néhány beszámoló másodpéldányait a nagytarcsai gyülekezeti levéltár is őrzi.

A beszámolókból azokat a részleteket közöljük, amelyek a gyülekezet belső életét mutatják be. Nem hurráoptimizmussal és rejtett öndicsérettel teli győzelmi híradásokat olvashatunk Sztehlo Gábortól. Az örömek és eredmények mellett mindig szerepelnek gondok és nehézségek is. Még azt sem mondhatjuk, hogy a helyzet évről évre javult, és a gyülekezetet egyre jobban átjárta volna a misszió lendülete. Azt azonban látjuk, hogy Sztehlo Gábor évről évre új eszközökkel próbálta meg „felébredt” közösséggé formálni a tradicionális gyülekezetet.

Nem titkolt szándékkal olyan részleteket válogattam a beszámolókból, hogy kiderüljön: Sztehlo Gábor nagytarcsai lelkészként az ébredési teológia eltökélt képviselője volt. Innen jutott el odáig a zsidóüldözés, a háború, az ostrom, a németek, a nyilasok, majd a bevonuló szovjet katonák kegyetlenségét közelebbről megtapasztalva, hogy az élet és a lelkek közvetlen megmentésének célja hitében háttérbe szorította a misszió ügyét. Az ébredés és a misszió szolgálatát legfontosabbnak tartó nagytarcsai lelkész 1946 tavaszán kivonta az egyházi fenntartásból az általa vezetett gyermekotthon, mert nem tudott azonosulni azzal, hogy a missziói célok alá kelljen rendelnie a gyermekmentést.³²

A forrásokat betűhíven és az eredeti helyesírást követve közlöm. Kivételt csak a rövid és hosszú magán- és mássalhangzók esetében tettem, ezeket a mai helyesírás szerint javítottam ott, ahol szükséges volt.

Lelkészi beszámoló, 1937. június 18.

„Tisztelettel jelentem, hogy 1936 március 22-i beiktatásom után az egyházi élet a nagytarcsai gyülekezetben rendes mederben folyt tovább. Ha erről az egyházi munkáról általános helyzetképet kell

adnom, egyszerűen foglalhatom össze és ezt az egy szót is Isten iránti hálával írom: hogy örvendes. Nyári szabadságomat idehaza töltöttem a gyülekezet körében és nyári időm legnagyobb részét azzal tel el, hogy a lelkeszlakás építésére felügyeltem. Ebben az elmúlt esztendőben több idegen és vendég lelkész kereste fel a gyülekezetünket. Itt nem említve a teológusokat akik az otthonukra gyűjtöttek, felkereste gyülekezetünket a hatvani gyülekezet ifjúsági köre azután Lehel Ferenc tengelici, Jakus Imre sárszentmiklósi, Thuroczy Zoltán győri, Varsányi Mátyás és Szánthó Róbert budapesti lelkészek. Ezenkívül az esperességnek több lelkésze nevezetesen Pröhle Sándor, Blázy Lajos, Kósa Pál, Jávor Pál, Zászkaliczky Pál, Galát György lelkészek. Az egyházi élet éppen a látogatások miatt igen élénk volt. Azonban egyházközségünk életének élénkségét mégis csak a gyülekezetnek nagy érdeklődése teszi. Ebben az esztendőben

111 rendes vasárnapi istentiszteletet tartottunk, délelőtt mindég magyar istentiszteletet délután pedig mindég tót istentiszteletet, eközött azonban 13 délutáni katechetizáció volt. De ezekről az igehirdetési rovatban emlékezem meg. Itt csak azért jelentem, hogy Főesperes Uram az általános helyzet kép kapcsán általános képet nyerjen arról, hogy a gyülekezet még e 111 istentiszteleten átlagosan 250, 300 lélek számmal vett részt, milyen buzgósággal és szeretettel veszi az egyházát. Természetes, hogy ezek még több lelkesedést és indítékot adnak a lelkész munkájának. Ez az egyház iránti szeretetük, Istentől kapott lelki adottságuk. Lelki szempontból a gyülekezeti lelki munkát azonban mindig megnehezíti a híveknek külsőleges egyháziassága és az önmagukkal való teljes megalégedés. Isten csak az összetört és bűnbánó emberek között tud és akar munkát végezni. Hiszem azt azonban, hogy Isten megadja minékünk is a lelki ébredést.”

▼ Családi kép, valószínűleg Szeňho Gábor nagytarcsai szolgálatának idejéből (Ócsai Jánosné tulajdona)

Lelkészi beszámoló, 1939. május 31.

„Általános helyzetkép. Istennek különös kegyelme vezetett az elmúlt esztendőben. Most látszott meg csak annak a múlt esztendő (1938 januárjában) telen tartott gyülekezeti evangelizációnak az áldása. Az evangelizáció nagyon erős harcot robbantott ki a gyülekezetben, pártokra szakadtak, de ez a pártoskodás csak a gyülekezet lelki életének vált javára. Sokkal komolyabban veszik a gyülekezet életét. Sokkal jobban kitűnt a rossz és ezáltal világosabbá lett a gyülekezet tagjai előtt a helyes út. Ebben az esztendőben nem volt evangelizáció, mégis az érdeklődés az ige után komolyabb. Különösen Isten nagy kegyelme volt, hogy megadta a gyülekezetnek a népfőiskola, a Tessedik Sámuel Ev. Ifjúsági Missziói Intézet létesítését a területünkön. Ez az ifjúsági intézet a pusztta jelenlétével igen sokat tett. Különösen az ifjúság részéről tapasztalható nagy megmozdulás. Aminek különös értéke az, hogy nem a lelkész parancsára indult meg, hanem az ifjúság köréből kezdődött. Az evangelizáció és a népfőiskola jelenléte már csak ezért is nagy áldás, hogy a gyülekezet tagjai maguk önállóan gyülekeznek össze és vágyódás ébred az ige után. Ebben az esztendőben nagyon sok házban tartottak egészen önállóan háziáhitatokat. Kezd visszatérni az a kor amikor a biblia nevelte a családokat.

Természetesen nem hallgathatom el az ellenkezőjét sem. Nagyon sok szülő és különösen presbiter erősein elítéli ezeket a házankénti összejöveteleket különösen az ifjúságnak, ahogy ők nevezik »szenteskedéseit«. Olyan leányokat és ifjakat, akik igaz szível akarják az urat követni és evégből nem akarnak résztvenni világi multságokon, kitagadás és agyonütés fenyegetésével kényszerítik, hogy a kocsmában táncmultságokon részt vegyenek. Összejövetelek idején annyi munkával halmozják el, hogy csak ne érjenek rá elmenni a biblia órákra. Hogy a szomszédok és a rokonok előtt szidják gyermekeiket és szinte családi szégyennek tartják azt, hogy fiuk vagy leányuk ilyen az egészen magától értetődő [sic!] Sőt a legutóbb táncmultságon már sokkal többen nem vettek részt, mint a télen.

Az elmérgesedést nagyban előmozdítja az intel-

igencia magatartása és tudatlansága a népnevelés terén. A népi, illetőleg parasztműveltséget egészen másként látják. Csak a Krisztusban élő parasztember lehet igazán művelt. A heje-hujázás nem teszi öntudatosá, pedig nekünk öntudatos parasztokra van szükségünk. A kocsmá és játék elbódítja és hajlíthatóvá teszi, hogy annál jobban fogadja el annak tanítását, aki számára ilyeneket rendez. Öntudatosá és igazán paraszttá, aki világosan látja hivatását, csak a lelki műveltség teszi. Erre kellene hát törekedni és azt a célt tartani szem előtt minden gyülekezetben. Nagyon káros, hogy ebben a kérdésben maguk a lelkészek sincsenek egy véleményen és a gyülekezetek munkái is erősen eltérnek egymástól az irány tekintetében. [...]

4. Hitélet. Az általános helyzet kapcsán már kitértem a hitéletre is, Az ifjúságnál sokkal nagyobb az érdeklődés, mint az elmúlt esztendőben. Templomba-járás kielégítő, a gyülekezet tagjainak fele mindig templomban van. Az úrvacsorázás megcsökkent. Csak 560 vett úrvacsorát. Sajnos ezzel kapcsolatban még mindig az az észrevételem, hogy az úrvacsorázás csak megszokottságokon alapszik. Az úrvacsora előtti este istentiszteletet mindig tartok, amelynek különösen is az a célja, hogy az úrvacsorát a mi bűnünk bocsánatára és életünk megújulására vegyük. A hitéletnek nagy akadályozója az erkölcsi élet lazasága. Az erkölcsiélet lazaságához nagy mértékben hozzájárul, az intelligenciának a parasztműveltségről és a népi-szokások alkalmazásáról való helytelen felfogása. Az egyházfegyelem melyet az elmúlt esztendőben bevezettünk, nagyban hozzájárul az erkölcsi élet javításához.”

Lelkészi beszámoló, 1940. június 10.

„Általános helyzetkép. Az elmúlt esztendőben Isten kegyelmét tapasztalhattuk gyülekezetünk életében. Az 1937. évi gyülekezeti evangelizáció további áldásait mutatja. Míg az elmúlt esztendőben a pártoskodás és az ellenségeskedés mindig erősebb volt, ebben az esztendőben ezt az ellenségeskedést és pártoskodást annyira már nem lehetett tapasztalni. A felnőttek részéről ennek helyét egyrészt az ige iránti teljes részvétlenség, másrészt pedig az

ige iránt való lassú fokozott érdeklődés foglalta el. Az ifjúságnál azonban ellentétben a felnőttekkel határozott erős harc indult meg. Ennek a harcmegindulásnak az oka az ifjúság közötti ébredésben keresendő. Míg az evangelizáció a felnőtteket mozgatta meg, addig az egyházunk területén működő Tessedik Sámuel népfőiskola az ifjúságot vezette döntés elé. Az ige határozottan megkezdte munkáját a faluban uralkodó szokások, babonák és helytelen felfogások ellen. Mindig inkább és inkább érezte-ti hatását az, hogy egyházközségem sokak által ki van téve az ige újjászülő erejének. Éppen ezért itt kell megemlékeznem azokról a tanárokról és lelkeszkekről, úgyszintén segédlelkészeimről, akik Isten szolgálatában állva határozottan és komolyan hirdetik az evangéliumot. Minden borús és elszomorító kép csak jobban és határozottabban indít az Istenben való bizakodásra. Az egyházközség általános helyzetképe egyet mutat: Isten akar cselekedni a nagytarcsai egyházban is. Ezek az öröndetes események, melyek hálára indítanak Isten iránt. A káros jelenségek benne gyökereznek a falu életében. Azonban mindig jobban és jobban háttérbe szorul jelentőségük az Ige [sic!] előtt. Így az általános erkölcs szempontjából is az előző esztendőknél káros jelenségei javulást mutatnak. [...]

3. Hitélet és erkölcs. Ebben az esztendőben az ú.n. hitélet emelésére az egyházi munkában egyedül egy módszert alkalmaztam: a látogatásokat. Négy év folyamán tapasztaltam, hogy a bibliaórák látogatói mindig ugyanazok. Így az egyház sokakat nem tud elérni. Viszont azt is tapasztaltam, hogy a négy év óta folytatott látogatások igen sok áldást rejtenek magukban. Éppen ezért ebben az esztendőben már nemcsak sorba látogattam a híveket folytatva a négy éve kezdett munkát, hanem azokhoz a házakhoz is elmentem, ahová külön kértek háziáhítra. Ebben az esztendőben tíz ilyen hajlékot látogattam meg meghívás alapján. A hitélet szempontjából azonban igen fontosnak tartottam azt is, hogy a nagy gyülekezeti közösség mellett legyen egy gyülekezeti imaközösség is, amely szívén hordozza gyülekezetének minden ügyét. Éppen azért a látogatások mellett az imaközösségi összejövetelek nagy szerepet ját-

szottak a gyülekezet életében. Az ifjúság számára a bibliaórákat megtartottam. Ezek a bibliaórák két csoportban folytak: leányok és fiúk részére külön-külön, azonkívül egy szűkebb körű bibliaóra, ahol az ifjúság vezetői lelkészükkel találkoztak és mindig felkészültek a munkájukra. Az egyházfegyelmi rendelkezések, melyet már két esztendeje folytatunk, nagyban hozzájárulnak a közösségi élet kifejlődéséhez. A hitéletnek és a közösségi életnek ezt az elmélyülését az egyház anyagilag is megérzi, de erről az áldozatkészség rovatban kívánok szólni.”

Lelkeszi beszámoló, 1941. május 19.

„Általános helyzetkép [...] Amennyire öröndetes az adakozás megnövekedése, olyan szomorú azonban a szülők idegenkedése a tiszta evangéliumtól. Az ifjúságot és gyermekeiket határozottan tiltják Krisztus határozott követésétől, mert szerintük ez gazdasági helyzetüket erősen gyöngíti. Ez máskülönben a pestkörnyéki gazdag faluknak általános jellemvonása. Nehéz megtérni annak a falunak, mely gazdagságát apró kis nyereségekből és »észrevétlen« családokból szerzi. Éppen ezért bármennyire öröndetes az ifjúság közötti munka előrehaladása éppen olyan szomorú kilátásokat mutat a jövőre, amikor még nehezebb lesz megküzdeni a falu általános szellemével a fiatal gazdának és menyecskének. [...]

III. Hitélet, erkölcsi magatartás, igehirdetés. Az egyházközség hitélete a megszokott vallásosság keretében folyik nagyrészt. Ma azonban ennek megtöréséről már beszélhetünk. A pár év előtti evangelizáció még ma is nagyon érezteti hatását, sőt mintha ebben az esztendőben a hatás fokozódott volna, ez különösen a bibliakörök és imaórák látogatottsága és még nagy munkaidőben való fenn-tartása is bizonyítja. A vallásosságnak hanyatlását látom abban is, hogy sokkal nagyobb eréllyel és kíméletlenséggel küzdenek azok ellen, akik igazán akarják Krisztust követni. Érzik és látják, hogy a régi megszokottság veszélyeztetve van és éppen ezért ez ellen mindenféle eszközzel megkísérelnek küzdeni. Az úrvacsorázók száma ugyan nem emelkedett ebben az esztendőben, de sokkal nagyobb vágyódás van a többszöri úrvacsoravétel után. A keresztség

szentségének pedig oly nagy jelentőséget tulajdonítanak, hogy azt semmiképpen nem engednék el, hogy ne a vasárnapi istentisztelet keretében történjék. [...]

Belmisszió. [...] A házilátogatáson kívül, melyet ebben az esztendőben nem végeztem olyan kitartóan és hűségesen, minden héten bibliaórát és imaórát tartottunk. Sőt a munkaév végén már még egy imaórát tartottunk a komolyan törekvők számára vasárnap reggelenként az istentisztelet előtt. Ez az imaóra különösen érdekes volt abból a szempontból, hogy ide azok mertek eljönni, akik már nem szégyenlik a Krisztus evangéliumát és nappal is vallást mernek tenni azáltal is, hogy mindenki szeme láttára járnak összejövetelekre. Igen áldott alkalmak ezek a lelkész számára az istentiszteletre való lelki felkészüléshez.”

Lelkészi beszámoló, 1942. június 1.

„3. Hitélet. 1941 novemberében evangelizációt tartottunk a gyülekezetben. Ez volt a harmadik evangelizáció a gyülekezetben. Az ideit Rózse István nyíregyházi lelkész tartotta. A részvétel nem volt olyan nagy számú mint az előző esztendei, de hatása

mélyebb és maradandóbb volt. Az evangéliumi igazságok tudatosává váltak és a hitélet mélyebbé vált. A templomba járók száma növekedett, az imaösszejövetelek résztvevőinek száma szintén emelkedett. [...] Az ifjúsági egyesület hivatalosan is megalakult. 8 működő tagja és 12 csatlakozó tagja van. 5 vallásos ünnepélyt rendeztek a tél folyamán. Húsvétkor pedig ifjúsági konferenciát rendezett az ifjúság az E.K.I.E segítségével. A konferencián résztvevők száma meghaladta a 100 [-at]. Ebből vidéki volt 40. Az elhelyezést az ifjúság teljesen maga végezte. Nagy öröm volt, hogy a konferencia egész tartamán 15 olyan nagytarcsai legény is részt vett, akik eddig semmiféle ifjúsági munkáról nem akartak tudni. Vasárnapi iskolás összejövetelek a szokott módon az idén is folytatódtak. A vasárnapi iskolák vezetésében az idén a népfőiskolások is kivették részüket. Nagy lépéssel haladt előre az iratterjesztés. Az ősz folyamán egy alkalommal a népfőiskolások legények házalták végig a falut könyvekkel és iratokkal, kielégítő eredménnyel. A télen azonban az ifjúsági egyesület bevezette az iratterjesztést és több mint 300 P forgalmat csinált. Az iratterjesztő munka mindig jobban bővül.” ■

JEGYZETEK

- 1 Nagytarcsai fiókegyházközség vegyes jegyzőkönyve, 1931–1949. [*Közgyűlési/presbitériumi jegyzőkönyv.*] 1935. május 5. Nagytarcsai Evangélikus Gyülekezet Levéltára.
- 2 KÖREN Emil 1994. *Sztehlo Gábor élete és szolgálata.* Evangélikus Országos Múzeum, Budapest. 19. o.
- 3 SZABÓ József 1940. *A Magyarországi Evangélikus Keresztyén Egyházegyetem névtára.* Harangszó, Győr, 1940. Web: https://medit.lutheran.hu/files/nevtar_1940_mo_ev_ker_egyhazegyetem.pdf. (Letöltés: 2024. június 17.) 44. o.
- 4 Uo.
- 5 Az 1941. évi népszámlálás. *Demográfiai adatok községek szerint.* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1947. 81., 118. o.
- 6 Sztehlo Gábor beszámolója a nagytarcsai missziói gyülekezetben 1936–37-ben végzett munkájáról. [*Beszámoló, 1936–37.*] Evangélikus Országos Levéltár, Pesti-Felső Egyházmegye iratai, 8. dob.
- 7 KÖREN 1994, 20. o.
- 8 *Beszámoló, 1936–37.*
- 9 Uo.
- 10 *Beszámoló, 1938–39.*
- 11 Uo.
- 12 *Beszámoló, 1936–37.*
- 13 *Beszámoló, 1940–41.*
- 14 *Közgyűlési jegyzőkönyv, 1935. május 5.*
- 15 KÖREN 1994, 21. o.
- 16 *Beszámoló, 1936–37.*
- 17 KÖREN 1994, 22. o.
- 18 Isten kezében. Portréfilm Lehel Anikóról. *Bizony, Isten!* 2024. május 13. <https://www.youtube.com/watch?v=56EP3oEyEZ8>. (Megtekintés: 2024. június 13.)
- 19 *Beszámoló, 1936–37.*
- 20 Hírek, Tengelic. *Harangszó*, 29. évf. 1936/8. sz. 61. o.
- 21 Családi értesítő. Uo. 111. o.
- 22 DRENOVSZKY Mihályné Sárosi Anna 2002. *Köszöntő. Ünnepi zenés istentisztelet a gyülekezeti énekkar újjaalakulásának 20. évfordulóján.* Kézirat. Nagytarcsa.
- 23 KÖREN 1994, 23–24. o.
- 24 MOLNÁR Lajos 1988. *A nagytarcsai népfőiskola 1938–1988.* Magánkiadás, h. n. 169–176. o.
- 25 KÖREN 1994, 21. o.
- 26 Interjú Drenyovszky Mihályné Sárosi Annával és Ócsai Jánosnéval. Nagytarcsa, 2024. május 22.
- 27 *Presbitériumi jegyzőkönyv, 1942. október 25.*
- 28 *Presbitériumi jegyzőkönyv, 1943. március 1.*
- 29 KÖREN 1994, 30. o.
- 30 Interjú Drenyovszky Mihályné Sárosi Annával és Ócsai Jánosnéval. Nagytarcsa, 2024. május 22.
- 31 Uo.
- 32 MERÉNYI Zsuzsanna 1993. *Sztehlo Gábor, a gyermeknevelő.* Alternatív Közgazdasági Gimnázium Alapítvány, Budapest. 50–53. o.

Penitencia gyanánt

→ FARKAS ARNOLD LEVENTE

Baljában lenyúzott bőre. Jobbjával
ég felé mutat. Így ábrázolja
az Irritatio Christi Bertalan
apostolt. Miközben nyúzzák,
hóhérainak az Atyáról, a Fiúról
és a Lélekről prédikál. Az Atya
azonos a Fiúval, a Fiú azonos
a Lélekkal, az Atya tehát azonos
a Lélekkal. Mi szükség van három
névre, ha ez a három név ugyanaz,
kérdézi a bőrtől megfosztott
apostol, de a hóhérok kése
kérlelhetetlen.

két költő sétál
esőben néma úton
harmadik nincsen

A szimmetria iidik lázadása a-
lig hallható, mert létezik még
alázatos lázadás, az alázat pedig,
miként a szeretet, nem ékesen szóló.
A szent lábaihoz térdeplő
virágok tudják, hogy a szorongás
böjtje és imája a hallgatás. Platón
szerint a világ háromszögekből áll.
Descartes szerint a háromszög
egyik szöge zsugorodik. Wittgenstein
szerint a háromszög belső
szögeinek az összege immáron
nem száznolcvan fok,

csak százhetvenkilenc. A nyelv
által minden kimondható, ám
minden kimondható érthető és
félreérthető. Naplementét tetovál
az alkonyatra a soha el nem
múló változás.

a szavak szavak
voltak majd fákká lettek
most újra szavak

A szimmetria iidik lázadása
azzal kezdődött, hogy az egyik
úrhajós üvegbúráján megjelent
belülről a másik úrhajós gondolata.
Ezek az üvegbúrák olyanok
voltak, mint a szentek glóriái
a középkori festményeken. Ha
valahol megjelenik az értelem,
akkor ott megjelenik a civilizáció,
a kultúra és a vallás.
A tapasztalat azt mutatja, hogy
a civilizáció és a kultúra
szükségképpen felfalja saját magát.
A civilizáció és a kultúra alapja
a vallás, a vallás alapja
a tapasztalat, a tapasztalat alapja
az értelem. Mi értelemnek,
ez volt az utolsó kérdés.

→ Farkas Arnold Levente (1979): költő, általános iskolai tanár.

amatőr isten
kincset teremt a nincsen
hiúság minden

A szimmetria ivdik lázadása
békét teremt, jóllehet béke nem
létezik, csak a béke szó alakja
és jelentése. Ez rettentő időigényes
munka, azt mondja az ügyvéd,
aki Saint Germain grófnak
címezteti magát. Nekem már
régén az az érzésem, népi
kollégiumokba kerülve nem az
őstehetségek sorsát kapta, volt
benne szellemi kíváncsiság és
egy kis szerelem is. Ne üvölgözzön,
hallatszott kívülről, az őszi
vetéssel bajlódtak. Az egyik
naiv, a másik fásult, persze
a fásult is naiv volt még
a legelején.

betelt a füzet
több verset nem írok már
persze nem igaz

Hallgatott egy sort,
arcán ott maradt
a kemény kis mosoly.
Barátságtalan időben
is hordták a köveket
a szerzetesek. Ez tényleg
nagyon fontos a családukknak,
kétségbe ejt az évszak gőgje,
ha leszökdösnek a vonatról.
Penitencia gyanánt a sok
felesleges fecsegésért
némaságba burkolta a nyelvét.
Medvepásztor int, hogy ülünk át
az autójába.

▲ Stefano d'Antonio di Vanni: Szent Bertalan mártírsága, 1430 k. (tempera, 18 x 32 cm, Boston, Isabella Stewart Gardner Museum, ltsz. P27w24)

Egy gebes lótól a szeretetotthonokig, avagy Sztehlo Gábor és az 1951-es budapesti kitelepítés

→ MIRÁK KATALIN

„Mi mentünk hát át a parókiáról elhozni, ami elhozható. Szereztem egy kétkerekű kordét, s állandóan fordulva [...] mindent áthordtunk, ami csak mozdítható volt: nehéz bútorokat és apróságokat egyaránt. [...] Mindent pontosan felleltároztunk, amit áthoztunk. [...] Délutánra már megjött Sztehlo Gábor – mindig odatalál, ahol segíteni kell – társzekérkével, egy gebes lóval (honnan szedte Pesten?), s ami még elhordatlan maradt, vitte az Űllői útra” – idézte fel Koren Emil évtizedekkel később az 1951 nyarán lezajlott széles körű belügyi akciósorozatot, a budapesti kitelepítések kőbányai epizódját.¹ A történet egyik főszereplője Sztehlo Gábor volt. Az evangélikus lelkész élete (1909–1974) méltán nevezhető következetesen egységes életműnek, feltárása azonban igencsak egyenetlen. Míg a magyarországi holokauszt idején vagy a Pax Gyermekotthonban végzett munkája mára közismert és gazdagon dokumentált, a Gaudiopolis államosítása és a gyermekmentő lelkész Svájcba emigrálása közti évek (1950–1961) mindaddig jóval kevesebb figyelmet kaptak. E bő évtized teljes körű bemutatását jelen írás sem vállalja, csupán annak elejéről, főképp az 1951-es budapesti kitelepítések kapcsán villant fel néhány jellegzetes sztehlói elemet.

„A történelem pedig Európának ezen a keleti felén egy totalitárius államformának az útját szabta meg. Ebben a totalitárius és az egész embert igénybe vevő államformának a területén anakronizmus egy olyan gondolatot képviselő intézmény, melyben az individuum és az individuumnak a kezdemé-

nyező képessége a fontos”² – így értékelte Sztehlo Gábor több év távlatából az általa megálmodott, létrehozott és vezetett Pax Gyermekotthon megszüntetésének valódi okát és zárta le életének egyik döntő szakaszát. A folytatást újabb diktatúra keretezte: a második világháború végétől szovjet katonai megszállás és politikai jelenlét mellett Magyarországon fokozatosan kiépülő és az ötvenes évek elejére mindinkább megszilárduló kommunista pártállam. A Rákosi-korszak egyházpolitikájának legfőbb célkitűzése az ideológiai ellenfél, az egyház megtörése és teljes megszüntetése volt. Az ötvenes évek első fele az evangélikus egyház számára is súlyos időszakot jelentett. Lelkészek, egyházvezetők letartóztatása, börtönbe zárása, internálása, állásából való felfüggesztése vagy lemondatása, szolgálati területéről való kitiltása, tisztségéből való elmozdítása háttérben éppúgy a hatalom egyházüldöző és -megsemmisítő célja húzódott meg, mint az egyházi élet számos területén „önként” – valójában hatalmi nyomásra – meghozott döntések mögött. A fenyegető közegben, 1950. március 2-ai közgyűlésén az Evangélikus Papnék Országos Szövetsége kimondta a feloszlását, áprilisban a Magyarhoni Evangélikus Lelkészek Egyesülete, májusban a Keresztyén Ifjúsági Egyesület döntött hasonlóképpen. A Földművelésügyi Minisztérium korábbi rendelete értelmében 1951. szeptember 1-ig valamennyi egyházi birtokos „önkéntesen” felajánlotta az államnak a földreform után megmaradt mezőgazdasági és erdőingatlanait.

→ *Mirák Katalin* (1966): Károli Gáspár-díjjal kitüntetett egyháztörténész, a Magyarországi Evangélikus Egyház Tényfeltáró Bizottságának elnöke. Kutatási területe a 20. századi egyháztörténet.

„A lakás lezárva, a kulcs a házmesternek átadva. Kitelepítés rendben megtörtént”³

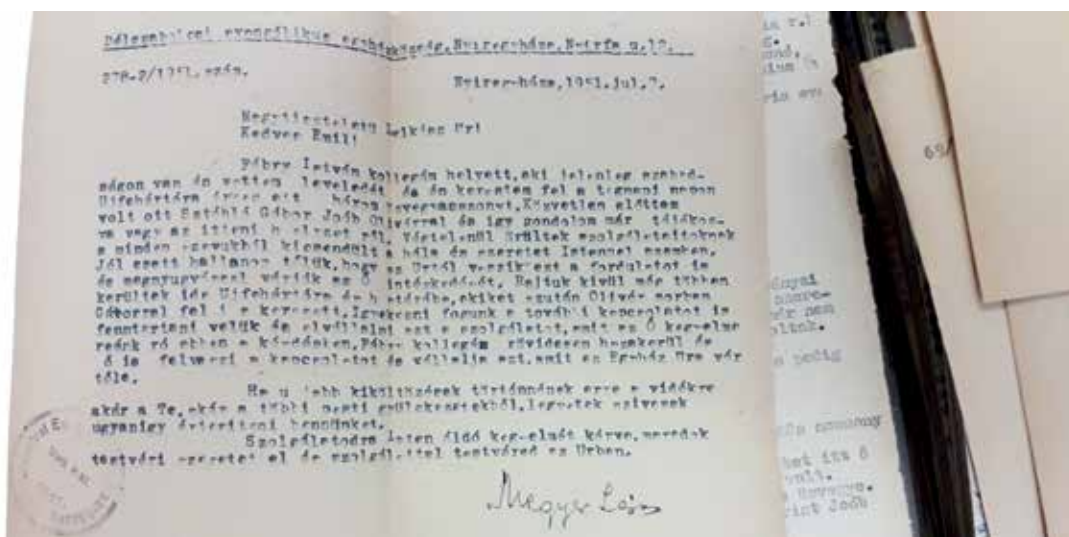
Mindeközben a Magyar Dolgozók Pártja vezetői – élükön Rákosi Mátvás pártfőtitkarral – 1951 tavaszán a „nemkívánatos elemek” Budapestről való kitelepítéséről döntöttek, és a belügyi akciót az Államvédelmi Hatóság néhány hónap leforgása alatt végre is hajtotta.⁴ A kényszerlakhelyre költöztetés hivatkozási alapjául két, 1951-ben is hatályos 1939-es jogszabály szolgált, a kitelepítettek lakásainak elkobzása pedig egy 1948-as minisztertanácsi rendelet alapján történt.⁵ Az intézkedés hátterében különböző politikai megfontolások álltak, a krónikus lakáshiány megoldása, a mezőgazdaságot sújtó munkaerőhiány enyhítése éppúgy, mint az osztályellenségnek kikiáltott régi elit – „a nép ellenségei”, „a burzsoázia” – képviselőinek száműzése a fővárosból.⁶

A kutatások szerint a rendőrhatalósági akció mintegy tizennégyezer főt, körülbelül ötezer-kétszáz családot sújtott.⁷ Köztük számos evangélikus vallású (vagy valamilyen módon az evangélikus egyházhoz kapcsolódó) személy, illetve család volt. A családi emlékezetben őrzött és átörökített kitelepítési történetek, gyülekezeti névsorok, családi magángyűjteményekben fellelhető feljegyzések,

memoárok, naplók, levelezések, illetve a történetek rekonstruálásához nélkülözhetetlen hivatali iratok folyamatos levéltári kutatása és feltárása ellenére a kitelepített evangélikusok körét ma is csak hozzávetőlegesen ismerjük.⁸

„A kitelepítések mélyen megrázták Budapest lakóit, alig van értelmiségi család, ahol valakit ne érintett volna, vagy ne érinthetne a kitelepítés, mely kegyetlen és diktatórikus, a náci módszerek nyomdokaiban halad [...]. Ez azt jelenti, hogy Nagy-Budapestben egyelőre felszámolják a régi értelmiséget, és előkészítik ahhoz, hogy majd szétszórtan elpusztítsák”⁹ – tárgyalta a fővárosban akkor már napok óta zajló riasztó eseményeket 1951 májusában egy, a kitelepítés által különösen érintett XI. kerület egyik Ulászló utcai lakásában összegyűlt baráti társaság.

Koren Emil, aki ebben az időben a kőbányai evangélikus gyülekezet (ekkor még a pesti egyház kőbányai lelkeszi köre) lelkésze volt, évtizedekkel később értékelte a történéseket, köztük a kitelepítések politikai hátterét: „Voltak azután ennek a sztalin, magyar változatban rákosista korszaknak brutális, embertelen, eléggé el nem ítéltető tünetei. A vallásos emberek szinte másodrangú állampolgárokká lettek. Legdurvább kinövés – a koncepciók perек után – a kitelepítés volt.”¹⁰

▲ Kőbányai, nyíregyházi és déli-szabolcsi lelkészek közös akciója, 1951. Forrás: KEE Lt. 76/1951.

Bár az egyház nem volt kiemelt célpontja a belügyi intézkedéssorozatnak,¹¹ Koren szerint „a Rákosi-korszak egyik legembertelenebb kinövése” az egyéni és családi tragédiákon túl az egyházi élet egésze, sőt a lelkesi szolgálatra is mélyebb hatással volt: „Kitelepítés! Ez volt szinte a csúcspontja abban a korban az érthetetlen embertelenségnek, kegyetlenségnek, szadizmusnak. [...] Ez a szerencsétlen Rákosi-lépés [...] akaratlanul is befolyásolta az ígéhirdetések független lélegzetvételét. [...] A kitelepítések értelmetlen és érthetetlen ténye azonban oly mértékű szorongást váltott ki, hogy igyekeztünk az ígéhirdetésekből nem venni tudomást róla. Mert a visszhang felmérhetetlen volt. Beszorultunk hát az általános vigasztalás mondanivalójára, a reménységnek mint a »nem látott dolgok valóságának« üzenetére.”¹²

„Sztehlo Gábor volt ismét a leleményes”¹³

A Pax működése alatt Stehlo egyházi alkalmazása szünetelt, „papíron”, hivatalosan szabadságon volt.¹⁴ A gyermekotthon 1950. január 7-ei államosítása¹⁵ után ismét lelkesi szolgálatba került. Kezdetben kereste-keresték a helyét az egyházi hierarchiában. Így néhány hónapig a budahegyvidéki és a kelenföldi gyülekezetben szolgált, majd miután Dezséry püspök felmentette a kelenföldi adminisztrátori szolgálatból,¹⁶ 1951. május 1-jei hatállyal Budapest-Kőbányára osztotta be segédlelkésznek Koren Emil parókus lelkész mellé, „a Simor utcai egyházzész különös gondozásának megbízásával”.¹⁷ Gábor András püspöki titkár 1951. áprilisában nemcsak arról állított ki hivatalos igazolást számára, hogy egyházi alkalmazásban áll, de arról is, hogy politikai szempontból megbízható. A frissen kihelyezett kőbányai segédlelkész ugyanis csak e munkáltatói „garanciával” juthatott hozzá a dolgozó embereket akkoriban megillető napi harminc dekagramm mennyiségű húshoz: „Politikai szempontból kifogás alá nem esik, egyházunk és népünk törekvéseiben a békéért a megfelelő magatartást tanúsítja. Ezt az igazolást a húsjegy kiszolgáltatására állítottam ki.”¹⁸

Sztehlo alig két hónapja dolgozott a kőbányai gyülekezetben, amikor Budapesten megkezdődtek

a kényszerlakhelyre költöztetések. Az új totalitárius hatalom egyik legerőszakosabb megnyilvánulására konzekvensen reagált. Rövid, mindössze négy és fél hónapig tartó kőbányai szolgálata alatt elkötelezetten támogatta a politikai tisztogatás kárvallottjait. Sokféle módon nyújtott segítsége a Rákosi-korszakban számos otthontalanná és földönfutóvá tett egyén és család számára életmentő jelentőségű volt.

A két kőbányai lelkész rendszeresen egyeztetett a gyülekezeti munkáról. Legalábbis erre utalnak Koren Emil fennmaradt szolgálati (lelkési) naplói, amelyekben 1951. május 26. és augusztus 25. között szinte minden szombat este ugyanaz a bejegyzés olvasható: „6 óra: megbeszélés Sz.[tehlo] Gab[or].”¹⁹

Minden bizonnyal a rászorultakkal kapcsolatos feladatokat is megbeszélték és megosztották. Koren feljegyzése szerint a kitelepítés, „kőbányai viszonylatban, legalábbis a gyülekezethez hű tagoknál, csak két ponton érintett minket: Dietrichék és Korompay Zoltánék.²⁰ Mindkettő teljesen érthetetlennek és váratlannak tűnt.”²¹ Korenek azonnal elkezdték Dietrichék ingóságainak kétkezi mentését, hamarosan pedig Stehlo is megérkezett, a tanulmány elején megidézett gebes lóval...²²

Nemcsak a bútorokat szállították biztonságos helyre – bízva abban, hogy tulajdonosaik egyszer még visszatérnek otthonukba –, de híveiket az új lakóhelyükön illetékes lelkész kollégák gondjaira is bízta. A szálak olykor párhuzamosan mozogtak. Koren 1951. július elején értesítést küldött Megyer Lajos dél-szabolcsi lelkésznek: „Szórványterületre, Újfehértóra költözött egy kőbányai evangélikus család [...]. igen idős özvegyasszony két, ugyancsak már nem fiatal özvegyasszony lányával.”²³ Noha Koren költözést említ, a bizonyára óvatosságból használt eufemizmus ellenére egyértelmű, hogy a Dietrich család három tagjáról van szó, akiket 1951. júniusában kitiltottak X. kerületi lakásukból, és kényszerlakhelyül a Szabolcs-Szatmár megyei Újfehértót jelölték ki számukra. Koren ottani lelkész kollégájára bízta a családot: „Szeretném nyomatékosan lelképásztori szeretetedbe ajánlani. [...] Rendkívül buzgó híveink voltak. Nagyon rászorulnak a vigasztalásra!

[...] Mindhárman igen csekély nyugdíjuktól élnek. Örülnék, ha levélben lehetőleg azonnal és személyesen is mielőbb felkeresné őket.”²⁴

Megyer Lajos néhány napon belül teljesítette Koren kérését. Válaszleveléből azonban az is kiderül, hogy eközben Sztéhlo személyesen „kint járt a terepen”, sőt a kőbányaiak mellett más, Újfehértóra kitelepített evangélikusokat is felkeresett. Megyer levele szerint ugyanakkor az ügyben illetékes lelkészek – kőbányaiak, nyíregyháziak és dél-szabolcsiak – közös fellépése is körvonalazódik, sőt folytatódik: „...felkerestem az Újfehértóra érkezett három özvegyasszonyt. Közvetlen előttem volt ott Sztéhlo Gábor Joób Olivérrel és így gondolom, már tájékoztatva vagy az itteni helyzetről. [...] Rajtuk kívül még többen kerültek ide Újfehértóra és határába, akiket ezután Joób Olivér sorban [Sztéhlo] Gáborral fel is keresett.

Igyekezni fogunk a további kapcsolatot is fenntartani velük és elvállalni ezt a szolgálatot, amit az Ő [ti. az Egyház Ura] kegyelme reánk ró ebben a kérdésben.”²⁵

Sztéhlo ekkori tevékenységét nemcsak a kollégák, de a gyülekezet tagjai is megőrizték emlékezetükben. 1992 őszén bizonyos Terus levelet írt Korenének,²⁶ amelyben a készülő Sztéhlo-életrajzhoz küldött adalékokat. Több évtized távolából idézte fel például, hogyan szervezte meg Sztéhlo a vidékre száműzött kőbányai evangélikusok támogatását: „Arról nem tudok, hogy a kitelepítetteket látogatta, de tudta, kiket merre telepítettek, s megvolt a címük, arra küldtük a csomagokat. A csomag küldését is úgy szervezte meg, hogy csak elmondta a problémát úgy, hogy mindenki azonnal segíteni akart. Sütöttük a süteményeket és kis csomagokat csinálva küldte el [sic!].”²⁷

Mivel kockázatos volt, a kőbányai gyülekezet ifjúságát, így vélhetően a levélíró Terust sem avatták be, miért volt távol időnként a segédlelkésziük. Koren Emil természetesen pontosan tudta, hogy Sztéhlo személyesen is vitt segítséget a híveiknek: „Valahová

Szatmárba vitték őket pajtákba, nyári konyhákba, fasufnikba, kis falvakba, tanyákra. Sztéhlo Gábor volt ismét a leleményes: oldalkocsis motorra szállt és gyógyszereket, élelmet vitt a rászorulóknak.”²⁸

Míg a fővárosban élő kollégáknak vajmi kevés fogalmuk lehetett azokról a tényleges állapotokról, amelyek közé az otthonuk elhagyására kényszerített budapestiek kerültek – többségük gyenge fizikumú, munkaképtelen, rossz egészségi állapotú, kis nyugdíjból élő idős ember –, a kiszállások révén Sztéhlo közvetlen tapasztalatokat szerzett a kitelepítettek életkörülményeiről. Sztéhlonak és mindazon lelkészeknek, akik a várható retorziók dacára meg-

látogatták őket, fontos, oda-vissza ható hírvívó szerepük is volt: „Divat volt, sőt a párt részéről propagált magatartás megalázóan fogadni a kitelepítetteket. [...] Sok helyen leköpdösve fogadták ezeket a

szerencsétleneket. Nem elsősorban keresztyének csinálták ezt, de közöttük voltak ők is. Mint ahogy abban is, hogy bár parancsra tették, a legtöbb helyen fásszínekben, csűrökben, használaton kívüli istállókban lakatták őket, s nagyon kevés helyen enyhítették a házba való befogadással helyzetüket. [...] Sztéhlo Gábor szomorú tényeket beszélt erről csendes esti óráinkon.”²⁹

A kitelepített kőbányaiak támogatása azonban nem tartozott a hatalom által tolerált megnyilvánulások közé. Sőt azzal a veszéllyel járt, hogy családjával együtt esetleg a segítő maga is hasonló sorsra jut. Sztéhlo aktivitása is aggodalmat váltott ki a kőbányaiak körében: „Sztéhlo Gábor olyan lendülettel csinálta ezeket a kiszállásait, hogy – mivel a Simor utcai körzetben gyűjtött is e célra élelmet – jóakarói figyelmeztették, hogy csendesebben csinálja.”³⁰ A hivatalos egyházvezetői reakció nem is várható sokáig magára. A levélíró Terus szerint „el sem kezdtük a küldést, máris jött felülről, azaz Dezséritől [sic!] a püspöki körlevél, ami egy vasárnap i stentisztelet alatt lett kihirdetve”.³¹

„A kitelepített kőbányaiak aktív támogatása azonban nem tartozott a hatalom által tolerált megnyilvánulások közé. Sőt azzal a veszéllyel járt, hogy családjával együtt esetleg a segítő maga is hasonló sorsra jut.”

lőzatának kialakításával igyekezett helyettesíteni. Az egyetemes közgyűlés elnöksége 1951 őszén a feloszlítás után fennmaradó szeretetintézmények vezetésére „Evangélikus egyetemes egyházi szeretetintézmények bizottsága” címen bizottságot hozott létre. A testület két választott lelkész tagja Kemény Lajos és Sztéhlo Gábor lett. Utóbbi emellett az ügyvezetői tisztségre is „kombinációba vétetett”, amennyiben Dezséry püspök hozzájárul a kinevezéséhez, illetve tisztázzák, hogy a feladat a kőbányai segédlelkészi munkájával időben össze-

egyeztethető-e.³⁶ Miután 1951. szeptember végén a püspök megadta a hozzájárulást, Sztéhlo Gábor 1951 októberétől ismét egyetemes egyházi szolgálatba került: az új bizottság ügyvezető (ügyvivő) lelkésze lett.³⁷

Új munkaterületét illetően kezdetben nem volt túlzottan optimista. Egyik első feladatáknak megvizsgálta, hogy a szeretetintézmények fenntarthatók-e. A kérdéstről magánlevélben referált Dezséry püspöknek: „Az intézmények fenntarthatók [...]. Nem fűzök nagy reményeket az egészhez, de amíg

meg lehet csinálni és amíg lehet ezek által segíteni, végezzük el.”³⁸ Mindeközben arra az alapkérdésre is kereste az államhatalom felé is kommunikálható, meggyőző választ, hogy a nemkívánatosnak minősített anyaházak kényszerű felszámolása után miért van mégis létjogosultsága – új formában, megújított keretek között – az evangélikus szeretetmunkának. Érveit ezúttal is kiváló diplomáciai érzékkel, a Rákosi-korszak egyházpolitikájával kompatibilis módon fogalmazta meg: „...egyházunk a könyörület szolgáltatásban demokráciánknak kíván segítségére lenni.”³⁹

Az evangélikus egyház szeretetszolgálatáról az 1952–53-as zsinat alkotott törvényt,⁴⁰ amelynek előkészítésébe Sztehlo Gábort is bevonták. Az ügyvivő lelkész 1952 tavaszán kidolgozta az egyházi szeretetszolgálat működési szabályzatát.⁴¹ Konceptiója szemléletváltást jelentett a korábbi gyakorlathoz képest, mert a szeretetmunka egyik

fő letéteményesének a gyülekezeteket tette meg. A diakóniai munka másik pilléréként az egyházi intézményeket jelölte meg, amelyek együttműködéséhez közös központi iroda felállítását javasolta, továbbá felvázolta a szeretetszolgálat szervezeti rendjét: a munkát a szeretetintézmények bizottsága irányítja és felügyeli, amelynek végrehajtó szerve a szeretetintézmények gondnoksága.⁴²

Tervezete leglényegesebb pontjai a gyakorlatban is megvalósultak, ő maga pedig vezető pozíciót kapott az újonnan felállított szervezetben: a szeretetintézmények gondnokságának ügyvivője lett. 1953-ban újabb, Sztehlo Gábort is érintő szervezeti változás történt. Megszűnt a szeretetintézmények gondnoksága, és 1953. április 1-jével megalakult a Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem Diakóniai Osztálya, amely a szeretetintézmények munkáját koordinálta. Megbízott vezetője Sztehlo Gábor lett, akit az egyházegyetem tanácsa 1954 márciusában ügyvivő lelkésznek választott meg.⁴³

„Úgy számukra, mint Farkasék számára ez a lehetőség életmentés volt”⁴⁴

Intézményvezetői pályája 1951-től 1954-ig láthatóan egyenes ívben ívelt felfelé, annak ellenére, hogy 1953. június 2-án fegyelmi eljárás indult ellene, mégpedig épp a kitelepítettek támogatásával összefüggésben. Az eljárást egyházi fegyelmi vétség miatt indította az Egyetemes Törvényszék Elnöksége.⁴⁵ Az indoklás szerint „az egyetemes felügyelő tudomására jutott, hogy panaszlott a belügyminisztérium által Budapest területéről azonnali hatállyal kitiltott családok áttelepítésére felettes hatósága megkérdezése nélkül felajánlotta áttelepítési helynek az egyetemes egyház gyenesdiási szeretetintézményét és a szeretetintézménybe több ilyen családot befogadott, anélkül, hogy erről felettesének jelentést tett volna, tehát hivatali kötelességét megszegte”. Göttche Ervin ügyész szakvéleményében három tisztázandó kérdést sorolt fel: 1. Sztehlo szándékosan vagy gondatlanságból szegte-e meg hivatali kötelezettségét? 2. Eljárása alkalmi vagy rendszeres tevékenység volt-e? 3. Törvényszerűen járt-e el az állami hatóságok felé? (A büntetés mértéke ezek megállapításától függött.) Sztehlo élve a védeke-

zés lehetőségével részletes nyilatkozatot tett, amelyben jogi, szervezeti, lelkiismereti és hitbeli érveket egyaránt felsorakoztatott. Mindenekelőtt elismerte, hogy a három kitelepített családnak⁴⁶ nemcsak a meghívását, de a Gyenesdiásra való befogadását sem jelentette azonnal a felettes egyházi hatóságnak. Mulasztását azzal indokolta, hogy a befogadás szabályszerűen, belügyminisztériumi engedély alapján, a helyi tanács és a rendőri szervek hozzájárulásával, azaz törvényszerűen történt. Ezenkívül mivel mindhárom család szoros kapcsolatban áll az evangélikus egyházzal, s mindhárom családfő munkaképtelen, gondozásra szoruló, beteg ember, a szeretetotthonba történő befogadásuk indokolt volt. Eljárása pedig az egyház irgalmas szeretetmunkájának megnyilvánulásaként kedvező visszhangot kapott a helyi (gyenesdiási) állami szervek részéről is. Sztéhlo hivatkozott az intézmények ügyrendi szabályzatára, amely sehol nem írta elő az azonnali bejelentési kötelezettséget. Panaszlott a személyes, hitvallásszerű indokot hagyta a legvégére: a szeretetmunkát „mindig Isten iránti hálával, felebarátaim iránti szeretetből törekedtem végezni. Életem mindig Jézus Krisztusnak ez alatt az igéje alatt kívánt állani: szeresd felebarátodat, mint magadat.” A fegyelmi ügy 1953. augusztus végén zárult le.⁴⁷ A törvényszék nagy fokú gondatlanságot állapított meg, de további vizsgálatot nem tartott szükségesnek. Sztéhlo atyai dorgálást kapott illetékes püspökétől, emellett pedig az intézményvezetői önállóságát a jövőre nézve jelentősen korlátozó figyelmeztetést is: a jövőben csak minden tekintetben kifogástalan (!) személyeket vegyen fel a gondozottak sorába, illetve a felvételeket előzetesen hagyassa jóvá az egyházi felettes hatósággal.⁴⁸

A fegyelmi ügy nem okozott látható törést Sztéhlo munkájában. Egy évvel később a Déli Egyházkerület közgyűlésén dicséretben részesült: „A Diakóniai Osztály ügyvivő-lelkésze Sztéhlo Gá-

bor, aki nagy buzgalommal végzi a rábízott nehéz és felelősségteljes szolgálatot.”⁴⁹

„Kérlek, ne vedd zaklatásnak kérésemet, hanem szíved és lelkiismereted szerint cselekedjél!”⁵⁰

1954 decemberében a Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem Diakóniai Osztályának ügyvezetője e mondat kíséretében kérte lelkész társa segítségét, amikor két gyermekotthon lakóinak gyűjtött karácsonyi ajándékot, társasjátékot, könyvet, babát. Jellegzetes sztehloi érvelés ez, amelyet a megszólított jó lelkiismerettel aligha tudott figyelmen kívül hagyni.

Miben rejlett a Sztéhlo-féle modell sikere? A családi örökségként továbbvitt szociális érzékenység, a pozitív tettekre inspiráló személyiség annak éppúgy része volt, mint a személyes felelősségvállalás, a bátor fellépés, a kreatív ötletek és a vezetői nagyvonalúság, amely a végrehajtást az áldozatkész munkatársakra bízta. Sztéhlo vészhelyzetben különösképpen képes volt mozgósítani a környezetében élőket. Amint azt a kőbányai évekről Terus felidézte: „Gábor szervező munkájáról csak ámulattal tudok beszélni, mert anélkül, hogy valakit is felkért volna segítségre, úgy tudta elmondani problémáit, hogy az ember nem is vette észre és

már jelentkezett is segítségre. Akár sütemény sütésre – pedig még akkor nem volt olyan könnyű sütögetni –, akár üveg vagy rongy gyűjtésre, vagy éppen az egyházi adó beszédésére.”⁵¹ Ugyanezt a lelkületet és lendületet emelte ki Koren Emil is: „Amikor a segédlelkészek sorában Sztéhlo Gábor hozzám került (akkor szűnt meg a Gaudiopolis), átadtam neki önálló körzetül Simort – kölcsönösen megalázó lett volna dirigálnom Gábornak – ő ragyogóan megszervezte a híveket. Sokat gyűjtött közöttük a kitelepítetteknek is. Bátor volt és nem ismert határt, ha valahol segíteni kellett.”⁵² Mindez

„Mindeközben arra az alapkérdésre is kereste az államhatalom felé is kommunikálható, meggyőző választ, hogy a nemkívánatosnak minősített anyaházak kényszerű felszámolása után miért van mégis létjogosultsága – új formában, megújított keretek között – az evangélikus szeretetmunkának.”

az ötvenes évek életveszélyes diktatórikus politikai közegében és minden esetlegessége ellenére mégis működőképesnek bizonyult.

1951 őszén Sztehlo Gábor, mondhatni, „szintet lépett”: addigi egyéni fellépése intézményi háttérrel kapott. Míg a holokauszt idején a Nemzetközi Vöröskereszt által finanszírozott gyermekotthonokban – munkatársaival együtt – közel kétezer embert tudott megmenteni, jóval kisebb „nagyságrendben” ugyan, de a kommunista diktatúra Budapestről kitelepített áldozatai közül is sokak számára sikerült megoldást találnia az evangélikus szeretetotthonrendszeren belül.

1951 ősztől – személyes reputációja és intézményvezetői pozíciói révén is – e tekintetben Sztehlo szinte megkerülhetetlen lett. Kitelepítettek egész sora kapott elhelyezést az általa irányított evangélikus szeretetotthonok valamelyikében. Bár

az állami jogszabály értelmében ezek is kényszerlakhelynek minősültek, az érintettek életminősége lényegesen javult, és ez sokuk számára az életben maradást jelentette.

Szakmáry Donát, dr. Farkas Béla, Horváth László és Szép Margit, özv. Zay Ödönné, báró Radványky Albert, özv. Drexler Béláné, Sztehlo Dezső – csak néhány név, akiről tudjuk, hogy a kitelepítésük után – az egyházvezetés, a lelkészek és Sztehlo „közös lobbijának” köszönhetően – evangélikus szeretetotthonban kaptak helyet. A teljes „tábló” összeállításához még sok-sok adat, jövőbeni levéltári kutatás, múltidéző családi, gyülekezeti beszélgetés szükséges. Az egyéni sorsok fontos mikrotörténetek, ugyanakkor a 20. századi evangélikus egyháztörténetnek is szerves részei. Jóval túlmutatnak önmagukon, de sokféleségük ellenére van egy közös pontjuk: Sztehlo Gábor. ■

JEGYZETEK

- 1 KOREN, 293–294. o. Koren Emil későbbi fiasori, budavári lelkész, esperes, püspökhelyettes 1950-től 1958-ig. A kitelepítések idején is a budapest-kőbányai evangélikus lelkészi kör, majd gyülekezet lelkésze volt.
- 2 SZTEHLO 2022, 450–451. o.
- 3 A kilakoltatás megtörténtéről kiállított igazolás záróformulája.
- 4 A kitelepítés döntéshozatali folyamatáról lásd PALASIK 2018, 24–28. o.
- 5 8130/1939. ME. rendelet; 760/1939. BM számú rendelet; 6000/1948. számú minisztertanácsi rendelet.
- 6 PALASIK 2018, 15–54. o.
- 7 Uo.
- 8 A téma mindmáig legátfogóbb feldolgozása: KÖBEL 2018; MIRÁK 2018.
- 9 Az összejövetelről a társaság egyik tagja mint 9/6. számú ügynök számolt be a BM I/2-a. alosztályának, lásd: ÁBTLL 3.1.5. O-9506, 78. Jelentés. Budapest, 1951. június 1.
- 10 D. KOREN, 293. o.
- 11 Az egyetlen kitelepített evangélikus lelkész és családja történetét lásd: ZÁSZKALICZKY 1995b, 159–164. o.
- 12 KOREN, 295–296. o.
- 13 Uo. 295. o.
- 14 „1944. szeptember 1. – 1950. január 1.: szabadságon.” EOL Nyugdíjintézeti iratok. Személyi dossziék. Sztehlo Gábor.
- 15 Az államosítás véglegesen 1950 decemberében zárult le, amikor a végső elszámolás is megtörtént (SZTEHLO 2022, 449. o.)
- 16 Kelenföldi megbízatása 1951. április 10-én szűnt meg, lásd: EOL BEEK Lt. Iktatott iratok 439/1951. [Dezséry] püspök levele Sztehlo Gábornak. Budapest, 1951. április 6.
- 17 EOL BEEK Lt. Iktatott iratok 471/1951. [Dezséry László] püspök levele [?] miniszternek. Bp. 1951. április 20. Az említett egyházzrész a Simor (ma Vajda Péter) utca és környéke, Tisztviselőtelep.
- 18 EOL BEEK Lt. Iktatott iratok 489/1950. Igazolás. Budapest, 1951. április 18.
- 19 KEE Lt. Szolgálati napló, 1949–1951.
- 20 A kitelepítési irataikat lásd: ÁBTLL 2.5.6. 01702/1951. Dittrich [sic!] Károlyné özv.; ÁBTLL 2.5.6. 01519/1951 Korompay Zoltán dr.
- 21 KOREN, 293–294. o.
- 22 Más evangélikus gyülekezetekben is hasonlóan szervezték meg a kitelepítettek titkos támogatását, az ingóságok mentését, a csomagküldést és a látogatást. A kelenföldi mentőakció részleteit lásd: ZÁSZKALICZKY 1995a, 77–81. o. A társadalmi szolidaritás azonban korántsem volt mindenhol jellemző. Horváth László feleségével, Szép Margittal 1951 nyarán telepítették ki az V. kerület Honvéd utcai lakásukból Jászdózsára. A tábornok ott is halt meg, felesége a pesthidegkúti evangélikus szeretetotthonba került, ahol 1959-ben hunyt el. Mindketten evangélikusok voltak. Lakásuk bútorait a szomszédok rekvirálták.
- 23 A kitelepített családtagok özv. Dietrich Károlyné, özv. Krénberger Józsefné Dietrich Erna és özv. Engel Rudolfné Dietrich Irma. Lásd KEE Lt. Iktatott iratok 76/1951. Koren Emil levele Megyer Lajosnak. Budapest, 1951. július 2.
- 24 Uo.
- 25 Uo. 76/1951. Megyer Lajos levele Koren Emilnek. Nyíregyháza, 1951. július 7.
- 26 EOL. Vajta Vilmos-hagyaték. Levél Koren Emiléknek. 1992. október 1. A levélíró aláírása nehezen olvasható (Terus/Tercsi), személye azonban Koren Emil emlékiratának kőbányai fejezete alapján azonosítható. Vélhetően Pálházi Józsefnéről van szó, aki családjával 1957 elején Svédországba disszidált. Férjével együtt Koren kőbányai ifjúsági köréhez tartoztak, de a lelkész szerint távozásuk után is szoros maradt velük a kapcsolat, mert „[e]gyik sem tudott soha elszakadni az itthoni »hazulról«” (KOREN, 283. o.). Sztehlóval is leveleztek, aki elküldte nekik a vezetése alatt álló és támogatásra szoruló gyermekotthonok címét, ahová Pálháziék ruhaheműt, játékokat, tisztítószereket tartalmazó ajándékosomagot küldtek.
- 27 Uo.
- 28 Uo. 294–295. o.
- 29 Uo. 296. o.
- 30 Uo. 295. o.
- 31 Mindaddig sem az EOL-ból, sem a kőbányai gyülekezeti levéltárból nem került elő az említett püspöki körlevél vagy a Dezséry püspöktől származó, hasonló tartalmú más irat.

- 32 KEE Lt. Iktatott iratok 118/1951. Kemény Lajos esperes levele Koren Emil kőbányai lelkésznek. Budapest, 1951. október 2.
- 33 SZTEHLO 2022, 447–448. o.
- 34 EOL. Vezető testületek. Püspökkari értekezletek (konferenciák) jegyzőkönyvei, 1936–1952. Jegyzőkönyv. Budapest, 1951. július 13. 5. A diakonissza anyaházak átszervezése és a munka folytatása.
- 35 EOL. Vezető testületek 1. Elnöki értekezletek jegyzőkönyvei 1923–1952. Jegyzőkönyv. Budapest, 1951. szeptember 26. 9. Jelentés a diakonissza anyaházak megszüntetéséről.
- 36 EOL. Vezető testületek. Püspökkari értekezletek (konferenciák) jegyzőkönyvei 1936–1952. Jegyzőkönyv. Budapest, 1951. szeptember 18. A Fébé felszámolása és az „Evangélikus egyházi szeretetintézmények bizottságának” megalakítása.
- 37 EOL. Vezető testületek 1. Elnöki értekezletek jegyzőkönyvei 1923–1952. Jegyzőkönyv. Budapest, 1951. szeptember 26. 10. „Evang. egyet. egyházi Szeretetintézmények bizottsága” létesítése.
- 38 EOL DEEK Lt. Iktatott iratok 1193/1950. Sztzehlo Gábor levele Dezséry László püspöknek. Budapest, 1951. szeptember 22.
- 39 EOL EEI. Iktatott iratok 329/1952. Sztzehlo Gábor ügyvivő levele az Egyetemes Egyház Elnökségének. Budapest, 1952. március 3.
- 40 1953. évi VIII. tc. Az egyház szerzetsszolgálatáról.
- 41 EOL EEI. Iktatott iratok 329/1952. Sztzehlo Gábor: Javaslat. Evangélikus Szeretetszolgálat működési szabályzata. 1952. március 27.
- 42 A gondnokság működésével kapcsolatos részleteket lásd uo. II. A) pont.
- 43 EOL EEI. Jegyzőkönyv az MEE 1952–1953. évi rendes közgyűléséről. Budapest, 1954. június 29. 7. Kivonatos jelentés a Diakóniai Osztály 1953. évi működéséről.
- 44 EOL EEI. Iktatott iratok 283/1953. Sztzehlo Gábor nyilatkozata. Budapest, 1953. június 12.
- 45 Az elnökség tagjai: Mihályfi Ernő egyetemes felügyelő, világi elnök és Dezséry László püspök, egyházi elnök.
- 46 Tudniillik Farkas Béla és felesége, Molnár Gyula és felesége, Sztzehlo Dezső és felesége.
- 47 Az ügyben két végzés született, a két szöveg között lényegi eltérések vannak, például míg az 1953. július 10-ei végzés megállapította, hogy Sztzehlo az állami hatóságok felé teljesen szabályszerűtlennek minősítette.
- 48 A fegyelmi ügy idézett iratait lásd: EOL EEI. Iktatott iratok 283/1953.
- 49 EOL DEEK Lt. Közgyűlési jegyzőkönyv, Budapest, 1954. június. 11. G. Mekis Ádám egyházkerületi lelkészi főjegyző jelentése az egyházkerületben folyó diakóniai munkáról.
- 50 EOL EEI 294/1954. Sztzehlo Gábor levele [a címzett ismeretlen]. Budapest, 1954. december 11.
- 51 EOL. Vajta Vilmos-hagyaték. [Pálházi Józsefné.] Levél Koren Emiléknek. 1992. október 1.
- 52 KOREN, 301. o.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- GYARMATI György – PALASIK Mária (szerk.) 2018. *Honukban otthonalank. Tanulmányok az 1951. évi budapesti kitelepítések történetéből.* ÁBTL–Kronosz, Budapest–Pécs.
- KÖBEL Szilvia 2018. A budapesti evangélikus gyülekezeteket érintő kitelepítések dokumentumai. A pártállami egyháztörténelem sajátos metszete. In: GYARMATI–PALASIK 2018, 129–144. o.
- MIRÁK Katalin 2018. „A lakás lezárva, a kulcs a házmesternek átadva.” Az 1951-es budapesti kitelepítések evangélikus egyházi háttere. In: GYARMATI–PALASIK 2018, 145–149. o.
- PALASIK Mária 2018. „A burzsoázia likvidálásához hozzátartozik a kitelepítés.” A budapesti kitelepítések politikatörténete, 1951–1953. In: GYARMATI–PALASIK 2018, 15–54. o.

- SZTEHLO Gábor 2022. *Háromszázhatvanöt nap. Emlékek a magyarországi zsidómentésről 1944-ben.* Szerk. Kunt Gergely – Schmal Alexandra. Magvető Kiadó, Budapest.
- ZÁSZKALICZKY Pál 1995a. Botta István. In: Mirák Katalin (szerk.): *Nem voltam egyedül. Beszélgetések az evangélikus közelmúltról.* 1. köt. Mevisz, Budapest, 1995. 67–90. o.
- ZÁSZKALICZKY Pál 1995b. Kendeh György. In: Mirák Katalin (szerk.): *Nem voltam egyedül. Beszélgetések az evangélikus közelmúltról.* 1. köt. Mevisz, Budapest, 1995. 147–172. o.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- ÁBTL 2.5.6. – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. Kitélással, kitelepítéssel kapcsolatos iratok.
- D. KOREN Emil é. n. *Szeptimák I. Életrajzi emlékezések.* 1915–1965. Kézirat. Evangélikus Országos Levéltár. Hagyatékok. Koren Emil hagyatéka.
- EOL BEEK Lt. – Evangélikus Országos Levéltár Bányai Evangélikus Egyházkerület Levéltára.

- KEE Lt. – Kőbányai Evangélikus Egyházközség Levéltára.
- EOL EEI – Evangélikus Országos Levéltár Egyetemes Egyház iratai.
- EOL Vajta Vilmos-hagyaték.

Kilenc nővér

→ Siska Péter

ATARAXIA

Ahogy havazni kezd.
Ahogy a vérzés megindul.
Ahogy a fák
sorban
lángba borulnak
egy másik
kertben –

DISZTÍMIA

Valaki más
tüzének lángjainál
próbálsz melegedni:
az vagy csak,
ami
az ujjaid közül
kipereg –

APORIA

Karácsonyfát állít
nyáron, a lobogó hőségben,
a fekete hóesésben.
A győzelem pora,
mondja
nevetve. Felfüggeszti
az értelmet –

LÉTHÉ

Nincs összefüggés.
Nincs emlékezet.
Egy napkelte
reménytelenségével
várom, hogy ő bontson ki
bennem minden
rejtelmet.

ALGEA

Reccsen a váll, a kéz
lehull – végül
mégis győz a test,
roskad egy állott hajnal
súlya alatt:
nem érhetted el
a napot.

ANHEDÓNIA

Mellettem fekszik,
erősen fogja a kezem.
Próbálok felidézni az arcát.
Nem tudom.
Sötétedik, és nincs
párnánk, nincs
takarónk –

LIMOSZ

Rövid, gyarló ragyogás.
Ő les rád
a járda repedései,
az idegen nők
ajkai, e vers sorai közül,
az ágyadba fekszik, éjjel felül,
enni kér –

ABULIA

A könyörtelenségig
újra- és
újraismételt mozdulatait
nézed: a ház előtt
egy idegen asszony söpri a port,
a csillagok
porát –

HÉSZÜKHIA

Végül
leválik minden
jelentés a szavakról,
salakká hűlnek
a metaforák:
megvilágított arcok.
Golgoták.

▲ Winslow Homer: Táborút, részlet, 1880
(olajfestmény, 60,3 x 96,8 cm, The Metropolitan
Museum of Art, New York, ltsz. 27.18)

2. 9. 1972.

Kedves Tamás!

Magyar kőművesem kedves levelet. Ben-Dor
 már is látom már, amikor megkérte a Fast-Vakar
 tól kapott levél fotokopíráját. Nem is gúnyol-
 tom igazán, egyéni olyan név volt, mintha
 olyan femininus volt, hogy azt megkérde az ember
 Próbáltam már lehetne nélni Femininus az ellen
 a kőműves ponttörés emeletes ellen, ami a
 névvel a kőművet kőművesek. - Minden ki ami
 a femininista név is minden kőp, csak egy
 névvel értem az ember a kőművet, kőp, nyugat
 majd annak a névvel, majd névvel egyéni név
 is után ottant felült név. - A kőművet
 még nem lehettem semmit, de azt kiemelt
 nyugat gendjait annak semhol igen nem
 hiddéssel foglalkozom.

Ha éppen az a megjelölés, hogy utána
 akkor kőp megjelölés, Ben-Dor, Próbáltam
 hat Kőp - Próbáltam egy is egy fra kőművet, ki is
 kérem ajánlatotok névvel kőp Próbáltam - csak
 a legkisebbet is mondom, de felm van tilt is meg -
 Egyéni jól nyugat felismerem egyéni
 egyéni, a kőművet kőp kőp volt is kőművet, ki kőp
 egyéni volt a kőp utána, majd a kőművet utána.
 Ben-Dor kőp kőp is megjelölés, is kőp kőp kőp
 kőp, "Emel" ki kőp kőp kőp a kőművet, is kőp kőp kőp

Profécia, embermentés, demokratikus nevelés és teológia

Sztehlo Gábor és az evangélikus teológiai hagyomány

→ CSEPREGI ANDRÁS

Sztehlo Gábor olyan evangélikus lelkész volt, akinek írásaiban nem találkozunk kifejezetten evangélikus karakterű teológiai reflexióval. Hitról, szeretetről, Jézus-követésről, bűnről, bűnbánatról és megtérésről gyakran beszélt, nemcsak a ránk maradt igehirdetéseiben, hanem a naplójában is, de ezeknek a gondolatoknak nincs sajátosan evangélikus jellege. Ebben a tanulmányban mégis arra teszek kísérletet, hogy szavait és munkásságát az evangélikus teológiai hagyomány háttérén mutassam be. Nekünk, ma élő magyarországi evangélikusoknak fontos lehet a szolgálatát olyan teológiai keretben látni, amelyben el tudjuk helyezni mások cselekedeteit is, és értelmezni tudjuk a saját tapasztalatainkat és dilemmáinkat is.

Sztehlo Gábor négy közismert tettét fogom az evangélikus teológiai hagyomány keretében értelmezni: a zsidó gyermekek és az őket gondozó felnőttek megmentését 1944-ben; a Gaudiopolis megszervezését és vezetését 1945 és 1950 között; a kitelepítettekkel való kapcsolattartást 1951-ben; végül a Sarepta otthon életre hívását 1951-ben és annak vezetését 1961-ig. Ezeket a történeteket jól ismerjük, itt elég csak utalnom rájuk. A tanulmányban egyetlen történetet fogok megvizsgálni részletesebben, azt, amely az iskolámban, a fasori evangélikus gimnáziumban történt.¹ Erről lényegesen többet tudunk Sztehlo Gábor naplójának új, teljesebb kiadása óta,² az új ismereteket pedig közkinccsé szeretném tenni.

Mind a négy tett érinti a keresztény élet és a

politikai hatalom találkozásának a kérdését. Mit mond erről az evangélikus teológiai hagyomány? Mit mond erről a 16. században Luther Márton, a 20. században Dietrich Bonhoeffer és a 21. században Heinrich Bedford-Strohm, a Németországi Protestáns Egyház (EKD) korábbi püspöke? Számomra figyelemre méltó, hogy a három teológusnak a keresztény élet és a politikai hatalom kapcsolatára adott reflexiói milyen szervesen építkeznek egymásra, annak ellenére, hogy különböző korokban éltek, és különböző emberi karakterek. Ez a folytonosság, összecsengés lehet számunkra biztatás arra, hogy amennyiben Sztehlo Gábor vállalásait az ő gondolataik háttérén értelmezzük, akkor ebből a magunk dilemmáira nézve is világosságot nyerhetünk.

Luther

Luthernek a politikai hatalomra vonatkozó reflexiói³ abból a megfigyeléséből indulnak el, hogy a középkori nyugati egyház nemcsak a lelki hatalmat gyakorolja, hanem a politikai hatalom gyakorlására is törekszik. Egy akkoriban általánosan használt képpel élve: az egyház a kezében akarja tartani mind a két kardot. Ez a gyakorlat két veszéllyel járt. Az első veszély az volt, hogy a politikai hatalomhoz való ragaszkodás korrumpálta a lelki hatalmat. Az az egyház, amelynek az Istentől adott hivatása a törvény és az evangélium hirdetése, a szentségek megosztása, a gyóntatás és a feloldozás, a lelki-gondozás, a hívó közösség táplálása, tanítása és

→ Csepregi András: (1962): evangélikus lelkész, rendszeres teológus. A Budapest-Fasori Evangélikus Gimnázium iskolalelkésze és a Wesley János Lelkészképző Főiskola oktatója. Kutatási területe Dietrich Bonhoeffer, Bibó István, a kereszténység és a demokrácia, az erőszak és az aktív erőszakmentes ellenállás teológiai reflexiója. Legutóbbi kötete *Boldogok a békét teremtők – A keresztény erőszakmentességtől a nyugati demokráciáig* (Luther Kiadó, 2021) címmel jelent meg.

▲ A Nagy Diófa utca 13. számú ház kapuja. Kényszerlakhelyként kijelölt, úgynevezett csillagos ház (Fortepan/Foritepan)

szervezése, nem lehet egyidejűleg érdekelt nagy vagyonok működtetésében, az élet szinte minden területére kiterjedő törvényhozásban és végrehajtásban, örökösödési vitákban vagy akár háborúkban való részvételben. Luther a búcsúcédulák forgalmazásán keresztül látott először igazán rá arra, hogy milyen torzulást okoz, ha az anyagi és a politikai hatalmi szempontok nagyobb hangsúlyt

kapnak, mint a lelki és teológiai szempontok. Inentől fogva az a cél vezette, hogy az egyházat megszabadítsa a politikai hatalom gyakorlásától, azért, hogy az egyház kompetensebben és hitelesebben gyakorolhassa lelki hatalmát.

A második veszély – az előzőből fakadóan – az volt, hogy az egyház túlzott hatalmát elfogadó politikai hatalomgyakorlók kiskorúságban maradnak, és

nem töltik be az Istentől kapott feladatukat. Luther ezért nagy gondot fordított arra is, hogy részletesen leírja, mi a dolga Isten akarata szerint „a világi felsőbbségnek”, ahogyan akkoriban a politikai hatalom gyakorlóinak igen szűk körét nevezték. Miután ezt bőségesen hivatkozott bibliai igékre alapozva megtette, felvetette azt a kérdést is, hogy a világi felsőbbségnek milyen ismérvek szerint kell gyakorolnia a hatalmát, ha Isten akaratához igazodik. A kérdés felvetésének konkrét oka volt, amely Luthert nagyon érzékenyen érintette. A Wartburg várában németre fordított Újszövetség nyomtatott példányait a szomszéd tartományban, a György herceg által irányított Szászországban is terjesztették. György herceg a könyveket összegyűjtette, terjesztésüket betiltotta és szigorúan büntette. Luther feltette a kérdést: joga van-e erre a hercegnek?

A kérdésre egy olyan képpel válaszolt *A világi felsőségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmességgel* című, 1523-ban született munkájában,⁴ amely egyszerű, pontos, és kiállta az idő próbáját. György herceg visszaélését ahhoz a hibához hasonlította, amikor a politikai hatalom túl messzire nyújtja ki a karját, és beavatkozik olyasmibe is, amihez nincs köze: a hit, a lélek és a lelkiismeret dolgaiba. A másik lehetséges hiba, amelyet a politikai hatalom elkövethet, ha rövid a karja, és nem nyújtja elég messzire, azaz nem szabályozza az életnek azokat a területeit, amelyek pedig rá tartoznak, és hagyja, hogy a káosz eluralkodjék, a gyengék pedig védelem nélkül maradjanak. Az a politikai hatalom működik Isten akarata szerint, amelynek a karja se nem túl hosszú, se nem túl rövid.

Bonhoeffer

1933 tavaszán a náci Németországban kihirdették az árjatórvényt, amelynek értelmében minden zsidónak minősített állami hivatalnokot felmentettek az állásából. Mivel a protestáns lelkészek is állami hivatalnoknak számítottak, az új szabály az egyházat is érintette. Dietrich Bonhoeffer ebből az alkalomból írta meg *Az egyház és a zsidókérdés* című tanulmányát,⁵ amelyben pontosan alkalmazta Luthernek a túl rövid kart és a túl hosszú kart bemutató képét.

Bonhoeffer megállapította, hogy az állam (Luther szóhasználatában a világi felsőbbség) feladata a törvények megalkotása és módosítása, ezt az egyház nem vitatja el. Egy régi korszak német teológusa lévén, Bonhoeffer túlságosan megengedő az állam iránt, és túlságosan passzív szerepben látta az egyházat. A történelem alakítását például az államra bízta, az egyházzal pedig nem hiszi, hogy ismerheti a történelem helyes irányát – ezt az állítását a 19. századi eredetű új lutheránus teológia szellemében fogalmazza meg, amely a porosz állam hatalmával szemben kiszolgáltatta az evangélikus egyházat. De még ezen a bizonytalan alapon állva is világosan fogalmaz, amikor leírja, hogy az egyház nem szemlélheti részvétlenül a politikai cselekvést, hanem újra meg újra meg kell kérdeznie az államot, hogy amit tesz, az a jog és a rend megteremtését célozza-e, vagy pedig a jogtalanságát és a káoszt. „Föl kell szólalnia ellene akkor is, ha túl kevés a jog és a rend, és akkor is, ha túl sok.”⁶ A „túl kevés” esete akkor fordul elő, amikor az állam megfoszt egy embercsoportot a jogaitól vagy a neki járó védelemtől, a „túl sok” pedig akkor, ha az állam korlátozza a keresztény igehirdetést és a keresztény hitet. A lutheri képet pontosan alkalmazó alapvetés után következik a tanulmány gyakran idézett része:

„Az állami szabályozottság efféle túlkapását az egyháznak – éppen az államról és az állami cselekvés korlátairól szerzett teljesebb tudása alapján – kötelessége elutasítani. Az az állam, amely a keresztény üzenetet fenyegeti, önmaga fundamentumát tagadja meg. Az egyháznak három eljárás módra van lehetősége az állammal szemben. Először is – mint említettük – kérdőre vonhatja az államot, hogy törvényesen cselekszik-e, azaz rávilágít az állam felelősségére. Másodszor szolgálhatja az állam áldozatait. Az egyháznak föltétlenül szolgálnia kell bármely társadalmi rend áldozatait, még ha nem is tartoznak a keresztény gyülekezethez. »Tegyetek jót mindenekkel.« Az egyház mindkét magatartásmódjával a maga szabadságában szolgálja a szabad államot, és a jogrend megváltoztatásának idején sem tagadhatja meg e kétféle feladatát. A harmadik lehetőség az, hogy nemcsak bekötözzük a kerék alá

került áldozat sebeit, hanem magunkat is a kerék küllői közé vetjük. Ez már közvetlen politikai cselekvés az egyház részéről, és csak akkor lehetséges és szükséges, ha az egyház úgy ítéli meg, az állam kudarcot vallott jog- és rendteremtő funkciójában, azaz ha úgy tartja, az állam gátlástalanul megvalósítja a túl sok vagy a túl kevés jog esetét.”⁷

Bonhoeffer világos szavai végül nem lettek a német Hitvalló Egyház gyakorlatává, és csak igen korlátozottan valósította meg őket a végül mártírrá lett teológus is. Ezzel a kijózanító megjegyzéssel térünk rá a kortárs teológus gondolataira, aki sok tapasztalat birtokában, nem háborús helyzetben, hanem nyugodt körülmények között igyekszik érzékeny útmutatást adni.

Bedford-Strohm

Mielőtt a Bajorországi Evangélikus Egyház püspöke, majd az EKD elnöke lett volna, Heinrich Bedford-Strohm a Bambergi Egyetem Rendszeres Teológia

Tanszékén nyilvános teológiával foglalkozott. Azt az előadását vesszük a kezünkbe, amelyet 2011 nyarán az egyetemről való búcsúzásakor tartott.⁸

A nyilvános teológia kereteinek és tartalmának kijelölésekor Bedford-Strohm mind Lutherre, mind Bonhoefferre támaszkodik azzal a kijelentésével, hogy a teológia helye a világ. Luther korában ez még magától értetődő volt, hiszen a templom a város közepén állt, és a szószék volt a legmesszebbre ható médium, de Bonhoeffer korában ezt már meg kellett indokolni: ő az *Etikájában*⁹ beszélt arról, hogy a világ Isten világa, ezért az Istenről szóló beszédnek is ott kell hangoznia. Ezen a bázison hangsúlyozza Bedford-Strohm, hogy a nyilvános teológia közege a demokratikus nyilvánosság, hiszen „ebben dől el, hogy a szegénységet leküzdjük-e, az erőszakot legyőzzük-e, a természet rombolását megállítjuk-e”.¹⁰ Az egyháznak érthető nyelven kell beszélnie, valamint nyitottnak és megközelíthetőnek kell lennie.

▲ Dietrich Bonhoeffer konfirmandusokkal Berlinben, 1932

Ezen az alapvetésen Bedford-Strohm a nyilvános beszéd négy dimenzióját különbözteti meg: a lelkigondozói, a párbeszéd, a politikai-tanácsadói és a prófétai dimenziót. Az utóbbit gondosan megvizsgálva öt megjegyzést fogalmaz meg. Az egyház prófétai hangja akkor szóljon meg, ha nyilvánvaló erkölcsi problémára kell rámutatni; legyen világos, hogy ki és milyen felhatalmazással beszél; ne legyen rutinszerű, hanem inkább csak különleges helyzetekben szóljon meg; tartsa nyitva a párbeszéd lehetőségét; végül legyen alázatos, abban a tudatban szóljon meg, hogy annak, aki erkölcsi visszaéléseket tesz szavá, magának is vigyáznia kell, hogy el ne essen. Fontos az ötödik megjegyzés befejezése:

„Az erkölcsi hiányosságok egyértelmű kritikusa nem igényelhet magasabb erkölcsi státuszt a maga számára annál, hogy folyamatosan konkrét megoldásokon dolgozik, amelyek valóban a remélt változáshoz vezetnek. Ezért is fontos utalni arra, hogy az egyház nyilvánosság előtt folytatott munkája természetesen nemcsak beszédből áll, hanem leginkább az istentiszteletet, a diakóniát, a képzést magában foglaló tényleges cselekedetkből és egy tágabb értelemben vett kulturális jelenlétből.”¹¹

Luther, Bonhoeffer és Bedford-Strohm gondolatai megrajzolják annak az evangélikus teológiai hagyománynak a kereteit, amelyek között megpróbálhatjuk értelmezni Sztéhlo Gábor cselekedeteit. Bonhoeffer modelljének három lépése szerint tekintünk a cselekedetekre. Az első szerint az egyház szavá teszi a politikai hatalom törvényszerűségeit – ez a nyilvános beszédének a prófétai dimenziója. A második értelmében bekötözi az állami jogsértés áldozatainak a sebeit – ez a lelkigondozói dimenzió, amelyet kiegészít az egyház diakóniája. A bonhoefferi modell harmadik lépése az egyház közvetlen politikai cselekvéséről beszél – Bedford-Strohm térképén ennek leginkább a nyilvános beszéd politikai tanácsadó dimenziója felel meg.

Sztéhlo Gábor mint próféta

Luther számára magától értetődő volt, hogy az egyház hirdeti Isten törvényét és evangéliumát a 16. század leghatékonyabb médiumán, a szószéken, és igénybe veszi a kor új médiumát, a nyomtatott betűt is. Ebben a megszólalásban talált helyet a prófétai figyelmeztetés is – ha kellett, a politikai hatalommal szemben is.

Bonhoeffernek már gátakat kellett átlépnie ahhoz, hogy kimondja: föl kell szólalnia az egyháznak az állammal szemben akkor is, ha túl kevés a jog, és akkor is, ha túl sok. A megelőző évtizedek tanult némaságát és – ahogyan később maga Bonhoeffer fogalmazott – a civil kurázsi hiányát¹² nem tudta teljesen legyőzni sem ő, sem a Hitvalló Egyház. Mint láttuk, Bedford-Strohm határozottan, ugyanakkor körültekintően igyekszik ezt a rossz örökséget gyógyítani.

„Sok évvel később született naplójában Sztéhlo Gábor ki tudta mondani a bűnbánat szavait a prófétai üzenet elmaradása miatt.”

Sztéhlo Gábor olyan korban kezdte lelkészi szolgálatát Magyarországon, amikor a német evangélikus egyházhoz hasonlóan a mi

egyházunk is inkább óvatos volt a prófétai szóval. Naplója elején Sztéhlo elmondja, hogy a legtöbb lelkésztsársághoz hasonlóan a közélet nem nagyon érdekelte, elemi dolgokban is tájékozatlan volt, felkészületlen volt arra, amit a német megszállás és a gyilkos zsidóüldözés hozott. Ha ezt a személyes valómást összevetjük külső forrásokkal, és megnézzük, mit képviseltek egyházunk és a társegyházak vezetői a zsidóellenes törvények felsőházi vitája idején, és milyen nyilvános üzeneteket fogalmaztak meg még a vérszörnyű idején is, hasonló tájékozatlansággal és sodródással találkozunk. Tovább rontja ezt a mérleget, hogy egyházunk vezetői – más egyházak vezetőihez hasonlóan – évekkel a zsidóüldözés után sem találták meg a bűnbánat hangját.¹³

Sok évvel később született naplójában Sztéhlo Gábor ki tudta mondani a bűnbánat szavait a prófétai üzenet elmaradása miatt. Akkor szerettei körében, a biztonságos Svájcban élt, ezekkel a szavakkal tehát csak magának tartozott, nem politikai

nyomásnak engedelmeskedett, mint néhány kényszer alá került magyarországi lelkész, és nem is a politikai érvényesülés útját kereste, mint esetleg mások. Hitelességével, őszinteségével ezért hathat ránk ma is. Naplója végén, a *Lezáródott az év* című fejezetben találkozunk ezzel a gondolattal. Olvassuk először naplója első kiadását:

„Mennyivel többet tehettem volna, ha nem vagyok annyira felkészületlen, tudatlan, perspektívátlan 1944 márciusában. De az én szemem mindaddig csak kis körre tekintett, egyházam életén és érdekén nem látott túl. Ó, vajha sok fiatal pap és papnövendék tanulna ebből, hogy lelkiismeretüket sose terhelje az a »ha«!”¹⁴

Ugyanez a szöveg naplója újabb és teljesebb kiadásában még több önkritikát tükröz:

„Mennyire készületlen, mennyire perspektívátlan, mennyire tudatlan voltam 1944 márciusában magam. Mennyire más lehetett volna minden munkám, ha ismerem ezt vagy azt a körülményt. De nekem fontosabb volt a magam egyéni ambíciója és a kis köröm érdeke, ami talán az egyháznak egy nagyon szűk kis területére koncentrált. Másal nem is tudtam törődni, mert látásom már nem terjedt messzebbre!”¹⁵

Fontosnak tartom, hogy a prófétai szó elmaradása miatti önkritikába és egyházkritikába még ugyanebben a fejezetben Sztéhlo bevonja Bonhoeffer szavait is. Nem az árjaparagrafusok kihirdetése kapcsán korábban idézett gondolatokat, amelyeket 1933-ban egy néhány száz példányban megjelenő lapban közöltek Németországban, és a legvalószínűbb, hogy Magyarországon senki nem ismerte őket, hanem abból a könyvből idéz, amely Németországban tízezres példányszámban jelent meg 1937-ben, és még abban az esztendőben lelkes recenziót kapott a *Keresztényen Igazság* folyóiratban Urbán Ernő tollából.¹⁶ Ez a *Nachfolge, a Követés*, amely már nem sokkal a megjelenése után ott lehetett Sztéhlo Gábor kezében is, és amelyet naplójában úgy idézhet, hogy sokakkal közös olvasmányélményére utal.

Sztéhlo Bonhoeffernek az olcsó kegyelemről és a drága kegyelemről szóló közismert szavait idézi, majd így folytatja:

„Az egyház terjedt, és ezzel együtt elvilágiasodott is. A drága kegyelem lassan olcsóvá vált. A drága kegyelem ismerete már nem volt többé szükség, mert hiszen a kegyelem nyilvánvaló volt már mindenki számára. Isten megkegyelmezett nekünk. Éppen ezért persze, hogy vétkeztünk a zsidó nép ellen. Hibáztunk a felebarátunkkal szemben. Nem jártunk el helyesen 1944-ben, nem most, és nem száz évvel ezelőtt. De azért kegyelmes az Isten, hogy megkegyelmezzen, és megkegyelmezett. Igen? Ha megkegyelmezett, az Ő kegyelmével, drága kegyelmével együtt jár Jézus követése.”¹⁷

A prófétai szó elmaradásának becsületes beismerése, az utólagos elköteleződés Jézus követése mellett és a fiatalabb nemzedék figyelmeztetése Sztéhlo Gábor jelentős hozzájárulása lehet mai feladataink pontosabb megtalálásához.

Sztéhlo Gábor mint embermentő, mint a kitelepítettek segítője és mint a fogyatékos gyermekek diakóniai intézményének megszervezője: aki beköti az állam áldozatainak sebeit

A bonhoefferi cselekvési modell második lépése az, amivel Sztéhlo legtöbb és leginkább ismert cselekedetét kapcsolatba hozhatjuk. Mivel ezek a történetek részleteiben széles körben ismertek, itt elegendő csak a legfontosabb tényekre utalni.

Sztéhlo Gábor (a református lelkész Éliás Józseffel és más egyházak lelkészeivel, illetve világi tagjaival együtt) az életveszélyt vállalta, amikor a törvényekben is kifejezett fenyegetésekkel és a magukat a törvények fölé is helyező nyilas fegyveresek kegyetlen fellépésével dacolva zsidó gyerekek és hozzájuk tartozó felnőttek százait rejtette és látta el egészen a szovjet csapatok megérkezéséig. Talán nem mindenki tartja számon, hogy ebben – szintén az életveszélyt vállalva – mások mellett segítségére voltak a Fébé evangélikus diakonissza-anayaház nővérei is. Álljanak itt az ő neveik is. Taschner Erzsébet diakonisszától tudjuk, hogy a Csaba utcában, a Magdolna utcában és a fásori gimnázium épületében dolgoztak a testvérek. A Magdolna utcában Nagy Matild, Tóth Adél, Bátky Júlia, Taschner Ilona és Sikuta Margit testvér szolgált, a fásori gimnázium

épületében Simon Mária főtestvér, Kovács Erzsébet, Csapó Margit és Taschner Erzsébet dolgozott.¹⁸ Ők mindannyian boldog Salkaházi Sára szociális nővér sorsában is osztozhattak volna, Istennek hála, hogy ezt az áldozatot nem kellett vállalniuk.¹⁹

Itt jegyzem meg, hogy a fasori gimnáziumnak az embermentésbe való bevonása megjelenik már Sztehlo naplójának első, Bozóky Éva által szerkesztett kiadásában is. *Az Orló utcától a Vasas székházig* című fejezetben olvashatjuk a szép történetet Sztehlo egykori osztályfőnökéről, az 1944-ben a gimnáziumot igazgató Koch Istvánról, aki 1944 novemberében első szóra beleegyezett abba, hogy a gimnázium épületében ötven-hatvan zsidó várandós és kisgyermekes anya

számára alakítsanak ki menedékhelyet.²⁰ A történetet ebben a változatban tovább olvasva viszont az a benyomás alakult ki bennem, hogy a terv végül nem valósult meg, hiszen Sztehlo novemberben már nem tartotta biztonságosnak menedékhelyeket létrehozni a pesti oldalon. Az új kiadásban viszont megjelent egy dokumentum, amely felülírta ezt a benyomást. Az 1946. február 26-án született *Degob-jegyzőkönyv*ben ezt olvassuk az 1944. decemberi razziaakkal kapcsolatban: „...a pesti otthonokban rendőrökkel együtt nyilasok is megjelentek és szó nélkül elhurcolták a gyermekeket. Ekkor már Pesten a B szekciónak, amelyeket éppen abból a célból állítottunk fel, hogy a gettóhoz közel lévén, a gyermekeket minden nehézség és egészségük veszélyeztetése nélkül tudjuk elhelyezni a gettóban felállítandó új házakban [sic!]. Az egyik a Vilma királyné úti ev. gimnáziumban, a másik a Magdolna utca 6. szám alatti vasas székházban volt. Itt a pártszolgálatosok és rendőrök összeírták az embereket és kijelentették, hogy 24 óra múlva eljönnek elszállításuk végett. Istennek legyen hála, nem jöttek el értük! Sokan megijedve, a Vilma királyné úti otthonból elmenekültek. Itt ugyanis nagyobbbrészt anyák voltak gyermekeikkel, 120-an. Ez december 18-án volt.”²¹

„Itt idézzük még Bedford-Strohm mondatát is arról, hogy a prófétai szolgálatnak – mások mellett – az egyik hitelesítő jegye a diakónia. Sztehlo ebben a dimenzióban is maradandót alkotott.”

Sztehlo Gábor kőbányai segédlelkész volt, amikor 1951 májusában megkezdődött Budapesten a „nemkívánatos családok” kitelepítése. Felkutatta az elhurcoltakat, kapcsolatot teremtett a kitelepítettek és a Budapesten maradt családtagok között, hozta és vitte a híreket és a csomagokat. Ez a szolgálat nem járt azzal az akut életveszéllyel, mint 1944-ben az embermentés, de sértette a kitelepítést elrendelő kommunista hatalmat, amely ezért fenyegetően lépett fel Sztehlóval szemben is.

A fogyatékosággal élők pesthidegkúti gyermekotthona 1951 őszén kezdte meg szolgálatát. Létrehozásának hosszú, fordulatoss és lelkesítő története van, amelyet itt nem eleveníthetünk fel.

Sztehlo helyzetfelismerését, hitét, bátorságát, cselekvőkészségét és pontos ütemérzékét dicséri az otthon alapítása, majd a vezetése, ugyanazok a karizmái kapnak itt is szerepet, mint amelyeket már korábban is megismertünk.

Ha ezt a három röviden felidézett történetet újra összekapcsoljuk Bonhoeffer mondatával arról, hogy az egyház kötözze be a bajbajutottak sebeit, tekintet nélkül arra, hogy ők a gyülekezet közösségéhez tartoznak-e, vagy sem, megállapíthatjuk, hogy Sztehlo Gábor ki nem fogyó inspirációt adhat számunkra. Itt idézzük még Bedford-Strohm mondatát is arról, hogy a prófétai szolgálatnak – mások mellett – az egyik hitelesítő jegye a diakónia. Sztehlo ebben a dimenzióban is maradandót alkotott.

Sztehlo Gábor és a demokratikus nevelés

Luther esetében anakronizmus volna a demokratikus nevelésről beszélni, de azt mindenképpen kijelenthetjük, hogy a tanulás fontosságának hangsúlyozásával Luther – majd nyomában az evangélikusság – hozzájárult annak az igényesebb, polgárosultabb közösségnek a kialakulásához, amelyben később megjelent a demokrácia iránti igény. Még a 20. századi Bonhoeffer esetében sem beszél-

hetünk a demokrácia közvetlen támogatásáról, hiszen az ő vilásképe és gondolkodásmódja jellegzetesen demokrácia előtti, tekintélyelvű, monarchikus ismérveket tükröz.²² Mégis, az egyház három lehetséges válasza a politikai hatalom hibáira – amelyben megjelenik a hatalom kritikája, esetleg a polgári engedetlenség is, ahogyan azt 1933-ban megfogalmazta – olyan egyházi közösséget építhet, amely fogékony lehet a demokrácia értékei iránt. Bedford-Strohm gondolataiban pedig, mint láttuk, a nyitott egyház nyilvános teológiájának a társadalmi kerete magától értetődő módon a demokrácia.

Sztehlo Gábor ehhez a Gaudiopolis létrehozásával és vezetésével járult hozzá. A Pax Gyermekeknél hosszabb-rövidebb időt eltöltő gyerekek beszámolóiból teljesen világos, hogy Sztehlo az akkori Magyarországon páratlan kísérletben mutatta meg a fogékony fiatalok

számára, hogy milyen lehetőségeket nyújthat a demokratikus közélet. A kísérlet, mint az néhány visszaemlékezésből kiderül, nem volt hibátlan, alapiránya szerint mégis kétséget kizáróan a demokrácia felé mutatott. Sztehlo Gábor elkötelezettségét az is jól mutatja, hogy az intézmény államosításakor nem vállalta a továbbra is felajánlott igazgatói feladatot, hiszen jól tudta, hogy hiába ugyanazok az épületek és a gyerekek is, a berendezkedett egypárti uralom környezetében nem valósíthatná meg elképzeléseit. Tisztában volt a körülmények és az alapelvek fontosságával, és nem segédkezett a hazug látszat fenntartásában – még ezzel a döntésével is demokráciára nevelt.

Felépítettünk egy evangélikus teológiai értelmezési keretet, és megvizsgáltuk benne Sztehlo Gábor jól ismert cselekedeteit. Legyenek ezek a reflexiók számunkra is magvetéssé! ■

JEGYZETEK

- 1 A Budapest-Fasori Evangélikus Gimnázium korabeli elnevezése Budapesti Evangélikus Gimnázium volt, a mai Városligeti fasort Vilma királynő útjának hívták. – A szerk.
- 2 SZTEHLO GÁBOR 2022. *Háromszázhatvanöt nap. Emlékek a magyarországi zsidómentésről 1944-ben*. Szerk. Kunt Gergely – Schmal Alexandra. Magvető Kiadó, Budapest.
- 3 CSEPREGI ANDRÁS 2022. Politikai hatalom, engedelmesség és ellenállás Luther teológiájában. Vezérfonal egy Lutherre figyelő, a keresztény ember és a politikai hatalom kapcsolatát vizsgáló beszélgetéssorozathoz. In: Németh Zoltán – Galambos Ádám (szerk.): *Növekedjünk a hitben*. A Magyarországi Evangélikus Egyház Gyülekezeti és Missziói Osztálya, Budapest. 118–154. o. Ugyanerről rövidebben lásd: CSEPREGI ANDRÁS 2024. A politikai hatalom Luther teológiájában. *Evangélikus Élet*, 89. évf. 1–2. sz. 17–19. o. Web: <https://www.evangelikus.hu/hireink/teologia/a-politikai-hatalom-luther-teologiajaban>. (Megtekintés: 2024. június 13.)
- 4 LUTHER, Martin 2019. A világi hatalomról, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmességgel. In: uő: *Felöltség a társadalomért*. Szerk., ford. Csepregi Zoltán et al. Luther Kiadó, Budapest. (Luther válogatott művei 4.) 87–124. o.
- 5 BONHOEFFER, Dietrich 2015. Az egyház és a zsidókérdés. Ford. Falvy Dóra. *Hét Hárs*, XIV. évf. 1–4. sz. 14–20. o.
- 6 Uo. 16. o.
- 7 Uo. 17. o.
- 8 BEDFORD-STROHM, Heinrich 2018. A nyilvános teológia és az egyház. Ford. Kocsis Péter. *Lelkipásztor*, 93. évf. 2. sz. 42–48. o. Web: <https://medit.lutheran.hu/site/allomany/11665#book/3>. (Megtekintés: 2024. június 14.)
- 9 BONHOEFFER, Dietrich 2015. *Etika. Útkészítés és bevonulás*. Ford. Visky S. Béla. Exit Kiadó, Kolozsvár.
- 10 BEDFORD-STROHM 2018, 44. o.
- 11 Uo. 47. o.
- 12 BONHOEFFER, Dietrich 2021. Tíz év múltán. Számvetés az 1943. év küszöbén. In: uő: *Börtönlevelek*. Ford. Boros Attila. Harmat Kiadó – Luther Kiadó, Budapest. 9–23. o.
- 13 CSEPREGI ANDRÁS 2016. Zsidóság és kereszténység az evangélikus hitoktatásban. In: Kodácsy-Simon Eszter (szerk.): *Értelmes szívvel. Etikai témák az evangélikus hitoktatásban*. Luther Kiadó, Budapest. 313–315. o.
- 14 SZTEHLO GÁBOR 1994. *Isten kezében*. Sztehlo Gábor Gyermekek- és Ifjúságsegítő Alapítvány, Budapest. 211–212. o.
- 15 SZTEHLO 2022, 376. o.
- 16 U. [URBÁN ERNŐ] 1938. Bonhoeffer, Dietrich: Nachfolge. *Könyvszemle*. A *Keresztény Igazság melléklete*, V. évf. 3. sz. 5. o.
- 17 SZTEHLO 2022, 380. o.
- 18 A diakonissza nővérek név szerinti felsorolását a Wikipédia Sztehlo Gáborról szóló cikkében találtam: https://hu.wikipedia.org/wiki/Sztehlo_Gabor. (Megtekintés: 2024. június 13.)
- 19 Salkaházi Sára zsidómentő apácát 1944 decemberében a nyilasok a Dunába lötték. – A szerk.
- 20 SZTEHLO 1994, 92. o.
- 21 SZTEHLO 2022, 479. o.
- 22 Ez a véleménye Wolfgang Hubernek, az egyik legjelentősebb mai Bonhoeffer-kutatónak is, lásd: HUBER, Wolfgang 2024. *Dietrich Bonhoeffer. A szabadság felé vezető úton*. Ford. Csizmadia Csaba. Kálvin Kiadó – Luther Kiadó, Budapest.

Egy kivételes életút?

János Áron és az ellenállás

→ BARTHA ÁKOS

Kende Tamás 2023-ban megjelent, izgalmas kérdéseket – a Sztzehlo Gábor nevével fémjelzett budapesti embermentő hálózat anyagi vonatkozásait – tárgyaló kötetében Egy kivétel az ébredő magyarok sorából címmel külön fejezetet szentelt Tamási Áron unokabátyjának,¹ János Áronnak (1895–1979), aki amellett, hogy az ellenállást pénzzel és irodahelyiséggel támogatta,² Térffy Gyula utcai villáját átengedte a Nemzetközi Vöröskereszt által működtetett gyermekmenhely-hálózat számára.³ Kendénél egyfajta ellenpontként szerepel János, akinek embermentő tevékenysége „rámutat arra, hogy a Sztzehlo–Haggenmacher–Born-féle hálózat létrejötte előtt is lehetséges volt embermentés Magyarországon”.⁴ Ezt a tételmondatát Kende újból és újból az olvasó emlékezetébe vési.⁵ De vajon tényleg jogos ez az ellenpontozás?

Életút 1944 előtt – dióhéjban

János Áron Székelypálfalván született 1895. október 31-én, római katolikus családban. Az első világháborúban a 82. székely gyalogezred tartalékos hadnagyaként harcolt, és több kitüntetést is kapott. Nem maradt szülőföldjén:⁶ ügyvédi diplomáját már Budapesten szerezte 1920-ban. Ekkoriban a Nemzeti Hadsereg egyik „bizalmas alakulatában” szolgált, majd a húszas években a székely diákmozgalmak vezérlakjává vált a magyar fővárosban. Arról nem tudunk, hogy szerepet vállalt volna a fajvédő talpasok által benépesített Ébredő Magyarok Egyesületében, ellenben 1924-ben elvette egy befolyásos nyugalmazott államtitkár, Zilahi Sebess Dénes leányát, ügyvédként

dolgozott, helyet kapott több részvénytársaság igazgatóságában, és a Nemzeti Közművelődési Alapítvány jogtanácsosaként is praktizált.⁷ Több ingatlan-érdekeltséggel is rendelkezett, 1935-ben pedig ott találjuk a Gömbös Gyulát támogató Reformnemzedék⁸ vezetőségében is.⁹ Társadalmi szerepvállalásai kapcsán Kende Tamás idéz egy 1945 után keletkezett állambiztonsági iratot, mely szerint János Áron a Honszeretet Nemzetpolitikai Társaságnak is vezető-ségi tagja volt.¹⁰ Az idézett forrásban azonban vessző szerepel a Honszeretet és a Nemzetpolitikai Társaság között,¹¹ minthogy valóban két külön szervezetről van szó esetükben. Míg a Nemzetpolitikai Társaság nyilvános, vitaestekre szakosodó jobboldali klub volt, addig a Honszeretet Egyesület a titkos (szuverenista, fajvédő) Magyar Testvéri Közösség legális fedőszerveként működött. János Áront 1937-ben már az egyesület elnökeként tartották számon,¹² így nem meglepő, hogy – bár Kende nem említi – ugyanő a nevezett közösségnek is jegyzett tagja volt, ahol a képviselők „sátrában” kapott helyet.¹³

János Áron az 1939-es választáson Imrédy Béla kormányfő híveként került be a törvényhozásba a devecseri választókerület kormánypárti jelöltjeként. Azokhoz az imrédistákhoz tartozott, akik a miniszterelnökben elsősorban a szociális reformert látták. „A nagybirtok leépítését feltétlenül szükségesnek látom” – sürgetett a miniszterelnök bizalmasaként,¹⁴ hogy aztán Imrédy zajos bukása után a kormánypárthoz maradjon hű új pártot alapító vezére helyett. Külpolitikai irányultsága ekkoriban még azonban egyértelműen német párti. „Éljen a

→ Bartha Ákos (1982): történész, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa. Fő kutatási területe a Horthy-korszak (falukutatás, fajvédelem, németellenesség, ellenállás).

▲ A Nemzetközi Vöröskereszt élelmiszersegélye a Szabad sajtó úton, háttérben az északi Klotild-palotával, részlet, 1956 (Fortepan/Nagy Gyula)

Német Birodalom, éljen a németek nagy vezére, Hitler Adolf!” – fejezte be beszédét 1940. augusztus 30-ának mámoros éjszakáján, amikor az Észak-Erdély visszatértét ünneplő tömeg élén biztosította Otto von Erdmannsdorff német követet a magyarság hálájáról.¹⁵ János a második bécsi döntés után előbb az erdélyi fővezérségi kormány megbízott tanácsadója,¹⁶ majd székelyföldi kormánybiztos lett.¹⁷ Ebbéli minőségében feltűnést keltett a zsidó szertartásrendet követő szombatosságok visszatérí-

tése – s ezáltal a hatályos zsidótörvények alól való mentesítése – ügyében kifejtett tevékenységével.¹⁸ 1941 őszén megkapta a Nemzetvédelmi Keresztet, mellyel a kormányzó az 1919-es ellenforradalmi és a területi visszacsatolások alatti „hazafias” cselekedeteket honorálta.¹⁹ 1942 márciusában még további területi revíziós sikerekről ábrándozott, a „határainkig nyomuló keleti barbárság” elleni összefogásra buzdított,²⁰ s a doni katasztrófa után is részt vett a Magyar–Német Társaság összejövetelein.²¹

Az ellenálló

„Az ellenállási Mozgalomba a német megszállás miatti határtalan elkeseredés miatt léptem be” – mutatott rá fő motivációjára János,²² aki Jahoda Károly újpesti üzentulajdonossal kezdte meg az embermentést. 1944. március 22-én a szökött zsidóként Újpesten bujkáló és állítólag a németek által szlovákiai működése miatt keresett Grünberger Lajosné saját kocsján előbb egy Pomáz melletti menedékházba, majd Parádfürdőre szállította és a csendőrök előtt mint keresztényt igazolta. Ugyanezen az 1944. március 22-ei újpesti összejövetelen ismerte meg a szintén származása miatt üldözött Farkas Magdát, aki három hónappal később (az újpesti deportálások kezdetén) Jahodánál rejtőzött el.

János 1944. július elején Farkast saját budapesti irodájába vitte. „Ettől az időtől fogva vele együtt dolgoztam mozgalmi ügyekben. Vilmos császár út 55. szám alatti irodájában az illegális mozgalom üldözöttei részére iratokat, igazolványokat szereztünk és gyártottunk” – emlékezett Farkas jótevőjére,²³ aki Mester Miklós zsidómentesítő belügyminisztériumi államtitkár pikírt megjegyzése szerint azok közé tartozott, akik csak „csinos, fiatal hölgyek” miatt intervenáltak nála ezekben az időkben.²⁴ János és a hozzá hasonlóan székelyföldi származású (és némiképp hasonló karriert befutó) Mester jól ismerhették egymást. Mindketten a Magyar Testvéri Közösség tagjai voltak, Mester ráadásul a Vilmos császár út 55. szám alatti bérházban lakott.²⁵ Az ellenállásban megmerítkező – szintén székely származású – Palló Imre operaénekes az ostrom idején erre a címre már robbanóanyagot szállított.²⁶

„Hogy János Áron mikor kapcsolódott a Nemzetközi Vöröskereszt gyermekmentő akciójához, nem derül ki az iratokból” – fogalmaz szűkszavúan Kende Tamás.²⁷ Állítása a Nemzetközi Vöröskereszt

„Hangsúlyozni kell: János aktív ellenállási tevékenysége és az ezzel szorosan összefüggő aktív embermentései az újpesti zsidók gettósítása idején már bizonyíthatóan zajlott. Abban az időben, amikor Sztéhlo Gábor számára – saját bevallása szerint – »jó pástori« missziójának valódi tétje sem volt még egyértelmű.”

orvosának, a szintén a Vilmos császár út 55. szám alatt lakó Ferencz Pálnak a vallomására vonatkozva ugyan igaz, ám Farkas Magda szavai ebben a kérdésben is eligazítják az olvasót: „A nyilas uralom alatt dr. János budai családi házát is a Mozgalom rendelkezésére bocsátotta a politikai és vallási üldözöttek elhelyezésére. Itt előbb nyolc, majd tizenöt személy volt elbújtatva. [...] Ebben az időben a Nemzetközi Vöröskeresztnél vállalt önkéntes munkát, ahol a legintenzívebben dolgozott az üldözöttek megmentésében. Számos alkalommal együtt jártunk az óbudai téglagyárban, vittünk védleveleket és szabadítottunk ki odahurcolt személyeket.”²⁸ Vagyis az ellenállás terén a visszaemlékezések szerint korán ébredő egykori állítólagos „ébredő” jócskán a román kiugrás után, a nyilasuralom alatt látott hozzá a szervezett embermentéshez.

Az viszont tény, hogy a Térfy Gyula utca 7. szám alatti villa a nyilasuralom alatt a Nemzetközi Vöröskereszt B szekciójának gyermekmenhelye lett. Farkas visszaemlékezése szerint János itt és másutt is „erélyesen” védte a gyermekeket a nyilasoktól, s még a rettegett XII. kerületi nyilasház is megjárta érdekükben. „Részt vettem a Nemzetközi Vöröskeresztnak abban az akciójában is, melyet a pápai nunciatúrával és a svéd követséggel karöltve szervezett, s amelynek során csupán egyetlen napon több mint 600 vallási és politikai üldözöttet sikerült megmenteni a bécsi országútról, Győről, Hegyeshalomból stb.” – egészítette ki a tanúvallomásokat János.²⁹ E nagyszabású akció igazolására azonban egyetlen tanút sem tudott mozgósítani a hatszázból (mely szám Kende „rekonstrukciójában” százszázhatvanra nőtt).³⁰

Kende Tamás szerint János „igazolási anyagából egyértelműen kitűnik, hogy dr. János Áron konkrét üldözötteket mentett Újpestről, ahol személye-

sen a kommunista Földes László szervezte be az ellenállási mozgalomba. Hangsúlyozni kell: János aktív ellenállási tevékenysége és az ezzel szorosan összefüggő aktív embermentései az újpesti zsidók gettósítása idején már bizonyíthatóan zajlott. Abban az időben, amikor Sztéhlo Gábor számára – saját bevallása szerint – »jó pásztori« missziójának valódi tétje sem volt még egyértelmű.³¹ A szerző tehát azt sugallja, hogy János 1944 nyarán Földes által beszerelve mentette a zsidókat. Ennek kapcsán az ügy összes szereplőjét idézte – csak magát Földest nem. Ennek valószínűleg az az oka, hogy a kommunista politikus vallomása nem illett a (pre-) koncepciójába. „Dr. János Áron volt országgyűlési képviselővel az Ellenállási Mozgalom megbízásából, illetőleg annak tudtával 1944. novemberében [a] kapcsolatot felvettem” – vallott ugyanis Földes 1945-ben, hozzátéve, hogy „1944. december végén kapcsolatunk megszakadt, miután én utasításra Újpestre költöztem”.³² Ez utóbbi észrevétele a magyarországi ellenállás történetét illetően is figyelemre méltó, mivel Földes visszaemlékezésében arról írt, hogy novemberben ment ki Újpestre, és „november közepén” alakította meg az újpesti „területi bizottságot”.³³ János Áron igazolási eljárása során kiderült az is, hogy a kormánypárti politikus Földesnek két részletben összesen tízezer, Farkasnak pedig hétezer-ötszáz pengőt adott, hogy abból az üldözötteket segítsék.³⁴

János Áron 1944 végén nem követte képviselőtársait a nyugati „gyepűkre”, inkább egy szanatóriumban rejtőzött el, többek között a SAS-behívók elől. Kende szerint, „ha valakire e sokszálú történet mellékszereplői közül igaz, hogy 1944-ben nem saját magát, nem vagyonát és társadalmi státuszát védve mentett üldözötteket, hanem a [...] nemzeti becsület okán, az minden kétséget kizáróan dr. János Áron volt”.³⁵ Szerinte hőstét „1945-ös önigazolásában – ahogy aktív ellenállói és embermentő tevékenységében – sem motiválhatta a vagyonfétlés, ingatlanjainak átmentési szándéka”, mivel egyik házát lebombázták, és tatárszentgyörgyi birtokából kevesebb mint száz hold földje maradt meg. „Ráadásul János Áron régóta maga is a földreform híve

volt” – tette hozzá a szerző, nem túl nagy magyarázó erővel.³⁶ Az eddigiek alapján talán nyilvánvaló: János Áronnak bőven volt oka saját magát, vagyonát és társadalmi státuszát (például 2304 pengős havi jövedelmét³⁷) védeni – s ezt meg is tette. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium III. Számú Igazolóbizottsága előtt lefolytatott igazolási eljárása során a tanúk által elmondottakhoz kiegészítéseket tett, melyekben nyomatékosította érdemeit, majd két hónappal később munkahelyének, a Nemzeti Közművelődési Alapítványnak címzett levelében felhívta a figyelmet, hogy őt az ügyvédi kamara feltétel nélkül igazolta. S mivel „mint a Nemzeti Ellenállási Mozgalom tagja és komoly résztvevője, a legnehezebb időkben »férfias, példaadó«” magatartást tanúsított, kérte ennek „figyelembevételét jelen igazoló eljárásban”. Mindebben semmi különös vagy János Áronra nézve kellemetlen nincsen. Számosan jóval nagyobb dicsőséget szereztek ezekben az időkben jóval kevesebb valódi érdemért.

János Áronnak állítólag, „ahogy életében, úgy azt követően sem ismerték el embermentő cselekedeteit”.³⁸ Ezzel szemben János ellenállási érdemeit 1946 februárjában maga Nagy Ferenc miniszterelnök ismerte el. „Ez az elismerés tulajdonképpen erkölcsi elismerést jelent, de előnyt [is] a földbirtokok mentesítésének elbírálásánál” – olvashatjuk az erről tudósító újságcikkben.³⁹ Földes emlékei szerint a János-birtok egy részét kommunista kapcsolatokkal valóban sikerült is megmenteni (vagyis átmenteni),⁴⁰ az pedig bizonyos, hogy János Áront még 1948-ban is ügyvédként, illetve alapítványi jogtanácsosként találjuk meg a korabeli telefonkönyvben.⁴¹ Nyolcvanhárom évesen, 1979. július 1-jén távozott az élők sorából.⁴² Kende Tamás alighanem összekeverte a belügyminisztérium figyelőlapján a lekérdezés dátumát a halálózásával, ezért tőle kapott még öt évet.⁴³

Mérleg

A „Sztéhlo–Hagenmacher–Born-féle hálózat létrejötte előtt” János Áron tehát – újpesti tanúi szerint – két ember megmentésében közreműködött. Grünberger Lajosnénak 1944. március 22-én, a szintén szökésben lévő Farkas Magdának pedig

1944. július elején biztosított új rejtkehelyeket, ahová mindkét üldözöttet el is szállította, Farkas Magdát pedig egészen az ostrom végéig bújtatta (hamis papírokkal titkárnóként alkalmazta). Ezek ugyan egyáltalán nem lebecsülendő tettek, ám közel sem egyedülállóak,⁴⁴ ráadásul nehezen összehasonlíthatók a „Sztehlo–Haggenmacher–Born-féle hálózat” eredményeivel.

Kende szerint „a hatékony, az igazi ellenállás egyben törvényenkívüliséget is jelentett”, ám ennek éppen az ellenkezője igaz: a hatékony ellenálláshoz – főképp az embermentéshez – közel kellett lenni az elkövetőkhöz, ami a kollaboráció és a kooperáció közti szűk mezsgyét jelentette a gyakorlatban. Magyarországon valójában

igen kevés törvényen kívüli ellenálló volt, még Földes László „újpesti partizánokként” elhíresült csoportja is legálisan, Gidófalvy Lajos tartalékos főhadnagy XIII/1-es kisegítő honvéd karhatalmi alakulatának kihelyezett részlegeként működött.⁴⁵ De maga János Áron sem volt törvényen kívüli. A német megszállás idején is teljes legalitásban, ügyvédi irodáját működtetve élt,⁴⁶ sőt a Sztójay-kabinet idején („talán május vagy június hónapban”) azért vonult félre egy időre Parádra, hogy „semmilyen megbízatásnál még csak szóba sem jöhessen”⁴⁷ – vallott Ferencz Pál. Szavainak nemcsak azért adhatunk hitelt, mert a külügyminisztérium sajtóosztályát ekkoriban János só-

gora, Zilahi-Sebess Jenő vezette,⁴⁸ hanem azért is, mert 1944. április elején publikálták a lapok azt az 1943. őszi memorandumot, melynek kormánypárti aláírói az elkötelezett tengelybarátság szükségességére és a zsidókérdés radikális megoldásának halaszthatatlanságára hívták fel a kormánypárt elnökének figyelmét, akit a terjedő „baloldali agitáció” veszélyeire is figyelmeztetettek. Az újságokban közölt emlékirat aláírói között találjuk János Áront is.⁴⁹

Végezetül illő leszögeznünk: Kende Tamás kutatómunkájának köszönhető, hogy figyelm irányult a második világháború alatti magyarországi embermentés gyakorta szemérmesen megkerült árnyoldalaira, valamint e rövid közlemény té-

„Ezek ugyan egyáltalán nem lebecsülendő tettek, ám közel sem egyedülállóak, ráadásul nehezen összehasonlíthatók a »Sztehlo–Haggenmacher–Born-féle hálózat« eredményeivel.”

májára, János Áronra és a politikus alig több mint húszoldalas, mégis igen tartalmas igazolási anyagára. Miközben azonban a szerző a mikrofilológiai alaposságú szövegelemzés kérlelhetetlen hívének láttatja magát művében, úgy tűnik, a könyv János Áronnal foglalkozó fejezetében legalábbis érdekesebb lett volna megelégednie a források szak-szerű használatával. Recenziók majd talán mérlegre teszik, hogy a pontatlanságok és a helyenként egyébként bravúros retorikai megoldások mennyiben devalválják a teljes mű tudományos értékeit. A forráshamisító Domokos József „dokumentumokon alapuló rekonstrukciójának” piedesztálra emelése azért e téren is okot ad némi aggodalomra.⁵⁰ ■

JEGYZETEK

- 1 TAMÁSI 2015, 120. o.
- 2 BARTHA 2021, 29., 342. o.
- 3 KENDE 2023, 293. o.
- 4 Uo. 172. o.
- 5 Vö. például: „János alaposan dokumentált ellenálló és embermentő tevékenysége – és ez is kivételéssé teszi esetét – jóval a nyilas-hatalomátvételt megelőzően kezdődött. Bizonyítható, hogy amikor Sztehlo még a sikertelen öngyilkosságot elkövetett zsidónak minősült hívei lelkeit igyekezett gondozni mint »jó pásztor«, és miközben még naponta indultak Auschwitzba a vonatok, dr. János Áron már az embermentésben és az aktív ellenállásban vett részt Újpesten, ahonnan 1944. június 24-én szállították el vagonokban a zsidókat a békásmegyeri és a budakalászi téglagyárakba. [...] Mind vezetők, mind mezei kommunisták által is igazolt módon már hónapokkal a Sztehlo–Haggenmacher–Born-féle vöröskeresztes gyermekmenhely-hálózat megindítását megelőzően is aktív embermentő, sőt ellenálló tevékenységet folytatott. Vagyoni helyzete, társadalmi státusza, közéleti szerepe alapján nem tartozott a Haggenmacherek (és Sztehlók) körébe. A társadalom- és agrárpolitika terén megmutatókozó radikalizmusa távol kellett tartásuk dr. János Áront a Haggenmacherek (és Sztehlók) világától, ám utóbbiak megkésztet eszmélésekor az egykori ébredő magyar már hónapok óta embereket mentett Budapesten! [...] Az egykori ébredő János Áron korábban ébredt, mint Sztehlo Gábor és Sztehlo családja, valamint társadalmi osztálya. Bár sokkal kevesebb indoka volt rá, sokkal többet kockáztatott náluk.” (Uo. 155., 161. o.)
- 6 Vö. JÁNOS 1999.
- 7 *Pesti Napló*, 1925, 16. o.; KALLÓS 1925, 1719. o.; 1937, 396. o.; HORTOBÁGYI 1940, 444. o.; HAEFFLER 1940, 214–215. o.; ÁBTL 3.1.6. P-1479.
- 8 Gömbös Gyula miniszterelnök politikáját támogató, fiatal értelmiségiek által 1935 februárjában létrehozott mozgalom (VONYÓ 2018, 406. o.).
- 9 János Áron, ÁBTL 3.1.6. P-1479; MNL OL Z41, 12001. tétel, 9319. dosszié; *A reformnemzedék minden diktatúrás törekvéssé ellen*, 1935, 1. o.
- 10 KENDE 2023, 160. o.
- 11 ÁBTL 3.1.6. P-1479, 52. o.
- 12 *A szovjet – az élet tükreben*, 1937, 9. o. János 1937 és 1941 között a Nemzetpolitikai Társaság elnöke is volt. *A Magyar Nemzetpolitikai Társaság jubileárius közgyűlése*, 1937, 9. o.; *Dr. Dániel Áron – a Nemzetpolitikai Társaság elnöke*, 1941, 4. o.
- 13 SZEKÉR 2017, 102. o.
- 14 SÍPOS 1970, 143. o.
- 15 *A német és az olasz követ beszéde az ünnepségre*, 1940, 10. o.
- 16 MNL OL K27, 90. o.
- 17 SÁRÁNDI 2016, 33.; 46–50.; 287–288.; 293–296. o.
- 18 DIÓSZEGHY 1941; NÉMETH 2006, 47. o.
- 19 *Ügvedői Kamarai Közlöny*, 1941, 11. sz. 5. o.
- 20 JÁNOS 1942, 3. o.
- 21 *A Magyar–Német Társaság februári klubösszejövetele*, 1943, 2. o.
- 22 BFL XVII, 1534.b.1945. „Erőszakos német beavatkozás esetén minden erejével kész a németek ellen harcolni” – mondta János még 1944. március 19-e előtt Jahoda emlékei szerint, aki éppen ezért merete megkörmöskézni őt (Jahoda Károly igazolása, Újpest, 1945. március 25., uo.).
- 23 Farkas Magda nyilatkozata. 1945. március 29., uo.; Jahoda Károly igazolása, 1945. március 25., uo.
- 24 MESTER 2012, 100. o.
- 25 *Magyarország tisztí cím- és névtára*, 1944, 17. o. Aligha véletlen, hogy 1918 őszén itt alakult meg a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete, és utóbb itt volt a Népies Irodalmi Társaság központja is. Lásd GERGELY 1943; MÉSZÁROS 2015, 72. o.
- 26 OSZK Kt., 262. fond 3. doboz.
- 27 KENDE 2023, 156. o.
- 28 Farkas Magda nyilatkozata. 1945. március 29. BFL XVII, 1534.b.1945.
- 29 János Áron kiegészítése. 1945. július 13., uo.
- 30 KENDE 2023, 159. o.
- 31 Uo. 156. o.
- 32 Földes László igazolása. Újpest, 1945. március 3. BFL XVII, 1534.b.1945.
- 33 FÖLDES 1984, 82. o.
- 34 Földes László igazolása. Újpest, 1945. március 3. BFL XVII, 1534.b.1945.; Farkas Magda nyilatkozata. 1945. március 29., uo.
- 35 KENDE 2023, 172. o.
- 36 Uo. 159. o.
- 37 János Áron nyilatkozata, 1945. BFL XVII, 1534.b.1945.
- 38 KENDE 2023, 172. o.
- 39 *A nemzetgyűlés formális ülést tartott*, 1946, 3. o.
- 40 FÖLDES 1984, 70. o.
- 41 Az V. kerületi Veres Pálné utca 4. szám alatt lakott ekkoriban (*A budapesti egységes hálózat [Budapest és környéke] betűrendes távbeszélőnévsora*, 1948, 117. o.).
- 42 *Napi krónika*, 1979, 6. o.
- 43 Vö. ÁBTL P-1479, 54/a. Kende szerint „dr. János Áron 1984-ben hunyt el”. KENDE 2023, 172. o.
- 44 Statisztikai adatokkal a Jad Vasem Intézet által adományozott Világ Igaza kitüntetés birtokosairól rendelkezünk. Az intézet által 2009 előtt elismert 725 magyarországi embermentő 15%-a mentett az 1944. tavasznyári deportálások idején (REUVENI 2009, 12. o.; KARSAI 2009, 21. o.).
- 45 BARTHA 2021, 220. o.
- 46 János Áron levelei a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak 1944. május 22-én és 1944. augusztus 24-én. MNL OL Z41, 12001. tétel, 9319. dosszié.
- 47 Ferencz Pál nyilatkozata, 1945. április 20. BFL XVII, 1534.b.1945. Nem tudni, milyen kapcsolatok fűzték János Áront Parádhoz, illetve Parád-fürdőhöz. 1944. június 21-én a budapesti légitámadások miatt éppen ide telepítették ki a Miniszterelnökség Kisebbségi és Nemzetiségi II/B. Osztályának „nagytörzsét” (NÓVÉ 2011, 107. o.).
- 48 PRITZ 1994, 494. o.
- 49 Vö. például: A „Függetlenség” tudósítója, 1944, 3–4. o.
- 50 KENDE 2023, 166. o. Vö. BARTHA 2021, 170., 371. o. Domokoshoz lásd továbbá: BARTHA 2019, 637. o.

HIVATKOZOTT MŰVEK

Archív dokumentumok

Dr. Demkó Imre és dr. János Áron, Budapest, folyószámlahitel. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Z41, 12001. tétel, 9319. dosszié.

János Áron. Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL), 3.1.6. P-1479.

János Áron igazolási ügye. Budapest Főváros Levéltára (BFL), XVII, 1534.b.1945.

Minisztartanási jegyzőkönyvek. MNL OL, K27.

Palló Imre hagyatéka. Ellenállási iratok. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (OSZK Kt.), 262. fond 3. doboz.

Sajtóforrások

A budapesti egységes hálózat (Budapest és környéke) betűrendes távbeszélőnévsora. 1948. március. Magyar Postavezérigazgatóság, Budapest, 1948.

DIÓSZEGHY Miklós 1941. Száznál több székely szombatos zsidó tért át keresztény hitre. *Uj Magyarország*, 8. évf. 33. sz. Február 9. 6. o.

Dr. Dániel Áron – a Nemzetpolitikai Társaság elnöke. *Magyar Nemzet*, 4. évf. 1941/245. sz. Október 26. 4. o.

A „Függetlenség” tudósítója: Történelmi dokumentum? A Magyar Élet Pártjának jobboldali többsége memorandumban tiltakozott a helytelen külpolitika és a belpolitika baloldali eltulodása ellen. *Függetlenség*, 12. évf. 1944/77. sz. Április 5. 3–4. o.

- GERGELY Pál 1943. A Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete fennállásának negyedszázados évfordulója. *Keleti Ujság*, 26. évf. 246. sz. Október 30. 4. o.
- HAEFFLER István (szerk.) 1940. *Országgyűlési almanach az 1939–1944. évi országgyűlésről*. Budapest.
- HORTOBÁGYI Jenő (szerk.) 1940. *Keresztény magyar közéleti almanach*. 1. köt. A–L. K. n., Budapest.
- JÁNOS ÁRON 1942. A magyarság az új Európáért folyó küzdelemben. *Magyar Élet*, 4. évf. 49. sz. Március 1. 3. o.
- KALLÓS János (szerk.) 1925. *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz 1925–1926*. Pesti Tőzsde, Budapest.
- KALLÓS János (szerk.) 1937. *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz, 1937–1938*. 3–4. köt. Pesti Tőzsde, Budapest.
- A Magyar-Német Társaság februári klubösszejövele. *Népszava*, 71. évf. 1943/48. sz. Február 28. 2. o.
- A Magyar Nemzetpolitikai Társaság jubiláris közgyűlése. *Budapesti Hírlap*, 57. évf. 1937/88. sz. Április 20. 9. o.
- Magyarország tiszti cím- és névtára*, 51. évf. M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1944.
- Napi krónika. *Magyar Nemzet*, 35. évf. 1979/168. sz. Július 20. 6. o.
- A német és az olasz követ beszéde az ünneplésre. *Magyar Nemzet*, 3. évf. 1940/182. sz. Szeptember 1. 10. o.
- A nemzetgyűlés formális ülést tartott. *Magyar Nemzet*, 2. évf. 1946/46. sz. Február 27. 3. o.
- Pesti Napló*, 76. évf. 1925/126. sz. Június 7. 16. o.
- A reformnemzedék minden diktatúrás törekvés ellen. *8 Órai Ujság*, 21. évf. 1935/148. sz. Július 3. 1. o.
- A szovjet – az élet tükrében. *Budapesti Hírlap*, 57. évf. 1937/266. sz. November 23. 9. o.
- Ügyvédi Kamarai Közlöny*, 38. évf. 1941/11. sz.
- Szakirodalom**
- BARTHA Ákos 2019. *Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet*. MTA BTK TTI, Budapest.
- BARTHA Ákos 2021. *Véres város. Fegyveres ellenállás Budapesten, 1944–1945*. Jaffa Kiadó, Budapest.
- FÖLDES László 1984. *A második vonalban*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- JÁNOS ÁRON 1999. *Eldöntöttem szép hazámból. Emlékeim Udvarhelyről és a világháborúról, 1895–1918*. K. n., Székelyudvarhely.
- KARSAI László 2009. Előszó a magyar kiadáshoz. In: Frojimovics Kinga – Molnár Judit (szerk.): *A Világ Igazai Magyarországon a második világháború alatt*. Balassi Kiadó – Yad Vashem, Budapest–Jeruzsálem. 21–31. o.
- KENDE Tamás 2023. *Embermentés, vagyonmentés, státuszmentés 1944–1945-ben Sztéhlo Gábor emlékezetében*. Kronosz Kiadó, Pécs.
- MESTER Miklós 2012. *Arcképek két tragikus kor árnyékában: visszapillantás a katasztrofális magyarországi 1944. esztendőre, részint annak előzményeire és közvetlen következményeire is, 27 év távlatából*. Tarsoly Kiadó, Budapest.
- MÉSZÁROS Máté 2015. A trianoni trauma kialakulása és kihatása a Népies Irodalmi Társaság létrejöttében. *Valóság*, 58. évf. 9. sz. 64–73. o.
- NÉMETH László 2006. Degré Alajos miniszteri biztos tevékenysége a székely szombatosok ügyében 1941–1944. In: Molnár András (szerk.): *Levéláró elődeink. Degré Alajos és Szabó Béla munkássága*. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg. 40–53. o.
- NÓVÉ Béla 2011. Pásint Ödön szerepvállalásai 1934–1944. *Tudományos Szemle*, XXIV. évf. 90. sz. 97–114. o. Web: <https://adoc.pub/del-erdely.html>. (Megtekintés: 2024. május 24.)
- PRITZ Pál (szerk.) 1994. *Iratok a magyar külügyei szolgálat történetéhez 1918–1945*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- REUVENI Sári 2009. A Világ Igazai Magyarországon. In: Frojimovics Kinga – Molnár Judit (szerk.): *A Világ Igazai Magyarországon a második világháború alatt*. Balassi Kiadó – Yad Vashem, Budapest–Jeruzsálem. 11–21. o.
- SÁRÁNDI Tamás (szerk.) 2016. *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- SÍPOS Péter 1970. *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZEKÉR Nóra 2017. *Titkos Társaság. A Magyar Testvéri Közösség története*. Jaffa Kiadó, Budapest.
- TAMÁSI ÁRON 2015. *Levele Jancsó Bélának*. New York, 1926. március 24. In: Cseke Péter (szerk.): *Jancsó Béla levelezése*. 1. köt. 1914–1930. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 119–122. o.
- VONYÓ József 2018. *Gömbös Gyula és a hatalom. Egy politikussá lett katonatiszt*. Kronosz Kiadó, Pécs.

Himnusz

→ JOSEPH ADDISON

Fenn a mennyei messzeség,
A tágas ég, a kék,
S te, csillagfényes boltozat,
Mi Urunk hírhozója vagy;
Jó Napunk, a nem-fáradó
hatalmatat jelenti, legfőbb Alkotó.

Ha jó az árny, az éj,
Holdunk, te csodákról mesélj.
Körötted mind a csillagok
És minden bolygó, mely forog,
Hirdeti rend s törvény szerint
Teremtőnk igazságait.
Józan fülekbe ujjongnak ők bele,
Örömdaluk üzenete,
Míg csak ragyognak, ennyi lész:
Amely alkotott, Istené a kéz.

(Fordította Petrőczy Éva)

→ **Joseph Addison** (1672–1719): angol költő, esszéista, drámaíró, politikus. A *The Spectator* című folyóirat alapítója. Egyszerű prózastílusa a 17. századi manierizmusok végét is jelentette. Magyarul a *Hagyomány és egyéniség – Az angol esszé klasszikusai* (ford. Julow Viktor; Európa Kiadó, 1967) és *A régi Anglia hétköznappjai* (ford. Mezei Iván; Gondolat Kiadó, 1968) című kötetben olvashatók írásai.

▲ Paul Henry – Prosper Henry: *A Hattyú csillagkép egy szakasza*, 1885, augusztus 13. (fotográfia, 25,8 x 21,2 cm, The Metropolitan Museum of Art, New York, <https://www.metmuseum.org/art/pressroom/2005/100.124>)

Egységben az erő

Deliberatív demokrácia, avagy a tanácskozó döntéshozatal újjáélesztése

→ PINTÉR MELINDA

A demokrácia egyik alapvetése a nép közügyekben való részvétele. A modern tömegdemokrációkban ez csak képviseleti formában, azaz a nép által választott személyeken és az általuk alkotott döntéshozatali testületeken keresztül tud megvalósulni. A társadalomtudomány utóbbi évtizedeiben egyre nagyobb teret kapott a képviseleti rendszerek kiüresedéséről szóló diskurzus, a bizalmi válságba került képviseleti demokrácia újjáélesztésére pedig egyre több elméletalkotó ajánlott olyan demokratikus innovációkat, amelyek a demokrácia „színtiszta” formáját, a közös tanácskozást helyezik előtérbe. Ilyen például a deliberatív demokrácia gondolatiskolája is.

A deliberatív demokrácia azt az egyének közötti, az őket érintő kérdésekre fókuszáló racionális vitát állítja a középpontba, amely végül valamilyen konszenzushoz és/vagy közös döntéshez vezet. Ahhoz, hogy ez megtörténhessen, a tanácskozás során az egyének véleménye meg kell hogy változzon, vagyis a deliberatív demokrácia gyakorlati megvalósítása, azaz a tanácskozás során nem csupán a preferenciák aggregálása történik, hanem a felülvizsgálatuk is. A politikai döntéseket ebben az értelemben észszerű, érvekkel alátámasztott, átgondolt vita keretében, az érintettek részvételével hozzák meg, ami a deliberatív megközelítések hívei szerint pozitív hatással bír a demokráciára.

Jelen tanulmányban elsőként röviden bemutatom a modern demokráciák válságjelenségeiről szóló tudományos diskurzust és az azokra javasolt

megoldásokat: a demokrácia deliberatív jellegének hangsúlyozását és a hozzá kapcsolódó demokratikus innovációkat, valamint az innovatív gyakorlatok sokféleségét. Ezek után röviden áttekintem a tanácskozáson alapuló döntés hasznosságának kérdéseit, végül mindezek alapján megkísérlek választ adni arra a kérdésre, hogy miért kellene, hogy a modern tömegdemokrációkban is megkerülhetetlen legyen a tanácskozáson alapuló döntéshozatal.

A demokrácia és a képviselet válsága

Az utóbbi évtizedekben egyre nagyobb figyelem irányult a társadalomtudományokra, különösen is a politikatudományon és az állam- és jogtudományon belül a képviseleti demokráciák válságjelenségeire, szoros összefüggésben a demokrácia válságáról szóló gondolkodással. A demokrácia válságával kapcsolatban kialakult eszmecsere tulajdonképpen „egyidős magával a demokráciával”,¹ ugyanakkor a demokráciának, illetve célzottan a képviseleti demokrácia minőségének, legitimitásának, kihívásainak a szisztematikus vizsgálata a 20. század második felében jelent meg a tudományos gondolkodásban. A korábbi évtizedekben, a harmincas és negyvenes években a demokráciákat fenyegető veszélyek a totalitárius ideológiákban öltöttek testet, a hetvenes évektől kezdődően viszont a nyugati demokráciák válsága inkább egzisztenciális és rendszerszintű volt. A kétezres évek elején bukkant fel újra a tudományos diskurzusban a demokrácia válságáról való gondolkodás. A figyelem a demokráciák válsá-

→ Pintér Melinda (1987): a Nemzeti Közszerzők Társaságának Közigazgatás-tudományi Doktori Iskolájának doktorandusza és a Luther Kiadó kiadói koordinátora. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerzett politikatudományi diplomát. Kutatási területei a deliberatív demokrácia, a közvetlen döntéshozatali modellek hatékonyságának mérési lehetőségei és az online platformokon megvalósuló állampolgári diskurzus vizsgálata.

gának kérdéskörén belül a képviseleti demokráciák válsága felé fordult: a demokráciáknak a tudományos diskurzusban tárgyalt válságjelenségei főleg a pártok szerepével és működésével, a pártok és a polgárok közötti kapcsolat kérdéseivel, egyszerűen a képviseleti demokrácia létjogosultságának megkérdőjelezésével függtek össze.

Az állampolgároknak a demokratikus kormányzásba és a kormányzás intézményeibe vetett bizalma nagy szerepet játszik a demokrácia gyakorlati működésében.² Az utóbbi évtizedekben ugyanakkor a depolitizálódás folyamatai figyelhetők meg a képviseleti demokráciákban: az állampolgárok politikával kapcsolatos általános vagy a politikai szereplőkkel, képviselőkkel, kormányokkal szembeni elégedetlensége és bizalomhiánya, a politikai műveltség hiánya,³ a politikai pártok tagságának csökkenése,⁴ továbbá a nem választott, ezáltal politikai elszámoltathatósággal nem rendelkező szereplők: a transznacionális intézmények, bankok vagy egyéb (pl. szabályozó) testületek növekvő hatalma.⁵ Mindezek a demokratikus kormányzásba és a kormányzás intézményeibe vetett bizalommal ellentétes tendenciákat mutatnak, és összességében a demokráciák kiüresedése⁶ figyelhető meg.

A pártok és a pártrendszer működésének patológiai is a képviseleti demokráciák válságjelenségeit tárják fel. Ez azért probléma, mert a képviseleti demokráciának kulcsfontosságú eleme az úgynevezett delegációs lánc, amely a képviseleti demokrácia megbízó-ügynök modelljét írja le: azt a folyamatot, amely során a politikai döntéshozatalra jogosultak, a megbízók (jelen esetben az állampolgárok) ügynököket jelölnek ki (ebben az esetben a képviselőket), hogy eljárjanak a nevükben és a helyükben a politikai döntéshozatal során. Az állampolgárok azonban egyre nehezebben találnak maguknak képviselő pártokat, ami veszélyezteti a modellnek és összességében a képviseleti demokráciának is az életképességét. A pártverseny ideológiai dimenziója is egyre szűkül,

vagy akár teljesen ki is üresedik – például a kartellpártok megjelenésével, amelyek ugyan továbbra is tömegbázissal bírnak, de az eszmei háttérük már kevésbé lényeges, és főként nem az értékek képviseletére koncentrálnak, hanem a professzionális politikára. A pártok közötti versengés helyébe a konszenzus lép,⁷ amely azonban nem segíti elő a pártrendszerben érvényesülő diverz értéképvesletet, a pártok széles skáláját kínálva a választók számára. A képviselet és a felelős kormányzat közötti szakadék egyre inkább kiszélesedik,⁸ ha pedig a pártok és a polgárok kapcsolata – amely pedig a képviseleti demokrácia alapvető eleme – működésképtelenné válik, akkor a képviseleti demokrácia gyakorlati megvalósulása is megkérdőjeleződik.⁹

A professzionizálódott képviseleti demokráciákban egyre inkább az állampolgárok vannak a politikáért, nem pedig fordítva: legitimációs bázist biztosítva a rendszer számára, ugyanakkor kevésbé tudják a szavukat közvetlenül hallatni. Az állampolgároknak a képviseleten

„Az állampolgárok azonban egyre nehezebben találnak maguknak képviselő pártokat, ami veszélyezteti a modellnek és összességében a képviseleti demokráciának is az életképességét.”

túlmenően érvényesülő intézményesített politikai részvételi lehetőségei végesegek, és egyébként sem minden esetben elégitik ki a közügyekbe beleszólni kívánók igényeit és lehetőségeit. Egyre többen érzik úgy, hogy a parlamentáris rendszerekben nem valósul meg kellő mértékben a képviseletük, érdekeik és véleményük nem csatornázódik be a „politikasínálásba”. A reprezentatív demokrácia keretei között kielégítő képviseletet nem találó állampolgárok megnövekedett mértékben keresik a rendelkezésre álló alternatív részvételi lehetőségeket,¹⁰ és egyre inkább olyan megoldásokat várnak a demokráciától, amelyek egyebek mellett nagyobb állampolgári részvételt vagy az állampolgárokkal való gyakoribb konzultációt tesznek lehetővé.¹¹

A demokráciaelmélet deliberatív fordulata

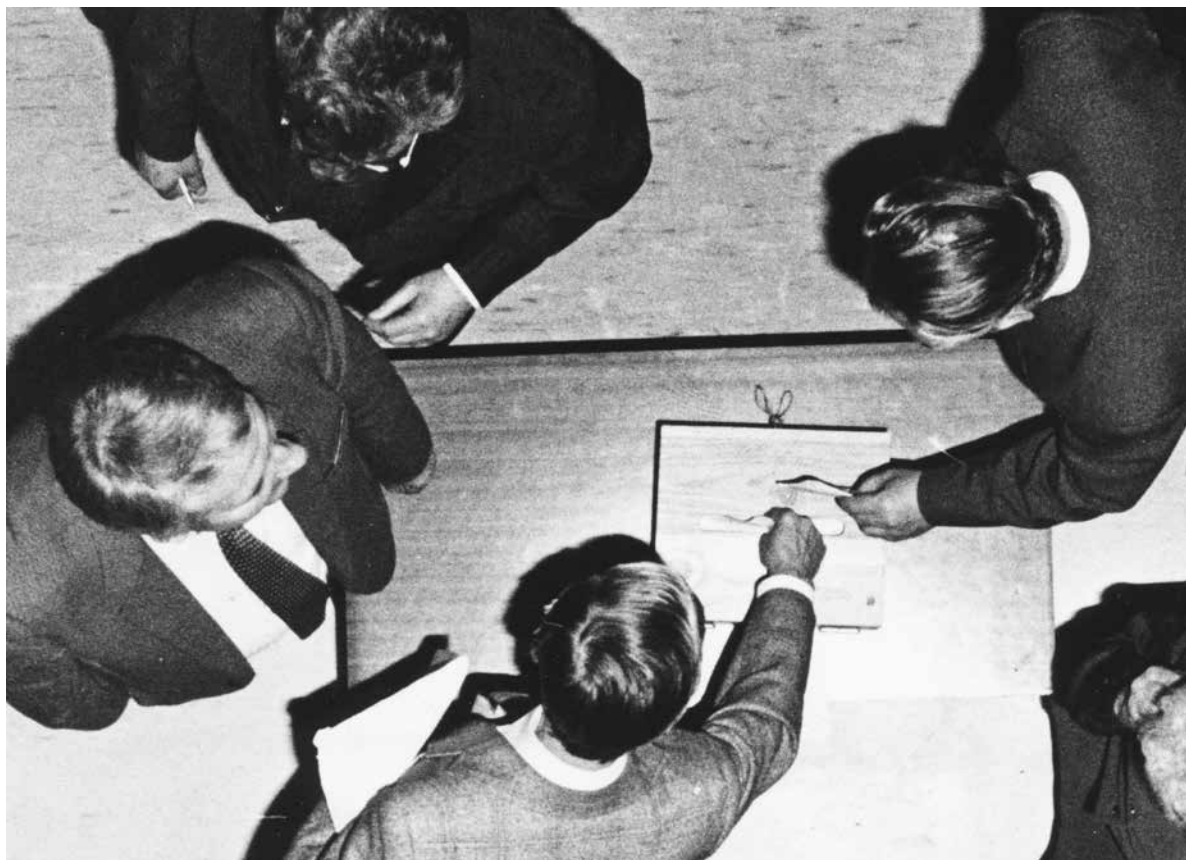
Az állampolgári véleményeknek a döntéshozatalba való célzottabb implementálására vonatkozó

igényekre válaszul jelent meg egyébek mellett a deliberatív demokrácia. A kilencvenes évektől határozottan megfigyelhető a demokrácielméletben egyfajta „deliberatív fordulat”,¹² amelynek célja, hogy kiterjessze a demokratikus döntéshozatalt a szavazáson túlra, és aktív szerepet biztosítson az érintett állampolgároknak a döntések meghozatalában azáltal, hogy mérlegelés és vita eredményeként döntést hozhatnak. A deliberatív demokrácia értelmében a tanácskozás folyamata valódi hatalommal ruhazza fel az állampolgárokat a saját magukról szóló döntések meghozatalában, biztosítva számukra a szabadságot és az egyenlőséget, ami teret ad az eltérő érdekek és értékek artikulálásának.

A demokrácielmélet deliberatív fordulatának teoretikusai a politikai berendezkedés legitimitását a kollektív döntés hatálya alá tartozók, azaz

az állampolgárok azon jogában, képességében és az iránti lehetőségében látták, hogy részt vegyenek a tartalmi tanácskozásban.¹³ A deliberatív demokráciában tehát a „szabad és egyenlő állampolgárok nyilvános tanácskozása a legitim politikai döntéshozatal és önkormányzatiság magja”,¹⁴ a demokrácia súlypontja pedig a képviselőket, a szavazást és a képviselői tekintélyt központba állító felfogásról áttevődött az állampolgárok közötti nyilvános érvelésre,¹⁵ azaz: „Magának a demokráciának a lényege ma már széles körben a mérlegelést jelenti, szemben a szavazással, az érdekegyesítéssel, az alkotmányos jogokkal vagy éppen az önkormányzattal.”¹⁶

A deliberatív demokrácia megközelítésében a demokrácia lényegét nem a politikai intézmények, a képviselőket vagy a szavazás aktusa adja, hanem a kollektív döntéshozatal, amelyben köz-

ponti szerepet kap a tanácskozás folyamata során érvényesülő mérlegelés és vita. Az elmélet az állampolgárok közötti vitára helyezi a hangsúlyt, akik a tanácskozási folyamat során megalapozott döntéseket hoznak – az átlagpolgárok egy csoportja között, a törvényhozásban vagy akár a tágabb nyilvános térben zajló vita során.¹⁷ A deliberatív demokrácia középpontjában tehát a kommunikációs, tanácskozási folyamat áll.

A tanácskozás révén meghozott döntés formái

Az állampolgárok véleményének aggregálásán alapuló és azt a döntések meghozatala során előtérbe állító megközelítések – köztük a deliberatív demokráciáról szóló – azért egyértelműen fontosak, mert a demokrácia legalapvetőbb természetét jelenítik meg azzal, hogy sokféle nézőpontot egyesítenek, és azokat kü-

lönböző szempontokból értelmezik.¹⁸ Nem meglepő, hogy egyre általánosabb az az elképzelés, hogy „a demokráciák betegségeinek gyógyírja a demokrácia”,¹⁹ az olyan gyakorlatok alkalmazása, amelyek „még több” demokráciát, az állampolgárok döntéshozatalba való bevonásának még hatékonyabb formáit propagálják. Ezek az úgynevezett demokratikus innovációk.

A demokratikus innovációk családjának öt nagyobb gyakorlatcsoportja különböztethető meg.²⁰

Mininyilvánosságok: olyan fórumok, ahol a részvételre kiválasztott állampolgárok különböző szakpolitikai területeken (pl. egészségügy, környezetvédelem, szociálpolitika, alkotmányreform) és a szakpolitikai folyamat különböző szakaszaiban (a kialakításuktól az ellenőrzésükig), valamint a kormányzás helyi, regionális, nemzeti és transznacionális szintjein megfogalmazott problémák kapcsán hoznak döntést, amely alapvetően a deliberáció alapul, de kiegészülhet a preferenciák aggregálása révén történő döntéshozattal is.

Részvételi költségvetés: A jellemzően helyi szinten működő gyakorlat során – amely az érintett közösségben általában minden állampolgár számára nyitott – az emberek a közkiadások elosztásáról dönthetnek. Noha lehet szerepe a tanácskozásnak, de a döntések általában a vélemények aggregálása révén születnek meg.

Népszavazások és állampolgári kezdeményezések: Ezek az állampolgári részvételnek talán a legszélesebb körben ismert módjai, amelyek során a – tanácsadó jellegű vagy kötelező érvényű – döntés a szavazatok aggregálása révén születik meg.

Együtműködésen alapuló kormányzás: Ez a csoport számos, az állampolgárok és a kormányzat együtműködését tekintve változatos gyakorlatot magában foglal, de mindegyiknek fontos eleme a *discursive expression*ön (tanácskozáson, érvek bemutatásán és álláspontok ütköztetésén) alapuló részvételi mód, valamint a konszenzusteremtésen alapuló döntéshozatal, amely történhet *negotiation* (tárgyalás) vagy *deliberation* (mérlegelés, tanácskozás) alapján.²¹ A szakpolitikai területek széles skáláján és a szakpolitikai döntéshozatal több szakaszában, valamint helyi, regionális, nemzeti és

transznacionális szinten is láthatók példák ezeknek a gyakorlatoknak az alkalmazására.

Digitális részvétel: A digitális térben lehetőség van arra, hogy a fenti csoportok bármelyikének kontextuális jellemzőit magán viselő demokratikus innováció jöjjön létre. Ugyanakkor mégis érdemes külön csoportként tekinteni a digitális részvételre, mivel az online platformok lehetőséget biztosítanak a résztvevőknek a megfigyelésre, mások meghallgatására, deliberációra, szavazásra – akár egyszerre egyazon folyamaton belül és az offline térhez képest sokkal könnyebben.

Noha ezek a demokratikus innovációk különfélék, közös elemük a tanácskozás, a deliberáció. A képviseleti demokráciákban az állampolgárok által választott törvényhozás, a parlament a politikai vita és a tanácskozás központi terepe, ahol megfogalmazódnak a politikai döntéshozatalhoz kapcsolódó legfőbb érvek és ellenérvek, és megvitatják a konfliktusokat. Éppen ezért – a képviseleti demokráciát kiegészítendő – a demokratikus innovációk módszereinek

alkalmazása segíthet abban, hogy eltűnjön a képviseleti modell „demokráciadeficitje”, és az állampolgároknak a döntésekbe való bevonása révén növekedjen a politikai intézményekbe vetett bizalom.

Ugyanakkor problémát jelenthet egyrészt, hogy a mininyilvánosságok használata többnyire *ad hoc*, egy adott kérdéshez kapcsolódóan történik az ezeket a gyakorlatokat alkalmazó országokban, ezért a politikai hatásuk csak homályosan feltérképezhető, másrészt a deliberatív fórumokat nehéz integrálni a reprezentatív döntéshozatalba. Az intézményesítettség hiánya vagy nem kellő mértékű keretrendszere problémát jelenthet a deliberatív innováció szélesebb körű elterjedésében és a képviseleti demokráciákban való gyakorlati alkalmazásában.

„A tanácskozó folyamatok által történő állampolgári részvétel hatással lehet a demokratikus normák erősítésére, a közpolitikai folyamat és a döntések minőségének javítására és a döntések legitimitációjának növelésére, valamint a közösségtudat, a kölcsönös megértés és tisztelet erősítésére, azáltal, hogy különféle szereplők kapcsolódnak be a tanácskozásba.”

A tanácskozáson alapuló döntés haszna

A szakirodalom számos érvet felsorakoztat a deliberatív demokrácia különféle formáinak gyakorlati megvalósításával szemben, például hogy a tanácskozás nem alkalmazható a modern tömegdemokráciákban politikai kérdések eldöntésére, mivel a modern társadalmak túl nagyok ahhoz, hogy az állampolgárok hatékonyan tanácskozhassanak, ezért nagyszabású politikai viták nem bonyolíthatók le a gyakorlatban; az állampolgárok vagy a társadalom bizonyos csoportjai tanácskozó képességének hiánya, mi több, laikussága is sokszor felmerül ellenérvként; és a deliberatív demokrácia legitimitásának a problémáját is több kritikus megemlíti mind immanens (a deliberatív demokrácia elméleti alapjait tekintő), mind eljárásjogi értelemben. De szá-

mos érv szól mellette is: a hatalomgyakorlás tanácskozással történő „fegyelmezése” által egyrészt előmozdítható az igazságosság, mivel a deliberáció segítségével politikailag igazolhatóak lesznek a kollektív döntések; másrészt a tanácskozás során zajló érvelés a kommuni-

káció sajátos formája, amely kedvező következménnyel is járhat: megváltozhatnak a tanácskozók előzetes preferenciái; végül pedig a deliberatív szemlélet nem pusztán az érdekek aggregálását jelenti, hanem pluralista, demokratikus rendben az egyenrangúak kapcsolatait, ahol észszerűen elvárható bizonyos megfontolások elfogadása – az alapvető nézetkülönbségek ellenére is.²²

A deliberatív eljárásoknak négy aspektusban van minőségi hatása a politika életre.²³

1. A tanácskozás pozitív hatással van a résztvevőkre: több információ birtokába jutnak a tárgyalt ügyvel kapcsolatban, megismerik az ellenérveket, növekszik a politikai toleranciájuk, kompromisszumkészségük, valamint az általános társadalmi bizalmuk és a részvételi kedvük, összességében

pedig jobb politikai hatékonyság érhető el a tanácskozás eredményeként.

2. A deliberatív eljárások egyfajta *soft power*-ként²⁴ intézményesülnek a politikai folyamatban: a médiának a deliberatív eljárások eredményeiről szóló tudósításával lehetőség nyílik a deliberáció előtti és utáni preferenciák összevetésére és a változások monitorozására.

3. A deliberatív intézmények képesek arra, hogy szélesítsék a szubsztantív közpolitikai lehetőségek körét, becsatornázzák az emberek akarátát a közpolitikai folyamatba.

4. A deliberatív eljárások kapcsán – ha a résztvevők valóban reprezentatív mintát képeznek az érintett csoport tekintetében – lehetőség nyílik a tényleges preferenciaváltozás megfigyelésére egy adott ügy vagy kérdés kapcsán, amennyiben ez a preferenciaváltozás nem a vélemények véletlenszerű megváltozását feltételezi.

A tanácskozó folyamatok által történő állampolgári részvétel hatással lehet a demokratikus normák erősítésére, a közpolitikai folyamat és a döntések minőségének javítására és a döntések legitimitásának növelésére, valamint a közösségtudat, a kölcsönös megértés és tisztelet erősítésére, azáltal, hogy különféle szereplők kapcsolódnak be a tanácskozásba.²⁵ Mindez azért valósulhat meg, mert hamisnak bizonyul a politikai részvétellel szembeni érdektelenséget hangoztató állítás: ha felajánlják ezt a lehetőséget, az emberek többsége nyitott arra, hogy más állampolgárokkal vagy például politikai döntéshozókkal tanácskozzon, ráadásul pont azok a leginkább nyitottak a tanácskozásra, akiket a párt- és érdekalapú politika elfordít a politikai részvételtől.²⁶ Kutatási eredmények azt mutatják,²⁷ hogy a „laikus” állampolgárok is képesek magas színvonalú tanácskozásra, ha a folyamat jól szervezett, például a résztvevők kiegyensúlyozott tájékoztatást kapnak, vagy szakértők megismertetik velük a szóban forgó kérdést. Fontos érv továbbá, hogy deliberatív körülmények között nem működ-

nek a kommunikációs visszhangkamrák, és hasonló gondolkodású emberek tanácskozása során nem figyelhető meg extrém csoportpolarizáció,²⁸ ugyanakkor a tanácskozás egyúttal a csoportpolarizációra is megoldás lehet.²⁹

A közösségi forma, a közös döntés nagyobb „ereje” és az abból adódó kötelezettségérzés is a deliberatív demokrácia gyakorlati alkalmazása mellett szól: a tanácskozás révén a polgárok nemcsak a politikai döntésekkel, hanem a döntések elfogadásának a módjával kapcsolatos erkölcsi nézeteltéréseiket is rendezhetik,³⁰ a tanácskozás továbbá kedvezően hat a döntések legitimitásának megítélésére is,³¹ már csak azért is, mert a tanácskozás során minden résztvevőnek lehetősége van a többiek meggyőzésére, ezért lehetővé válik a kisebbségi hangok meghallgatása is,³² tehát a deliberáció erősítheti a közvélemény hangját.³³

Jó kiegészítők lehetnek

Összességében véve a deliberatív demokrácia gyakorlati alkalmazása mellett szóló legáltalánosabb, de talán legfontosabb érv, hogy „olyan demokrácia-ideált fogalmaz meg, amely a leginkább összhangban van a nyugati modernitás lakói által a demokrácia eszményének alapelveivel, azzal, »akik vagyunk«”.³⁴ A deliberatív fórumok jó kiegészítői lehetnek a képviseleti demokráciának, de nem célravezető, ha politikai célok elérésére szolgálnak, ahogyan az sem, ha csak látszattestületekként funkcionálnak valódi súly nélkül, és nem alkalmasak az állampolgári vélemények becsatornázására.

Nem cél és nem is kell, hogy az legyen, hogy a modern kor képviseleti demokráciáját deliberatív fórumok váltsák fel, ugyanakkor a döntéshozatal tanácskozó jellege ismét vonzóvá teheti a politikától elforduló állampolgárok számára a közügyekbe való beleszólás lehetőségét, és a „tisza forrásból”, a közvetlenül az állampolgároktól származó vélemények figyelembevétele hatékonyan kiegészítheti a képviseleti demokráciát. ■

JEGYZETEK

- 1 MERKEL 2018, 1. o.
- 2 Lásd bővebben: ALMOND–VERBA 1963.
- 3 RAPELI 2013.
- 4 WHITELEY 2009.
- 5 VIBERT 2007.
- 6 MAIR 2013.
- 7 KATZ–MAIR 1995.
- 8 MAIR 2009.
- 9 HAGEVI et al. 2022, 2. o.
- 10 VORTKAMP 2013, 10. o.
- 11 NEWTON 2012, 3. o.
- 12 DRYZEK 2000, 1. o.
- 13 DYZZEK–NIEMEYER 2010, 86. o.
- 14 BOHMAN 1998, 401. o.
- 15 PARKINSON 2006, 1. o.
- 16 DRYZEK 2000, 1. o.
- 17 NOVAKOVIĆ–PETROVIĆ 2021, 36. o.
- 18 DEAN–GAGNON–ASENBAUM 2019.
- 19 DALTON–CAIN–SCARROW 2003, 251. o.
- 20 ELSTUB–ESCOBAR 2019, 24–27. o.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALMOND, Gabriel A. – VERBA, Sidney 1963. *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Little, Brown and Company, Boston.
- BOHMAN, James 1998. Survey Article. The Coming of Age of Deliberative Democracy. *The Journal of Political Philosophy*, 6. évf. 4. sz. 400–425. o.
- COHEN, Joshua 2009. Reflections on deliberative democracy. In: Thomas Christiano – John Christman (szerk.): *Contemporary Debates in Political Philosophy*. Wiley–Blackwell, Oxford. 247–265. o.
- COOKE, M. 2000. Five Arguments for Deliberative Democracy. *Political Studies*, 48. évf. 5. sz. 947–969. o.
- CURATO, Nicole et al. 2017. Twelve Key Findings in Deliberative Democracy Research. *Daedalus*, 146. évf. 23. sz. 28–38. o.
- DALTON, Russell J. – CAIN, Bruce – SCARROW, Susan 2003. Democratic Publics and Democratic Institutions. In: uők (szerk.): *Democracy Transformed? Expanding Political Opportunities in Advanced Industrial Democracies*. Oxford University Press, Oxford. 250–275. o.
- DEAN, Rikki – GAGNON, Jean-Paul – ASENBAUM, Hans 2019. What Is Democratic Theory? *Democratic Theory*, 6. évf. 2. sz. v–xx. o. <https://doi.org/10.3167/dt.2019.060201>.
- DRYZEK, John S. 2000. *Deliberative Democracy and Beyond. Liberals, Critics, Contestations*. Oxford University Press, Oxford.
- DRYZEK, John S. – NIEMEYER, Simon 2010. *Foundations and Frontiers of Deliberative Governance*. Oxford University Press, Oxford.
- ELSTUB, Stephen – ESCOBAR, Oliver (szerk.) 2010. *Handbook of Democratic Innovation and Governance*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham.
- GASTIL, John 2000. *By Popular Demand. Revitalizing Representative Democracy through Deliberative Elections*. University of California Press, Berkeley.
- GERBER, Marlène et al. 2018. Deliberative abilities and influence in a transnational deliberative poll (EuroPolis). *British Journal of Political Science*, 48. évf. 4. sz. 1093–1118. o.
- GRÖNLUND, Kimmo – HERNE, Kaisa – SETÄLÄ, Maija 2015. Does Enclave Deliberation Polarize Opinions? *Political Behavior*, 37. évf. 4. sz. 995–1020. o.
- GUTMANN, Amy – THOMPSON, Dennis 1996. *Democracy and Disagreement*. Harvard University Press, Cambridge.
- HAGEVI, Magnus et al. 2022. A crisis for representative democracy? An introduction. In: uők: *Party Realignment in Western Europe. Electoral Drivers and Global Constraints*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham. 1–28. o. (New Horizons in European Politics.)
- HENDRIKS, Carolyn M. – DRYZEK, John S. – HUNOLD, Christian 2007. Turning up the heat. Partisanship in deliberative innovation. *Political Studies*, 55. évf. 2. sz. 362–383. o.
- KATZ, Richard S. – MAIR, Peter 1995. Changing Models of Party Organization and Party Democracy. The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics*, 1. évf. 1. sz. 5–28. o. Web: <https://tinyurl.com/3b5j95nr>. (Letöltés: 2024. június 5.)
- MAIR, Peter 2009. Representative versus responsible government. *MPIfG Working Paper*, 9. évf. 8. sz. 5–19. o. Web: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/41673/1/615284884.pdf>. (Letöltés: 2024. június 5.)
- MAIR, Peter 2013. *Ruling the Void. The Hollowing of Western Democracy*. Verso Books, London.
- MERKEL, Wolfgang 2018. Challenge or Crisis of Democracy. In: Merkel Wolfgang – Sascha Kneip (szerk.): *Democracy and Crisis. Challenges in Turbulent Times*. Springer, Cham. 1–28. o. https://doi.org/10.1007/978-3-319-72559-8_1.
- MICHEL, Ank 2011. Innovations in Democratic Governance. How Does Citizen Participation Contribute to a Better Democracy? *International Review of Administrative Sciences*, 77. évf. 2. sz. 275–293. o.
- NEBLO, Michael et al. 2018. Who wants to deliberate and why? *The American Political Science Review*, 104. évf. 3. sz. 566–583. o.
- NEWTON, Kenneth 2012. Curing the Democratic Malaise with Democratic Innovations. In: Brigitte Geissel – Kenneth Newton (szerk.): *Evaluating Democratic Innovations. Curing the Democratic Malaise?* Routledge, London – New York. 3–20. o.
- NOVAKOVIĆ, Marko – PEROVIĆ, Bojan 2021. Understanding deliberative democracy and its constructive criticism. *Serbian Political Thought*, 74. évf. 4. sz. 33–58. o. Web: <https://tinyurl.com/umhfwu98>. (Megtekintés: 2024. június 5.)
- OFFE, Claus 2011. A liberális demokrácia válsága és megújítása. Intézményesíthető-e a deliberáció? Ford. Tömör Miklós. *Fordulat*, 3. évf. 15. sz. 152–182. o. Web: http://fordulat.net/pdf/15/F15_offe.pdf. (Megtekintés: 2024. június 5.)
- PARKINSON, John 2006. *Deliberating in the Real World. Problems of Legitimacy in Deliberative Democracy*. Oxford University Press, Oxford.
- RAPELI, Lauri 2013. *The Conception of Citizen Knowledge in Democratic Theory*. Palgrave Macmillan, London.
- VIBERT, Frank 2007. *The Rise of the Unelected*. Cambridge University Press, Cambridge.
- VORTKAMP, Wolfgang 2013. Miért van szüksége a képviselői demokráciának az állampolgárookra? Ford. Mikecz Dániel. *Replika*, 12. évf. 84. sz. 9–18. o. Web: http://replika.hu/system/files/archivum/84-02_vortkamp.pdf. (Letöltés: 2024. június 5.)
- WHITELEY, Paul 2009. Where Have All the Party Members Gone? The Dynamics of Party Membership in Britain. *Parliamentary Affairs*, 62. évf. 2. sz. 242–257. o.
- 22 COHEN 2009, 252. o.
- 23 OFFE 2011, 172–175. o.
- 24 Azaz olyan hatalmi eszközként, amely a kényszerítés helyett az ösztönzést helyezi előtérbe.
- 25 BODA–JÁVOR 2012, 89. o.
- 26 NEBLO et al. 2018.
- 27 Pl. GERBER et al. 2018, amelyben az EuroPolis tanácskozási folyamatát vizsgálják.
- 28 GRÖNLUND–HERNE–SETÄLÄ 2015.
- 29 CURATO et al. 2017, 33. o.
- 30 GUTMANN–THOMPSON 1996, 4. o.
- 31 HENDRIKS–DRYZEK–HUNOLD 2007.
- 32 MICHEL 2011, 279. o.
- 33 GASTIL 2000, 24. o.
- 34 COOKE 2000.

„A gyerek leginkább önmagáé”

Beszélgetés a gyermekvédelemről

→ ISÓ M. EMESE

Idén ötven éve, hogy elhunyt Sztehlo Gábor. Az emlékév apropóján a Magyarországi Evangélikus Egyház is számos eseménnyel emlékezik meg az életművéről, és a Credo folyóirat is egy teljes lapszámot szentel a gyermekmentő evangélikus lelkész alakjának. Sztehlo Gábor élete kapcsán olyan ügyekről beszélünk, amelyekkel ma is van feladata a társadalomnak és az egyháznak. Talán nem nagyon kell magyaráznunk, hogy az egyik legfontosabb ilyen ügy éppen a gyermekvédelem, amelyről dr. Gyurkó Szilviával, a Hintalovon Gyermekjogi Alapítvány vezetőjével, Nagy Pankával, a Bizsu közösségi tér vezetőjével és L. Ritók Nórával, az Igazgyöngy Alapítvány vezetőjével beszélgettünk.

ISÓ M. EMESE: Amikor megkerestem önöket ennek a beszélgetésnek az ötletével, átnéztem a gyermekekkel kapcsolatos, sajtóban megjelent híreket és az azokat kísérő olvasói hozzászólásokat is. Az egyik nehézség a felkészülés során éppen abból adódott, hogy nagyon nehéz volt megfogni, hogy ki is az a gyerek, akiről mi itt beszélni tudunk, ki az, akivel a gyermekvédelemnek dolga van. Vannak gyermekek, akik már az anyaméhben hátrányt szenvednek el, mert a szülőknek nincs lehetősége elvinni őt ugyanazokra a vizsgálatokra, mint másoknak. Ott az óvodás, aki még nem tudja megfogalmazni, ha fizikai bántás éri, és ott van a látszólag rendezett családi háttérrel rendelkező tinédzser, aki verbális abúzusnak van kitéve. Ezek nagyon más jellegű nehézségek és nagyon más korosztályok. A törvény is ugyancsak szűkszavú: a Polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény 2:10. §

(1) bekezdése szerint kiskorú az, aki a tizennyolcadik életévét nem töltötte be. A következő mondat pedig az, hogy a kiskorú a házasságkötéssel nagykorúvá válik. Ez már önmagában nagyon sok kérdést felvet. Mit gondolnak a jogszabályi meghatározásról? Ha szükséges, hogyan lehetne/kellene árnyalni? Önök milyen gyermekekkel találkoznak? Milyen nehézségekkel küzdenek ők?

GYURKÓ SZILVIA: Iszonyúan izgalmas egy beszélgetést ezzel kezdeni, ritkán fordul elő velem, hogy abból indulunk ki, hogy ki a gyerek. Azt nagyon fontos hangsúlyozni rögtön az elején, hogy a gyerekkor társadalmi konstrukció. Minden időben mást gondoltak arról, hogy mi tesz valakit gyerekké, vagy hogy egyáltalán mire képes egy gyerek. Amikor az ember azt mondja, hogy tizennyolc éves korig tart a gyerekkor, akkor azt gondolhatjuk, hogy ez egy egységes kép, de ez egyáltalán nincs így. Ezzel én szoktam játszani különböző közösségekben: arra kérem őket, gondolják végig például azt, hogy Magyarországon a jogszabályok megengedik egy tizenkét éves gyerekeknek, hogy szexuális kapcsolatot létesítsen. Ez a tizenkét éves gyerek egyedül nem mehet be az állatkertbe, csak a szüleiével. Miért védjük jobban a gyereket a barna medvéktől, mint attól, hogy életre szóló döntést hozzon például arról, hogy kivel létesít életében először szexuális kapcsolatot? Amit ide behoztál, hogy a magyar jogszabályok engedik tizenhat évesen a házasságkötést, ahhoz hozzátartozik, hogy ha ötszáz kilométerrel arrébb megyünk, akkor ez gyerekházasságnak számít. Merthogy egész egyszerűen egy kétszázötven éves törvény él ebben

tovább, amely Magyarországon megengedi a tizenhat éves gyerekeknek, hogy házasságra lépjenek. Ezt a házasságkötést például gyermekorvosi vizsgálatnak kell megelőznie. Gondoljunk bele abba, hogy egy lányt megvizsgál az orvos, hogy alkalmas-e a házasságkötésre – szerintem ez nagyon tisztán láttatja, hogy ez a szabály nem a 21. századra lett kitalálva, hanem valami nagyon-nagyon régi hagyományhoz tartozik. Tehát hogy miről gondoljuk azt, hogy arról egy gyerek képes döntést hozni; hogy meg tudja-e ítélni; hogy rábízhatjuk-e azt a dolgot (akár büntetőjogi felelősséget, akár más egyebet) – az nagyon függ attól, hogy a társadalom mit gondol a gyerekekről. A témáról való beszélgetés során fontos rögzíteni azt is, hogy mind voltunk gyerekek, és mindannyiunk fejében másfajta kép él arról, hogy milyen gyerekek lenni, hogy egy gyerek mire képes. Erről hosszan tudnék beszélni, de szerintem az legalább annyira fontos – amivel szintén kezdte –, hogy ma Magyarországon a gyerek egyik legfontosabb adata az az irányítószám, hogy hova született, és hogy ez sok szempontból határozottan megszabja, hogy milyen életlehetőségei lesznek,

mit fognak tudni tenni érte a szülei. Nemcsak a szolgáltatásokhoz való hozzáférés miatt, hanem egyáltalán azért is, hogy ő azzá a felnőtté válhat, akinek születik. Erről nagyon keveset beszélünk, pedig nagyon fontos része annak, hogy a felnőtt-társadalom hogy vállal felelősséget a gyermekért.

I. M. E.: *És kik azok a gyerekek, akikkel dolgoznak az alapítványnál? Ez a kérdés két dologra is vonatkozik: kiknek segítenek, és ebben hogyan tudnak maguk a gyerekek részt venni?*

Gy. Sz.: Az én esetemben nem annyira az életkor a meghatározó, én alapvetően bántalmazott gyerekekkel foglalkozom, nagyon sokan köztük szexuális bántalmazás áldozatává váltak. Illetve vannak azok a gyerekek, akik a kiskorú kollégáim a Hintalovon Alapítványban, akikkel mint munkatársak dolgozunk együtt. Az számunkra nagyon fontos alaptétel, hogy semmit róluk nélkülük. Ők olyan diákcsapat, akiket bevonunk a képzésekbe, minden munkánkba, amit csinálunk. Hihetetlenül sokat segítenek. Én negyvenhét éves vagyok, nekem már egy kicsit messze van a gyerekkor, és én nagyon más időben voltam gyerek, de az, hogy tudjam, hogy

2024-ben miben van egy gyerek, abban nekem meg a munkatársaimnak is nagyon sokat segít, hogy hús-vér, élő gyerekekkel tudunk beszélgetni, és ők segítenek minket jól érteni azt a generációt, amiben ők vannak.

NAGY PANKA: Amivel én elsősorban az eddigieket kiegészíteném, az a tankötelezettségnek a leszállítása 2016-ban, ami szerintem nagyon markáns és részemről megbocsáthatatlan lépés volt. Ha a gyerekek joga van a tanuláshoz, és tizennyolc éves koráig gyermek, akkor az a két év – ha csak ezt nézzük – hova lett? Illetve hatalmas probléma, hogy ennek köszönhetően hány gyerek esik ki az oktatási rendszerből idő előtt. Szerintem erről méltatlanul keveset beszélünk.

I. M. E.: *Mesél egy kicsit arról, hogy a Bizsu közösségi tér hol és hogyan működik?*

N. P.: A Bizsu közösségi tér Pilisen működik, ez egy közösségi ház, egy pilisi roma közösségnek alakítottuk ki. A mi történetünk harmincéves. A Csepp a Tengerben Alapítványt, amely működteti a Bizsu házat, a fasori evangélikus gimnázium diákjai, tehát gyerekek hozták létre közel harminc évvel ezelőtt, 1997-ben. Én voltam az egyik gyerek, így ragadtam a gyermekvédelemben. Eredeti célkitűzése szerint állami gondozásban élő gyerekekkel foglalkozik az alapítvány. Van Pilisen egy gyermekotthon, de Peremartonban kezdtük a működést. Andorka Eszter volt, aki engem is behúzott ebbe a történetbe. Idővel önállósodtunk, és külön szervezet lettünk, állami gondozott gyerekekkel foglalkozunk, de most már budapesti intézetekbe is járunk. Emellett előzetes letartóztatásban lévő fiúkhoz is jártunk tíz éven keresztül „csendes szobai” foglalkozást tartani, egyfajta önismereti csoporttal. Az intézetből kikerült gyerekek egy része a pilisi roma telepen kezdte meg felnőttéletét, kapcsolódott ott élő családokhoz, úgyhogy ott már kvázi „unokákkal” kezdtünk el foglalkozni. Az volt a motiváció, hogy így velük is tudunk törődni, nem engedjük el az egykori gyerekek kezét sem. Nincs más út, mint előre. Ez egy teljesen új területet nyitott meg számunkra, hiszen addig csak gyerekekkel foglalkoztunk, most meg már családjaink is vannak.

L. RITÓK NÓRA: Az Igazgyöngy Alapítványnál családokkal és gyerekekkel, leszakadó társadalmi csoportokkal, generációs szegénységben élőkkel foglalkozunk. Nyilván maximálisan egyetérték Szilvinek a jogszabályokra való kitekintésével, így én egy másik dolgot szeretnék behozni, amely nagyon is a 21. század problémája, ez pedig a sajátos nevelési igényű gyerekek² helyzete, akiknek az aránya mindenhol nő, de a szegregátumokban felülreprezentált. Ennek számos oka van, az életkörülményektől kezdve a generációs átörökítésen át a traumatizáltságig.

A döntési képességek kérdése egyébként nem teljesen gyermekspecifikus, mert amíg az iskola-rendszerben vannak, addig van valamiféle speciális figyelem, ami rájuk irányul: külön tankönyvből tanulnak, néha eléri őket fejlesztőpedagógus. De abban a pillanatban, amikor kikerülnek az általános vagy középiskolából tizenhat évesen, a tankötelezettség végével – mert nem tudnak bent maradni a rendszerben, nincsenek ugyanis mindenhol elérhető speciális középiskolák, ahol az integrálható, speciális nevelési igényű gyerekekkel foglalkoznának –, megváltozik a helyzet. Amikor felnőnek, akkor az egész rendszer teljes jogú állampolgárként tekint rájuk. Hangsúlyoznunk kell, hogy a sajátos nevelési igényeknek nagyon sok típusa és szintje van, és az ebben érintettek egy része a döntések meghozatalában korlátozott. Ez egy iszonyatos teher, mert valójában sem a szülői, sem a pénzügyi tudatosság, sem az életstratégia-építés terén nem képesek megfelelő döntéseket hozni. Nyilván nem lehet mindenki gondnokolt, nem ez a megoldás, nincs is mindenkinek erre szüksége, és persze nagy kérdés, hogy egy, sok esetben távoli gondnok vajon elégséges megoldás-e. Ráadásul előfordul az a helyzet – épp most tárult eléink egy ilyen –, amikor a tizennyolcadik életévét betöltött fiú, aki a mi tapasztalatink szerint egyértelműen gondnokságra szorulna, nem kapta meg az ezt megerősítő orvosi véleményt. Nyilván a pszichiátria is túlterhelt, ott egy beszélgetésből eldőlt a kérdés, miközben mi pontosan látjuk a befolyásolhatóságának kockázatát a közösségben. Ezekből a gyerekekből lesznek a csicskák, a falu bolondjai, a bankban a kölcsönöket aláíró, uzsorát felvevő, kihasznált emberek, sokan „viszik

el a balhét” az igazi bűnösök helyett kriminalizációs helyzetekben, vagy hajtják végre azt, amivel mások megbízzák őket. És ők is alapítanak családot, de ők már nem képesek biztonságos életkörülményeket teremteni a gyerekeiknek, így azok fokozottabb kockázatnak lesznek kitéve, és jellemzően viszontlátjuk őket a rendszerben.

A döntési képesség, a felelős életvezetés meghatározását nagyon jó lenne tisztázni jogszabályilag. Tudom, hogy ez nehéz, de a választójojtól kezdve a munkaerőpiaci kérdéseket is érinti, s az ő ügyükre nincs intézmény, nincs, aki figyelne rájuk. Ez egy nagy probléma. Látni, ahogy újratermeli magát ez a réteg, mert nincs meg a megfelelő helyen és időben nyújtott szakmai segítség. Most nem tudunk úgy segíteni, hogy az ő gyerekeik majd másfajta életstratégiát építsenek föl. És nehéz a helyzete azoknak is, akik nem sérültek, de a szocializációjuk meghatározza a jövőképüket. A gyerekszegénység nem értelmezhető a családok szegénysége nélkül. Mi az Igazgyöngyben a társadalmi leszakadást nagyon komplexen kezeljük.

Fontos szem előtt tartanunk, hogy a mostani generációval gyakorlatilag a következő generációért dolgozunk. Sokáig csak a gyerekekkel foglalkoztunk, de a leszakadás ennél sokkal összetettebb, nem csak a gyerekeket érintő probléma. A szülők generációjával való foglalkozások során is ezen dolgozunk, a szülőkre irányuló fejlesztéseknek is ez a célja: hogy olyan háttérrel adjanak a gyerekeiknek, mellyel életstratégia-váltásra lesznek képesek.

Annak idején azt tanultam, hogy a jó iskola 50%-ot képes lefaragni a szocializáció okozta hátrányokból. Ezt ma már kétségbe vonom, szerintem ma Magyarországon jó, ha ez 2%. Mert általánossá vált a generációs szegénységben élőknel a funkcionális analfabetizmus: a szülőket is tanítanunk kell, hogy megértsék a világot, a szabályokat, a lehetőségeiket, a digitális teret és még annyi mást.

I. M. E.: *Azért is nagyon érdekes és fontos, amit mond,*

mert olyan kifejezéseket is említ, amelyek szerintem az ország egyik – a nagyobbik – fele számára ismeretlenek: csicska, falu bolondja, uzsora.

L. R. N.: Sajnos azt látom, hogy nagyon sok élethelyzetet el sem tudnak képzelni azok, akik nem találkoznak napi szinten ezekkel a problémákkal. Ilyen a sok mindent meghatározó lakhatási szegénység, vagy hogy miért lesz majdnem minden gyerek traumatizált ebben a társadalmi csoportban. Ezeket a helyzeteket meg kell ismerni, meg kell érteni, és mi igyekszünk kihangsúlyozni, hiszen sokak számára teljesen ismeretlenek, és ezért sztereotípiák mentén ítélik meg.

N. P.: Nagyon sokan vannak ezek között az emberek között, akik nem kerülnek időben döntési helyzetekbe, így nem is tanulnak meg dönteni. Ennek kapcsán Éger Editnek, Edith Eva Egernek a *Döntés* című könyve jutott eszembe. A szerző holokauszt-túlélő, és a lágerben volt lehetősége nap mint nap, hogy

apró dolgokban döntést hozzon, ami segítette a szörnyűség túlélésében. Ehhez képest vannak gyerekek, akiknek törvény által biztosított joga van a tanuláshoz,

és mégsem mennek be az iskolába, nem élnek ezzel a lehetőséggel, sőt a családjuk sem segíti őket ebben. Mert nincsenek hozzászokva, hogy döntenek, nincsenek kialakult rutinjaik, amelyek a jó döntések meghozatalát segítik. A mindennapos kis döntések során tanulunk meg nagy, majd sorsfordító döntéseket is hozni. Mikor elkezdtünk együtt dolgozni tizenhat éves intézetis gyerekekkel, azt kellett megtapasztalnom, hogy nem tudták, hogyan válasszanak fagyit. Két és fél órát álltunk sorban, hogy minden gyereknek fölolvassuk az összes fajta fagyit, ami volt a pultban. Az ilyen döntéshelyzethez egyszerűen nem voltak hozzászokva, és nem voltak meg az eszközeik sem hozzá.

Gy. Sz.: Ehhez hozzátennék még egy gondolatot, mert ez nagyon fontos dolog: hogy ez mind, amiről beszélünk, tanulható, támogatható, segíthető, fejleszhető. Ezért is nagyon fontos körüljárni, ki a gyerek, és hogy

▲ Dr. Gyurkó Szilvia. Fotó: Papp Attila Gyula

valójában miről szól a gyerekkor. Hangsúlyozni kell, hogy a gyerekkort olyan időszaknak tekintjük, aminek része a „képessé tétel” is. Tehát ha valaki olyan családból jön, ahol nincsenek döntések (például szakellátásban, állami gondoskodásban élő, családjukból kiemelt gyerekek), ott minden félévben megkérdezik őket az elhelyezésük kapcsán, hogy haza szeretnének-e menni a vér szerinti családjukhoz. Döntést kell hozniuk az életükről – úgy, hogy korábban semmiről sem kérdezték meg őket.

N. P.: A fagyiról sem tud dönteni, hogy az csoki legyen vagy vanília...

Gy. Sz.: És mi rátesszük a vállára ezt a súlyt. Elfogadjuk, hogy ő ilyenkor vállat von, vagy mond egy igent vagy nemet, ahelyett, hogy belegondolnánk, hogy hogyan tudjuk ezt a gyereket képessé tenni arra, hogy értse a helyzetét, megértse a saját történetét. Ehelyett nem beszélünk gyereknyelven: a határozataink, a működésünk, a tankönyveink, még a segítő szolgálatok is úgy kommunikálnak, ami számukra nem érthető és nem elfogadható – és nemcsak a gyerekeknek, hanem nagyon sokszor a felnőtteknek sem. Akkora távolság van egyébként a segítő-támogató szolgáltatások attitűdje, kommunikációja és azok között, akiket meg kell célozniuk, hogy az alpból húz egy nagyon mély szakadékot a résztvevők között.

Ezután tovább lehetne boncolgatni a kérdést azaz, hogy vajon rendben van-e az, hogy nem kapják meg a gyerekek a szükséges szolgáltatásokat – azért, mert nincsenek. Elmondjuk, hogy több mint százezer gyerek esetében nincs helyben gyermekorvosi szolgálat; elmondjuk, hogy hatszáz-nyolcszáz gyerekenként van iskolapszichológus, szociális segítő; elmondjuk, hogy nincs elég nevelőszülő; elmondjuk, hogy nincs elég pedagógiai szakszolgálat; elmondjuk, hogy az országban hét megyében van pszichiátriai ellátás gyerekeknek, a többiben nincsen. Alapkérdésekről, létező problémákról van szó, amelyekről adataink vannak, van ismeretünk a helyzetről. És akkor jön a kérdés, hogy mit tudunk ezzel kezdeni. És jelenleg ezzel azt kezdjük, hogy szőnyeg alá seperjük, berakjuk egy szekrénybe, és aztán megyünk tovább. És igen, messziről, egy városból nem látszanak ezek a problémák. Egy olyan családból jövő sajátos nevelési igényű gyereket, ahol meg tudják vásárolni a szükséges szolgáltatásokat (mint például logopédus) és más, a pedagógiai szakszolgálaton kívül is elérhető támogatásokat, ott egy diszlexiás, diszgráfias, magatartási zavarokkal küzdő gyereket simán el lehet menedzselni nemcsak az érettségig, hanem még azon túl is. Óhatatlanul megint oda lyukadunk ki, ahol az egészet elkezdjük, hogy rendben van-e az, hogy a

magyar társadalomban az határozza meg egy gyerek életesélyeit, hogy hova születik, és hogy mit tudunk tenni annak érdekében, hogy javítsunk a gyermekek helyzetén. Ez szerintem az egész ország számára fontos kérdés. Ha cinikus akarnék lenni, azt mondanám, az országunk gazdasági versenyképessége is ezen múlik. Ha pedig a szeretet oldaláról közelíték, akkor ki kell mondanom, hogy az, hogy mennyire van jól a társadalom, nagyon nagyban múlik ezen, mert attól én nem leszek jobban, hogy nem látom a másik problémáit, és biztosan nem lesz jól a társadalom, hogyha láthatatlan csoportok súlyos problémái maradnak rejtve.

I. M. E.: *A beszélgetés abba az irányba mutat, hogy fel kell tennem a kérdést: kié a gyerek? Kinek a dolga és ki tudja a gyermekeket segíteni, a jogaitak érvényesíteni? A szülő, a nagyszülő, a szűken vagy a táган vett rokonság, közösség, az iskola, az intézményrendszer?*

Gy. Sz.: Mindannyian része vagyunk a gyermekvédelmi jelzőrendszernek, tényleg mindenki. Aki

egy gyerek közelébe megy, annak köze van hozzá, és felelőssége van. Ezt, azt hiszem, hogy a törvény is kimondja, bár nincs benne a köztudatban.

N. P.: Így van, és az is probléma, hogy a különböző szervezetek sincsenek egymással kapcsolatban. Tehát ha egy adott településen élők, hátrányos helyzetű gyerek szociális hálójá gyenge, ahhoz, hogy működjön, mindenkinek az összefogására szükség lenne, de ebben most éppen nem vagyunk a legerősebbek. Ma reggel nézegettem az adatokat, és azt láttam, hogy az elmúlt tíz évben 14%-kal nőtt a szakellátásban lévő gyerekek száma, míg a kiskorúak összességében 4%-kal kevesebben vannak, mint tíz éve. Ez azt jelenti, hogy az elmúlt évtizedben jelentősen megnőtt az állami gondozásba vétel aránya. Ez mára a rendszer olyan szintű leterheltségéhez vezetett, hogy például a mi látókörünkben lévő gyerekeket nem emelik már ki, vagy hogy a jelzőrendszerben – hiába adunk le jelzést – nincs következmény. Bizonyára azért vannak területi különbségek.

Gy. Sz.: Fontos, hogy azt is tudatosítsuk, hogy a gyerekvédelem nem „kiemelem – nem emelem ki” történet. Valójában sokkal-sokkal összetettebb. Az, amiről Panka beszél, azt mutatja, hogy van egy felelős felnőtt, aki észleli, hogy van egy gyerek, akinek az egészséges gyerekkora valamilyen szempontból veszélybe került. Neki van szeme rá, hogy észrevegye, füle, hogy meghallja. Jelzést tesz egy olyan szakembernek, akinek egyébként lehetősége és kötelezettsége meg joga lenne a család életében megjelenni családmegtartó szolgáltatásokkal. Tehát azzal jelenik meg, hogy a vér szerinti szülőt hogyan tudja képessé tenni arra, hogy a gyerekeről jól gondoskodjon, egyáltalán hogy felmérje, hogy ennek a családnak mire van szüksége, miért csúsznak el a dolgok. Mert erőszak van? Vagy mert a szülőnek sincsenek jó mintái? Vagy egyszerűen arról van szó, hogy olyan szegénységben élnek, hogy a napi túlélés visz el annyi energiát, hogy a gyerekekre már nem jut idő? Vagy izolálódott a család? Nagyon egyedül maradt? Nincs közösség körülötte, akihez tudna kapcsolódni? Ezeregy dolog van, amit fel kéne tárni, és helyzet, amiben meg kéne jelennie a segítő szakembereknek, akik azt mondják, hogy nem az a kérdés, hogy fogom és viszem a gyereket, mint cica a tollseprűt, hanem hogy hogyan tudom megerősíteni ezt a családot. De mindenhol hiányoznak a szakemberek, és olyan strukturális problémákat görgetünk magunk előtt, amiknek a szeleteit Nóri az oktatásban, az iskolán kívüli foglalkozásban látja, Panka a közösségükben. Ezek pedig összerakódnak, és a nap végén eljön az a pont, amikor azt mondja a rendszer, hogy nem tudok mit csinálni veled, már annyira súlyos a probléma. Egy dolgot tud tenni: viszi a gyereket, mert akkor legalább a gyerek elkerül valami más helyre, ahol jobb lesz neki. De amivel kapcsolatban meg, mondjuk, jövök én, és azt mondom, hogy nem lesz jobb, és hogy ez a rendszer tulajdonképpen elfogadja, meg együtt él azzal, hogy traumát okoz a gyerekeknek.

A vér szerinti családból való kiemelés az mindig trauma a gyerekeknek. Akkor is trauma, ha bántalmazták, akkor is trauma, ha elhanyagolták. Hogy az a világ, amibe én beleszülettem gyerekként, az nem

▲ L. Ritók Nóra. Fotó: Czímber Gyula

minden világok legjobbika, és hogy én nem tudok abban maradni, amiben születtem, ez mindig trauma. Arról, hogy ezzel mit kezd a rendszer, szintén nagyon sok mindent el lehet mondani, de amikor azt teszi föl kérdésként, hogy kié a gyerek, akkor ki kell mondanunk: hát a gyerek leginkább önmagáé! Nagyon fontos dolog, hogy támogassuk abban, hogy azzá válhasson, akinek született. Egyébként meg egy egész falu nevel egy gyereket, és egy egész falu félrenézése kell ahhoz, hogy egy gyerek bántalmazott, elhanyagolt, adott esetben a kortársai részéről is kihasználta, felnőttek által kizsákmányolt legyen. Tehát amikor egy felnőttől azt mondjuk, hogy nem tud döntést hozni, amögött egy olyan gyerekkor van, ahol nem tudott a gyerek döntéseket hozni. Ha van egy felnőtt, akinek nincsenek megtartó kapcsolatai, amögött egy olyan gyerekkor van, amiben nem voltak minták arra, hogy hogyan lehet másokhoz biztonságosan jól kapcsolódni. Viszont mindig van esély, mert kapcsolatokban sérülünk és kapcsolatokban gyógyulunk, de minél idősebb valaki, annál nehezebben. Amire Nóri is utalt: generációkon átívelő problémákról van szó, és sokszor a nagyszülők, dédszülők nehézségei az unokákban, dédunokákban köszönnek vissza. Azzal mit kezdesz szakemberként?

N. P.: Szerintem a rendszer nem csak a gyerekekkel

bántalmazó, a pedagógustársadalom is iszonyatosan túl van terhelve. Tehát ez a félrenézés, amelyet sokszor hallunk, nem a szakmának az igénytelensége szerintem, hanem egyszerűen mindenki ötször annyi van pakolva, mint amennyit el bír hordozni, és olyat várunk el a szakmától, amire ebben a formában nem képes. Nem arról van szó, hogy az embereknek ez ne lenne szívügye, hanem arról, hogy a befogadóképességnek is van határa, és ennek a gondolata is elfogadhatatlan és nagyon traumatizáló. Szóval nemcsak a nehéz sorsú családok sérülnek ebben, hanem a velük foglalkozó szakma, így az egész társadalom is.

L. R. N.: A csecsemőkkel kapcsolatban meg tudom erősíteni, hogy az utóbbi időben nálunk is megerősödött a kórházban hagyott, nem hazaadott babák száma. Réműlten látjuk, hogy heteket töltenek a kórházban a csecsemők, mert nincs csecsemőotthon, amely befogadná őket. Gondoljuk el, hogy ha, mondjuk, az első két hetet tölti a szüléseten a baba, akkor az a gyerek csupán akkor van kézbe véve – a kórházi leterheltségre is gondolva –, amikor tisztába teszik, megetetik, a cumit a szájába dugják, vagy megmosdatják. Tehát amikor a legnagyobb szüksége lenne a testközelségre, akkor nem kapja meg. A nevelőszülőknek nem kellene az újszülöttek, mert az újszülöttekkel sok munka van, ők inkább az óvodáskorúakat kérik, akiket napközben bevisznek az óvodába, így mellette elintézhetik a dolgukat, a háztartást, mindent. Egy csecsemőnek, pontosan tudjuk, hogy folyamatos felügyeltre van szüksége, tehát ők ott maradnak, és ez borzasztó. Tőlünk is nagy távolságra van csak csecsemőotthon, ami viszont a többihez hasonlóan fullra van, és várni kell, hogy valaki bekerülhessen.

A jelzőrendszerrel kapcsolatos tapasztalatok sem szívderítőek. Van, ahol a fogalom sincs beépülve, nincs pontosan értelmezett felelősség és egyeztetés a területek között, másrészt hiába szól a jelzőrendszerből valaki, maga a rendszer nem képes arra, hogy kezelje a problémákat. Inkább kívárnak. Nagy a fluktuáció a családsegítőknél, túlterheltek, félnek, kiégték. A védőnők ugyanilyen helyzetben vannak. Egyszerűen várnak, hátha majd megoldódik

a helyzet, hátha mégsem lesz semmi baj a családban. Nagyon sokszor próbáljuk elérni, hogy érezze át a rendszer a felelősségét; hogy belássák, baj fog történni, és a kivárásukkal hozzájárultak ehhez. Mi ezeket azért látjuk, mivel benne vagyunk a közösségekben, a családok életében, így prevenciós munkát is próbálunk végezni, ami nincs meg a rendszerben. Mi látjuk azokat a folyamatokat, amiknek a vége az, hogy egy gyerek védelembe fog kerülni, vagy veszélyeztetett lesz, kiemelik, de nem tudunk hamarabb beavatkozni, mert ahhoz össze kellene fognunk, ám a rendszer ingerküszöbe magas. Sokkal magasabb, mint a mienk. A családsegítő azzal a családdal foglalkozik, amelyiknél már védelembe vették a gyermeket, nem a többivel, ahol ez megelőzhető lenne. Mi látjuk az egyes eseteket, ahol el fognak jutni oda, hogy védelembe kell venni, és hogy hamarabb be lehetne avatkozni, de nincs, aki ezzel törődne, nincs meg ez a pont, amikor időben oda lehet nyúlni. Majd jön az a pont, amikor kiemelik.

Mindig szoktam mondani, hogy az egész rendszer és a gyerekvédelem ezen a ponton vérzik el. Mert az egész rendszer ügykezelő fókusszal működik. Tehát védelembe veszik a gyermeket, mert például lopott, vagy verekedett az iskolában, amiből rendőrségi ügy is lett, és nyitnak róla egy dossziét, fél évig figyelik őt és a családot, és ha egy fél évig nem lop, akkor becsukják a dossziét. Majd két hét múlva ki kell nyitni újra, mert az oka annak, hogy például a lopás miért történt, nem oldódott meg. Mindig az okok termelik az ügyeket. És a gyermekvédelmi rendszer nem tud a társadalmi leszakadásban lévő okokkal foglalkozni, mert azok iszonyúan bonyolultak és összetettek. Igen, nagyon nagy apparátust igényel ez a terület, és kellene segítő szakember, aki a családdal magával foglalkozik.

Behozok egy esetet, csak hogy érthető legyen, mennyire nem egyszerű a történet. Folyamatosan küzdünk családokkal – adott esetben családon belüli erőszak miatt, ahol az alkoholista apa traumatizálja azokat a gyerekeket, melyek az élettársa korábbi kapcsolatából származnak. Még nincs látlet, de a gyerekek mentális állapotán látszik, ez csak idő kérdése. Próbálunk együtt hatni a rendszerrel, mi a

pedagógiai eszközeinkkel, a családsegítő a hatóságot képviseli. A férfi reakciója az volt, hogy mutasson neki valaki egy olyan jogszabályt, ahol megszabhatják neki, hogy mikor és mennyit iszik. Az anya nem lép, neki fontos a kapcsolat és a közös gyerek. Ki fog elébe menni a körvonalazódó bajnak? A családsegítő azt mondja, nincs más eszköze, csak a kiemeléssel tudnak fenyegetni, és sokszor az sem használ.

N. P.: Igen, tehát elvész a bizalom: a családsegítő egyszerre fenyegető szerv, aki kiemelheti a gyermeket, de neki kellene a támogatást is adni, és ez elég furcsa párosítás.

L. R. N.: Igen, és ez láthatóan nem működik így. Mi egyébként abban hiszünk, hogy ha megerősítjük a közösségeket, és közösségi értéké tesszük például a gyerek biztonságát, a gyereknevelést, akkor a közösség maga fogja tudni elfojtani azokat az anomáliákat, amelyek között egyébként nem nőhetnek föl normál módon, hanem traumatizálódnak a gyerekek. És a közösség képes lesz arra, hogy egy közösen elfogadott, íratlan etikai rendszer szerint megvédje a saját gyerekeit. Mert a fenyegetés, a büntetés az egyébként sem hoz életstratégia-váltást. Az addig működik, ameddig a fenyegető erő jelen van. Látjuk, hogy a rendszer úgy próbál működni, hogy mindent kontrolláljon, büntessen, ám így folyamatosan gurulunk lefelé a lejtőn, és azzal, hogy a gyerekekkel, a kis lelkükkel mi történik, hogy mi lehetett volna belőlük, nem tud foglalkozni senki. A szemünk előtt veszítik el az összes lehetőségüket meg az összes olyan tudásukat és készségüket, amiből felnőve minőségibb emberi életet teremtenének maguknak.

I. M. E.: *Többször volt szó az állami szerepvállalásról is. Hogyan látják a civilek helyzetét, milyen lehetőségekkel, nehézségekkel, falakkal találkozhatnak? Például az egyház hogyan tud a gyermekvédelmi rendszerben szerepet vállalni?*

N. P.: Egy test vagyunk. Egy közösség vagyunk, együtt kell jól legyünk, és most a társadalomnak egy

leszakadó része rosszul van. Ez nem csak egy probléma, ez a közös ügyünk. Ahogy a Biblia is mondja, hogy egy test vagyunk (1Kor 10,17), itt nincs olyan, hogy külön jól lesz a társadalom egyik fele, és a másikat meg valahogy láthatatlanná tesszük, vagy félrenézünk. Ezek borzasztó kifejezések.

Remek civilként működni, mert olyanokat csinálhatunk, amiket a szakma nem csinálhat. Sokkal rugalmasabban működünk, olyan szabálytalan működést engedhetünk meg magunknak, amitől a szakmának esetleg égnek áll a haja. Magunknak hozzuk a szabályainkat, miközben persze igyekszünk a szakma szabályait is betartani.

Ez a rugalmasság áldás is, és nehézséget is jelent.

Tagja vagyok a nemzetközi Lutheránus Világszövetség Conviviality munkacsoportjának. Nem tudom, hogy van-e erre jó magyar szó, de a lényeg, hogy ez a csoport azt hangsúlyozza, hogy diverz közösségekre van szükség.³ És azt, hogy fontos lenne, ha megértenénk, hogy a sokféleség áldás, nem pedig valami probléma, amit kezelni kell. A sokféleségből mindannyian gazdagodunk. És amikor azokról az emberekről beszélek, akikkel dolgozom, akkor mindig zavarban vagyok, mert nem tudom kihangsúlyozni megfelelő módon a kiszolgáltatottságukat. Nagy a felelősség amiatt, mert ők iszonyatosan szégyellik, és zavarban vannak a helyzetüktől. Viszont ha mint kincsről is beszélünk erről a közösségről – és persze nem akarok naivnak tűnni ezzel –, akkor tudom, hogy mindannyian gazdagodnánk, hogyha egy testként gondolnánk magunkra.

Gy. Sz.: Egy-két dolgot tennék csak ehhez hozzá. Egyrészt azt, hogy Magyarországról beszélgetünk, de vannak globális folyamatok is, amiket szerintem nagyon fontos behozni ezen a ponton. Például azt, hogy egyre atomizáltabbak a családok, tehát az, hogy honnan kezdődik a közösség, és hogy hol találom meg a részemet a közösségben, nagyon sokat változott az elmúlt időszakban. Látjuk ennek a tüneteit és a következményeit, például a széteső nagycsalá-

dokat vagy a széteső kisközösségeket. Bruce Perry amerikai pszichológus foglalkozik traumaszénzitiv, traumaérzékeny szempontból a gyerekvédelemmel, és nagyon fontos írásai vannak, amelyeknek egy része magyarul is elérhető.⁴ Neki van egy kutatása, amely szerint alapvetően az ember mint *Homo sapiens* úgy van kitalálva, hogy ha megszületik, akkor legalább hét olyan felnőtt kell, hogy legyen körülötte, akihez biztonságosan és jól tud kapcsolódni. Ez, amikor még törzsben éltünk, vagy sétáltunk föl-le a szavannákon, akkor működött, mert ott volt anya meg apa meg nagypapa, nagymama, nagybácsi, nagynéni meg még a szomszéd bácsi is, ami azt jelentette, hogy ha az anyukámnak szülés utáni depressziója volt, az apukám éppen elsüllyedt a nem tudom én, miben, a nagymamám beteg lett, a nagyapám meg, nem tudom, éppen messze volt, akkor is volt még legalább három olyan felnőtt, akihez egy kisgyerek úgy tudott kapcsolódni, hogy az a kapcsolat biztonságos volt. Ebben megtapasztalta, hogy szerethető úgy, ahogy van, és hogyha valamit mondani akart, akkor volt, aki meghallgatta, hogyha figyelemre volt szüksége, akkor volt, aki figyelt rá. Ez mára szétesett, tehát amikor ma arról beszélünk, hogy a gyerekeknek körülbelül

a 60%-a a gyerekkora valamely időszakában megtapasztalja, hogy egyszülős családban él, abba nem gondolunk bele, hogy az mit jelent.

Az azt jelenti, hogy ott egy felnőtt van, aki ha jól van, akkor jól tud kapcsolódni a gyerekhez, ha nincs jól, akkor nem tud elég jól kapcsolódni a gyerekhez. És mivel természetesen nem vagyunk szuperlények, nem tudunk mindig jól lenni. Viszont elfelejtjük, hogy a gyerekek meg nem tudnak jobban lenni, mint azok a felnőttek, akik körülöttük vannak, tehát ez a plafon.

Ha ezek a kapcsolódások szétesnek, ha az oktatásban, ha az iskolán kívüli elfoglaltságokban – például az egyházi közösségekben, a sportközösségekben, a művészetben, a kreativitásban, a spiritualitásnak az egyéb területein, a természethez

való kapcsolódásban, tehát bármi egyébben – nincsenek jelen a lehetőségek a gyerekekben, azt veszteségként éli meg. Fontos, hogy ezt lássuk, amikor arról beszélünk, hogy mi a dolga a közösségeknek, és hogy a jelenlétet ne kicsinyeljük le. Mert amikor egy civil szervezet látszólag semmi mást nem csinál, csak jelen van, az egy elképesztően nagy dolog. És ezt például az állami rendszerek sok szempontból nem tudják hozni, mert a család elkezd együttműködni egy családsegítővel, aki viszont fél év múlva elmegy, majd jön egy másik és két hónap múlva egy újabb. Nem tudni, megfelelő-e köztük az információáramlás, ki tudnak-e építeni bizalmi kapcsolatot, tud-e bízni a család abban, hogy jóra fordulhat a helyzet, vagy nem. Bruce Perry szerint most egy gyerek körül 0,7 olyan felnőtt van, akihez biztonságosan tud kapcsolódni. Szerintem így nehéz jól lenni. És ehhez jön még például a digitális gyerekkor, tehát hogy egyébként mennyire más kapcsolódásai vannak: az interneten keresztül például ismeretlenekkel meg a kortársaival találkozik, és beszélünk kell arról, hogy ezek mennyire biztonságosak vagy veszélyesek.

Megint följön az, hogy civilekről és az államról beszélünk, mintha ezek különböző dimenziók lennének. Az államról látjuk, hogy az utóbbi időben nagyon határozottan kezdi kiszervezni a szociális felelősségvállalást például az

„És mivel természetesen nem vagyunk szuperlények, nem tudunk mindig jól lenni. Viszont elfelejtjük, hogy a gyerekek meg nem tudnak jobban lenni, mint azok a felnőttek, akik körülöttük vannak, tehát ez a plafon.”

egyházak felé – döbbenetes mértékben nő az egyházi szerepvállalás. A civilek kvázi árnyékrendszereket működtetnek, amire a Nóri is utal, hogy háttérből próbálnak befolyásolni folyamatokat, dolgokat, és ahelyett, hogy tényleg úgy működnének, mint egy falu, amiben együtt dolgozunk – a cég, a civil, az önkormányzat, az állam, a család, akik mind azért vagyunk, hogy a gyerek jól legyen –, ahelyett vannak ezek a fragmentált, széttöredezett, sokszor egymás ellenében vagy egymásról nem tudva dolgozó erőfeszítések, amik nem összeadódnak, sok esetben nem szinergiák teremődnek, hanem vannak

▲ Nagy Panka (Fotó: Pete Dóra)

helyzetek, ahol például a sok bába között elvész a gyerekek. Meg vannak helyzetek, amikben azt lehet látni, hogy nem az együttműködés a meghatározó: mindenki teszi a dolgát legjobb tudása szerint, és az valahogy mégsem adódik össze. Szerintem, ha valamin változtatni kellene, akkor az például ez: ennek mindenképp egy ilyen 1.0-ás erőfeszítésnek kellene lennie.

I. M. E.: *Nóra, önök iskolákat is fenntartanak.*

L. R. N.: Igen, van egy művészetiiskola-hálózatunk hat településen, kilenc iskolában 614 gyerekkel zártuk most a tanévet. Ezek alapfokú művészeti iskolák, tehát délutáni tevékenység zajlik nálunk. A hat település közül négyben szegregálódott vagy erősen szegregálódó iskolában tanítunk. Állami iskolák adják a helyszínt, és én is tanítok, így két órám van Berettyóújfaluban egy integrált csoportban, két órám pedig Biharkeresztesen egy szegregált csoportban, hogy pontosan érezzem a különbséget, és a bőrömmön is megtapasztaljam, milyen az, amikor

eszközteleenné válik az ember a gyerek által behozott problémákkal szemben. Így tudok hitelesen beszélni arról, hogy a szegregált oktatás nem ad megoldást, mert testközelből is megtapasztalom.

Sajnálatos, hogy a vidéki oktatási szegregáció – és itt most főleg a Dunától keletre eső területeket említem – az egyházi iskolarendszer visszaállításával erősödött meg. Az egyházak például a környékünkön három településen is azokat a gyerekeket tanítják, akik jobb társadalmi státuszúak, és az állami iskolát gyakorlatilag az egyházi iskola szegregálta. Én sokat harcoltam amiatt, hogy ez így nem jó, és nem általánosítok, hiszen vannak olyan egyházi iskolák például a szerzetesrendek iskolái között is, ahol kifejezetten a hátrányos helyzetű gyerekekre fókuszálnak. Mégis a nagy kép azt mutatja, hogy az egyházi iskolák nem az esélyegyenlőség jegyében dolgoznak, ami egyébként szerintem feloldhatatlan ellentétben áll az egyház küldetésével. Szóval ez a folyamat elindult, felerősödött, mostanra talán a

növekedés ereje mérséklődött, de olyan stabilan beállt, és államilag is olyan formában támogatott, hogy tovább növeli a szakadékokat a társadalomban, tovább szítva az ellentéteket a településeken is.

Azt is meg kellett, hogy értem, hogy tulajdonképpen egy polgármesternek is érdeke a szelektáló iskolarendszer támogatása, hiszen ő meg akarja tartani a jobb társadalmi státuszú családokat a településén, és ezért kiszolgálja azt a szülői igényt, amire a szabad iskola-választás lehetőséget ad. A rendszerváltáskor ezt demokratikus vívmányként éltük meg, és lám, egy romboló folyamat indult meg, amit a rendszer nem képes kezelni. Nyilván valakinek vállalnia kellene ennek a felelősségét is, és ez az államé, hiszen nem terhelhető rá sem egy polgármesterre, sem egy szülőre egy esélykiegyenlítésre alkalmatlan iskolarendszer inkluzívva tétele. Ezt állami szinten kell kezelni, rendszerszinten kellene olyan esélykiegyenlítő oktatási rendszert kialakítani, amiben minden gyerek esélyt kap. Ma a szegreált vagy erősen szegregáló iskolák – az eszköztelen, kiégett pedagógusokkal – a szakemberhiányos térségekben nem tudnak olyan fejlesztést nyújtani a gyerekeknek, hogy azok le tudják küzdeni a hátrányokat, ami a generációs szegénységben élésben rájuk rakódik. Ez egy nagy tragédia, és nem tudom, hogy ebből hogyan és mikor lesz kiút.

Én az oktatást nagyon fontosnak találom, nélkülözhetetlennek a megfelelő fejlesztés biztosításában, de azt látni kell, hogy nem elégséges. Ma már akkora lett a probléma, hogy egy jól működő óvodai, iskolai rendszerrel sem tudnánk eléggé hatni a társadalmi leszakadásra. De hol van ma a jól működő iskolarendszer? És sokkal erősebb összefogásra lenne szükség az ágazatok között. Nagyon sok civil szervezetnek az is a problémája szerintem, hogy zárványban dolgozik, nem kapcsolódik a rendszerhez. Csinálja helyben a saját maga kis dolgát, és nem érzi, hogy a kapcsolódásnak jelentősége lenne.

Külön úton járnak az egyházak is, nincs dolguk a többi szereplővel, ezt sokszor ki is mondják.

N. P.: Ez is a túlterheltség miatt van.

L. R. N.: Szerintem inkább a szándék hiányzik. Mi az első pillanattól kezdve próbálunk becsatornázni és együtt dolgozni az állami rendszerrel. Nagyon fura dolgot mondok: miközben, mondjuk, az Igazgyöngy részéről az ügy képviselője lepattan a szakpolitikai szintről, helyileg működnek a dolgok.

Mi például együttműködünk a tankerülettel, kilencedik éve visszük a vizuális nevelési programunkat negyvenhárom iskolába, ezeröttszáz gyereket érünk el ezzel, és nyilván szorosan

együttműködünk a családsegítővel, a gyerekjóléti szolgálattal, a gyámhivatallal, a rendőrséggel, az önkormányzatokkal. Tehát ez valahogy helyileg működik. Az lenne a jó, ha a helyi civil beépülés erősebb lehetne, hiszen nekünk más eszközeink vannak, ami segítheti a megoldásokat. Ha ezt belátná és elfogadná az állami rendszer is, remek lenne, de nem ez van. Ehelyett állami feladatokat látunk el állami támogatás nélkül, bizalmatlanság van, ellenségképgyártás, „sorosozás”, „külföldről támogatott” és más címkézés, és előtte van annak az eldöntése is, hogy beszélj-e a hibákról, vagy tolod a sikerkommunikációt. Ez alapján a rendszer bekegyszeresíti a civil szervezeteket is. Nekünk például ez egy nagyon nehéz időszak.

N. P.: A civil szervezetek túlterheltsége okozza szerintem azt, hogy ilyen szűklátókörűen működik a dolog. Nyugat-Európában sokkal inkább van arra kapacitás, hogy az emberek részt vegyenek workshopokon, és meghallgassák egymást, és tanuljanak egymástól, és fejlesszék magukat, és kicserélik a tapasztalataikat, nálunk meg mindenki a túlélésre játszik, mert egyszerűen életben maradni is annyira nehéz, finanszírozni is nagyon nehézkes, főleg ha olyan sikamlós területen dolgozik, ami politikailag kiszolgáltatottá teszi. Mert egyértelmű, hogy muszáj kritikusan látni a dolgokat, hiszen olyan nagy a baj.

„Nagyon fura dolgot mondok: miközben, mondjuk, az Igazgyöngy részéről az ügy képviselője lepattan a szakpolitikai szintről, helyileg működnek a dolgok.”

A településeken együttműködünk, mert már olyan nagy a baj, hogy mindenki nyitott a másik segítségére. Tehát elértük a padlót valamilyen szempontból, és ez elindított egy párbeszédet helyi szinten. Így ami sokáig nem volt meg talán az azzal járó nehézség miatt, hogy nagyon nehéz kívülről bevinni valamit – én például budapesti vagyok, és hozok egy más szemléletet –, az most megvalósul: egyszer csak az emberek elkezdnek összefogni. Ez a szépség is megvan benne.

I. M. E.: *Idekapcsolódik, és nem is szabad kikerülnünk a társadalmi párbeszéd, felelősségvállalás kérdését. Az utóbbi hónapokban rendre gyermekeket érintő ügyek tematizálták a közbeszédet, említhetném a kegyelmi botrányt, az örökbefogadási rendszer hibáival kapcsolatos híreket, a gyermeket mint eszközt kihasználó politikai kampányokat, a sportéletből is hallha-*

tó botrányokat vagy az iskolákban zajló zaklatási ügyeket. Egyrészt látjuk a történetekből, hogy helyi szinten (jobb esetben) van lehetőség az ügyek feldolgozásá-

ra, de társadalmi szinten is hatnak ezek a traumák, párbeszéd viszont csak fragmentáltan van róluk. Hogyan lehet ezeket feldolgozni, kibeszélni? Mik lehetnének a feldolgozás eszközei? Másrészt ne kerüljük meg a társadalmi felelősségvállalás, szolidaritás kérdését sem: honnan tudhatjuk, hogy nekünk kell segítséget nyújtanunk valakinek, és mi ennek a jó metódusa? Hová kell fordulnunk, ha bajt észlelünk?

Gy. Sz.: Megint nagyon jót kérdezel, mert ha az állami szerkezetet nézzük, akkor van a jogalkotás, ami megmondja a szabályokat, hogy mit kell csinálni, és van a végrehajtó rendszer, aminek pedig az a dolga, hogy azok a szépen kigondolt jogszabályok legyenek valósítva. Ott van az igazságszolgáltatás, ami azt mondja, ha a nagy állami struktúrákat nézzük, hogy ha valami elcsúszik, vagy nem megfelelően történik, akkor annak legyen következménye, és a negyedik hatalmi ág a média. Ha megnézed, hogy Magyarországon a gyerekek jóllétével, jogaival, bán-

talmazásával, védelmével kapcsolatos ügyek hol, hogyan jelennek meg, akkor jól látszódik, hogy valami elcsúszás van. Tehát az biztosan nem oké, hogy ezeknek az ügyeknek a médiareprezentációja magas. Szakemberként azt tudom mondani, hogy ezeknek az ügyeknek a feldolgozásának nem a médiában kellene megtörténnie. Tehát az, hogy az ágazati irányításban ezeknek a konkrét ügyeknek az esetfeltárása kapcsán minden egyes esetben végig kellene beszélni, hogy mi történt, miért történt, miért nem tudtuk megelőzni, minek kellett volna máshogyan történnie, mit tanulunk ebből az ügyből, mi az, amit a jövőben máshogyan fogunk csinálni ahhoz, hogy hasonló ügyeket megelőzzünk. Mert ez lenne az az út, amiből leszűrjük a tanulságokat, és ne botránytól botrányig haladjunk. Tehát ha történik valami, akkor szembesülünk azzal, hogy ott mi történt, és utána

a tanulságai mentén próbáljuk fejleszteni a rendszerünket. És ha ehhez szükség van jogalkotásra, akkor legyen jogalkotás, ha szükség van eljárások indítására, akkor legyen eljárás-

indítás, de minden szektorban jelenjen meg ez a fajta gondolkodás.

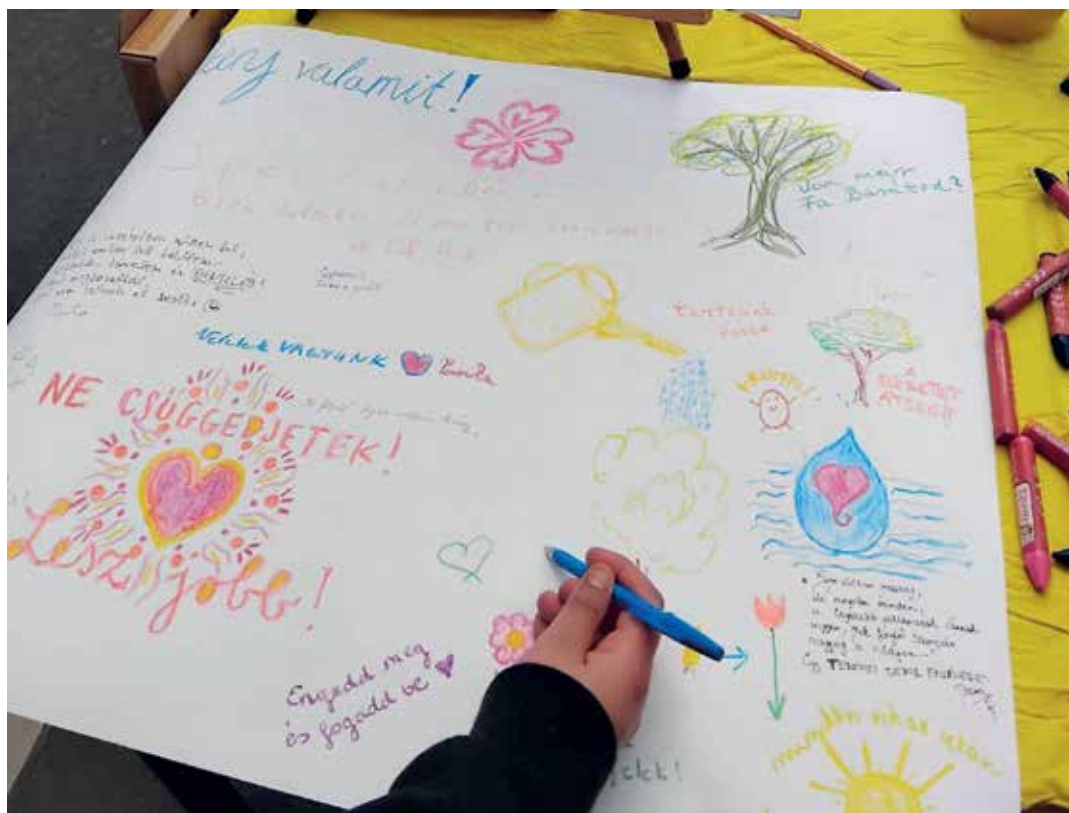
Most Magyarországon mit látunk? Azt látjuk, hogy a legolcsóbb, amivel azt lehet üzenni, hogy mi teszünk valamit, az a papír meg a tinta, amibe a jogszabályok alkotása kerül. Számos jogszabályunk van, így amikor külföldre megy az ember, és megkérdezik, milyen Magyarországon a jogi környezet, akkor azt lehet mondani, hogy Magyarországon tulajdonképpen a jogszabályok szintjén nincsen gond. A végrehajtással van gond. Én néhány évvel ezelőtt emiatt leállítottam magamat erről a mondatról, mert ha nincs végrehajtás, akkor igazából nincsen jogszabály. Tehát most már nem azt mondom, hogy vannak jó jogszabályaink, csak nem hajtjuk végre őket, hanem azt, hogy nincsenek, mert ha nincs pénz, paripa, fegyver, ha nincs anyagi, tárgyi, személyi feltétel, hogy valamit létrehozzak, akkor az olyan, mintha az a jogszabály nem létezne. Tehát

„...ha nincs pénz, paripa, fegyver, ha nincs anyagi, tárgyi, személyi feltétel, hogy valamit létrehozzak, akkor az olyan, mintha az a jogszabály nem létezne.”

valójában azt lehet látni, hogy itt-ott felbukkannak ügyek, amelyek valójában nem mennek végig a teljes állami struktúrán, és az a nyomás, ami a hétköznapi embereken van, hogy valamit tenni szeretnének, az teljesen rendben van, csak így végtelen frusztrációvá válik.

És ehhez szeretnék egy dolgot hozzátenni, hogy valami pozitívát is mondjak, mert engem nagyon frusztrál, hogy jellemzően negatív dolgokat mondok hosszan-hosszan. Lengyelországban februárban bevezettek egy új jogszabályt, ami arról szól, hogy minden olyan intézménynek, amely gyerekekkel dolgozik, kell, hogy legyen saját gyerekvédelmi irányelve, ez a Safeguard Policy. Ez az angolszász országoktól kezdve a legtöbb nyugat-európai országban létezik, ami azt jelenti, hogy mindegy, hogy te sportkört, művészeti tábort, nyári foglalkozást, egyházi tábort szervezel, bármit csinálsz, ha ott

van tizennyolc éven aluli, akkor neked kell, hogy legyen saját intézményi, gyerekvédelmi irányelved, amelyben végiggondolod, hogyan tudsz jól vigyázni rájuk, mi az, ami nem oké, azt hogyan tudod megelőzni, hogyan reagálsz, ha esetleg mégis történik valami, annak milyen következménye van, kikkel működsz együtt. Szerintem ez egy zseniális dolog. Nagyon fontos lenne, hogy Magyarországon is legyen ilyen. A lengyelek bevezették. Megjegyzem, hogy ebben a lengyel katolikus egyház nagyon fontos szerepet vállalt. Ők ráadásul nagyon meg voltak rángatva az egyházon belüli bántalmazási és visszaélési ügyek miatt, de elérték, hogy ne csupán ezeknek az ügyeknek a mentén minősítsék az egyházat, hanem annak mentén, hogy itt és most mit kezdenek ezekkel az ügyekkel, és mit tesznek azért, hogy ne történjenek újabb ügyek. Ez szerintem nagyon fontos átkeretezése ennek a problémának. És

az egyik reklám, amivel ezt az új jogszabályt bevezették – ami tehát társadalmi célú reklám, amit az állam fizet azért, hogy a gyerekvédelmi intézkedések minél többekhez eljussanak –, az úgy néz ki, hogy van egy ember, aki hallja, hogy a szomszédban sír egy gyerek. Nagyon hosszan, nagyon régóta sír a gyerek, így fölhívja azt a számot, amit föl kell hívnia, és elmondja, hogy mi történik. Kérkezik egy rendőr, bekopogtat a szomszéd-

ba, kinyitják az ajtót, és ott meglátja, hogy egy mozgáskorlátozott gyereket a gyógytornász éppen masszíroz, nyújt, ami fáj a gyerekeknek. Ott ül mellette az anyukája, simogatja az arcát. Bemegy a rendőr, látja a helyzetet, három mondatot váltanak, majd elköszön tőlük, és beköszön a szomszédhoz, aki fölhívta őt, kezét fog vele, és megköszöni, hogy jelzést tett. Így lehet egy társadalmat edukálni. Nagyon fontos dolog, hogy ha te valamit hallasz és látsz, akkor tegyél jelzést, mert rajtad is múlik, hogy mi történik, miközben az állam felelősséget vállal azért, hogy ne reagálja túl, ha nincs baj, de ne is reagáljon alul, tehát ne rejtse el a dolgokat, ha van. Mindennek legyen következménye: annak is, hogyha egy gyereket bántanak, de annak is, hogyha nem bántják, szerintem így lehet változtatni. Úgyhogy én most nagyon mélyen irigylem a lengyeleket, hogy ezzel a szabállyal tudnak dolgozni, és nagyon törekszünk arra, hogy tanuljunk az ő példájukból, és hogy ezt valamilyen módon próbáljuk Magyarországon is bevezetni.

N. P.: Szerintem ha beindulna a megtisztulási folyamat, az nagyon pozitív lenne. A médiának nagy szerepe van, jó lenne, ha nemcsak felszínesen kapirgálná a kérdést, hanem tartalom is kerülne mögé, és tartósan felvállalná az edukálás ügyét. Ehhez hosszú évek munkája kell, ciklikusan vissza kell térnie, és ismétlődnie kell az egyes üzeneteknek ahhoz, hogy változás legyen. Az ilyen beszélgetések ezért is hasznosak szerintem.

L. R. N.: Szerintem a közbizalom helyreállítása az,

ami elindíthatna valamit. Én azt látom most, hogy ez nincs meg. Mindenki gyanakvó, mindenki bezár. Nyilván ennek vannak globális vonatkozásai is, de ezzel kezdeni kellene valamit. Talán ha igazi politikai szándék lenne mögötte, akkor, akinél a hatalom van, és képes a rendszert működtetni, az tudná ezt előremozdítani. De valahogy elcsúsznak a fókuszok, nincs meg ez a fajta közérdek és az a fajta közbiza-

lom, amiben a családok és a gyerekek élete biztonságosan tervezhető.

A médiának szerintem is óriási felelőssége van, és politikai szándék kellene arra is, hogy ezt ne a saját hatalmának a

megszerzésére és fenntartására használja a kormány, hanem arra a gondolkodásformálásra, ami egy élhetőbb világot hozna mindnekinek. Óriási lehetőséget látunk a digitális térben, mert abban élnek ők is, a leszakadó társadalmi csoportok gyerekei és a szülei is. Ezzel is foglalkoznunk kellene.

Azt látom még, hogy sokat hallani mostanában arról, hogy a generációk között milyen gondolkodásbeli és életfelfogásbeli különbségek vannak. Egyre többet beszélünk arról, hogy mit jelent az audiovizuális technológia megjelenése és a digitalizáció az életünkben, de azt is látnunk kell közben, hogy amiken így elmélkedünk, az elsősorban a középosztályra vonatkozik. Kedves történet számomra, és mostanában mindig elmondom a nyilvánosság előtt, hogy másfél hónapja bent ültem a matatófoglalkozáson, amely nálunk a nulla- és hároméves gyerekek és az anyukák közös fejlesztése. A játszószőnyegen ült az egyik anyuka a még nem egyéves babájával, és a kezében ott volt a mobiltelefonja – ami elengedhetetlen kelléke egy fiatal nő életének mindenhol –, és közben csócsált. A csócsálás az a fogalom, amit korábban csak a néprajzból ismertem, amikor az anyuka előrágta az enivalót a gyerekeknek, majd a szájába tette. Ez annyira abszurd kép volt nekem, pontosan mutatva, hogy a társadalmi leszakadásban egyszerűen van jelen a 19. és a 21. század, és hogy igazi beavatkozásokat akkor találunk, ha

„A médiának nagy szerepe van, jó lenne, ha nemcsak felszínesen kapirgálná a kérdést, hanem tartalom is kerülne mögé, és tartósan felvállalná az edukálás ügyét.”

megértenénk ezt a világot. Ehhez azonban nélkülözhetetlen lenne a közbizalom visszaépítése – ez a kulcsszó nekem.

I. M. E.: *A beszélgetés végéhez közeledve egy dologra még szeretnék rákérdezni: önök miért indultak el ezen a pályán, és mi volt a legmeghatározóbb, amit elértek? Elhangzott például Andorka Eszter neve.*

N. P.: Andorka Eszterrel a Deák téri táborokban ismerkedtem meg. Ezek nomád táborok voltak, és a rendszerváltás környekén száz, talán annál is több ember ment el az erdőbe együtt, ahol sátraztunk, patakban fürdtünk, és tűzön főzőcskéztünk, és közben remek előadásokat hallgattunk. És én akkor, tizen-négy éves korom környékén sok időt töltöttem ezzel a közösséggel, és Eszter sokat mesélt a munkájáról, illetve nem a munkájáról, mert önkéntesként foglalkozott állami gondozásban élő gyerekekkel és mozgássérültekkel is. Engem mind a kettő megérintett, nagyon vonzott ez a terület, s végül is így indultam el ezen a pályán: valakinek a lelkes szavai nyomán.

Azóta is így működik az alapítványunk: mindenki hozza a barátját, az unokatestvérét, így adódik tovább. Ez nem egy sikerorientált terület, illetve természetesen az. Mindig megkérdezik tőlem, hogy mik az eredményeink, de ezek nem mérhető eredmények: a nevelőotthonos gyerekeink visszajönnek, és önkénteskednek velünk, és eljönnek a táborainkba. És vannak olyan hűtőházban dolgozó munkások, volt nevelőotthonos gyerekek, akik az 1%-ukat, tudom, hogy nekünk adják. A harminc fölötti korosztály is tartja velünk a kapcsolatot. Ezek nagy eredmények, meg az, hogy látom, hogy egyszer csak ezen a hullámvasúton, amin az állami gondozott gyerekek átmennek tizennyolctól huszonöt éves korukig, ha átvérgődtek, akkor harmincévesen már nekik is szépen családjuk van, és nevelik a gyerekeiket. És akkor azt mondom, hogy érdemes hosszú időt eltölteni velük, és ez hitelesít bennünket.

Gy. Sz.: Ezt nagyon-nagyon jó volt hallgatni. Sze-

rintem ez a legtöbb, amit az ember kaphat, amikor látja, hogy mi lesz. Én az Országos Kriminológiai Intézetben kezdtem, nekem ott voltak nagyon fontos mestereim, mint Virág György, aki az Eszter Alapítványt elindította, én ott kezdtem el szexuálisan bántalmazott gyerekekkel találkozni, foglalkozni, dolgozni. Ott volt Herczog Mari, aki mellett a gyerekvédelemről meg a gyerekbántalmazásról, a jelzőrendszer működéséről tudtam tanulni, és aztán

„És akkor azt mondom, hogy érdemes hosszú időt eltölteni velük, és ez hitelesít bennünket.”

később Kerpel Éva volt számomra fontos alak, aki a Kék Vonalka volt szakmai szereplője, és a gyereklelkiségly meg úgy egyáltalán a segítő beszélgetések kapcsán

tanultam tőle sokat. Úgyhogy én nagyon hálás lehetek mindenkéért, akivel a pályám elején találkoztam.

Azt gondolom, hogy nagyon ritkán van a gyerekvédelemben dolgozóknak lehetőségük arra, hogy direktben mérjék a sikereket, KPI-val,⁵ amit egyébként a forprofit szektorban szoktak. Közben az meg egy nagy csapda, hogy hogyan definiáljuk a sikert. Ma már sokkal árnyaltabban tudom mérni a hatást, amit kifejtünk, mint akár, mondjuk, húsz évvel ezelőtt. Tudom, hogy nem magas a társadalmi státusza ennek a munkának, látom, hogy milyen kevés fiatal érdeklődik az iránt, hogy gyerekvédelemmel vagy gyerekjogokkal foglalkozzon, miközben én meg azt élem meg, hogy szerintem ez az egyik legcsodálatosabb terület, úgyhogy bárki, aki ezt hallgatja-olvassa, és azt gondolja, hogy szívesen csatlakozna ehhez, annak van rá lehetősége. Szerintem nagyon jó dolgokat lehet csinálni, és nagyon kicsi lépésekkel is nagyon nagy hatást lehet elérni.

L. R. N.: Huszonöt éves az alapítvány idén, így én egy összegző szakaszában vagyok a pályámnak. Sok mindent ösztönösen kezdtem el csinálni. Azt gondolom, hogy nagyon sokat tanultam közben, és tudatosodtam. Az élménnyel, ami megnyitotta nekem az utat, még az állami oktatásban találkoztam, az Igazgyöngy előtt, és ezt én Vekerdy Tamásnak köszönhetem, akivel a Soros Alapítvány révén kerülünk kapcsolatba. Ő, értékelve az attitűdöt, amivel

dolgoztam, tulajdonképpen behívott engem egy olyan körbe, amely az alternatív pedagógiákat jelentette. Én akkor fiatal pedagógusként olyan nagyságokat tudtam megismerni, mint például Winkler Márta vagy Kereszty Zsuzsa, Lányi Marietta és mások. Megismertem a Waldorf-, a Freinet-, a Rogers-iskoláknak a működését, a pedagógiai alapjait. Tulajdonképpen ebből az ismeretanyagból és abból, hogy az ember szociálisan érzékeny, jött ösztönösen – a pedagógiából kilépve – az Igazgyöngy, és emiatt lett az, ami. Ehhez jött még egy civil szervezeti tudatosság is, ami folyamatosan épült, és mostanra szervezetfejlesztéssel, rendszerszerű hatásra törekvő stratégiával próbáljuk vinni ezt az egészet. Azt hiszem, leszakadó térségben létezve ezzel a háttérrel nem lehetett mássá lenni az embernek. Azt gondolom, hogy nagyon jól döntöttem, ma is így döntenék. Nagy kiegészítő munka, nagyon vigyázok a kollégáimra, arra, hogy olyan rendszert működtessünk, amiben ők is érezhetik azt, hogy tettek valamit, nélkülük még nagyobb baj lenne, és hogy az apró sikermorzásból tudjanak építkezni.

Hogy támogató attitűdű csapat legyen, egymással is. És nagyon szeretném, ha ezt az egész modellt és a hatását meg tudnánk sokszorozni. Ezért segítünk sok mindenkinek, nagyon sok hálózatban benne vagyunk, és így biztatunk másokat is arra, hogy lássák, van kiút, és lehet úgy dolgozni, hogy az ember a magánéletét, az érzéseit, a tudását egy olyan társadalmi ügy szolgálatába állítja, aminek köszönhetően a világ mindenki számára élhetőbb lehet.

I. M. E.: *Nagyon köszönöm a beszélgetést. Mindenkit arra biztatok, hogy kísérje figyelemmel ezeknek az alapítványoknak a működését.*

Gy. Sz., N. P., L. R. N.: *Jöjjenek önkénteskedni!*

I. M. E.: *Legyenek önkéntesek, támogassák a működésüket minden lehetséges módon. Hangsúlyozom, hogy a gyermekvédelem körébe tartozó nagyon különböző kihívásokra adható válaszok kapcsán segítséget találnak a Hintalovon Alapítvány honlapján is,⁶ legyen szó az úgynevezett „bugyisabályról”, a groomingról, a válásról, az iskolaváltásról, a digitális lábnymról, az online biztonságról vagy a menstruációról – a gyermekjogokról. ■*

JEGYZETEK

- 1 A gyerekek részvételéről lásd: Mit jelent a gyerekrészvétel? *Hintalovon*, <https://hintalovon.hu/mit-jelent-a-gyerekrészvétel/>. (Megtekintés: 2024. július 1.) Az alapítvány kiskorú munkatársairól lásd: Kiskorú Kollégáinkról. *Hintalovon*, <https://hintalovon.hu/kiskoru-kollegak/>. (Megtekintés: 2024. július 1.)
- 2 Sajátos nevelési igényű (SNI) gyermek az, aki különleges bánásmódot igényel, mert a szakértői bizottság véleménye alapján mozgásszervi, érzékszervi, értelmi vagy beszéd fogyatékos, több fogyatékoság együttes előfordulása esetén halmozottan fogyatékos, autizmus spektrumzavarral vagy egyéb pszichés fejlődési zavarral (súlyos tanulási, figyelem- vagy magatartásszabályozási zavarral) küzd.
- 3 A fogalom tartalmához lásd: Nagy Panka 2022. Elnézést kérek, van itt egy szabad hely számomra? Építsünk convivial közösségeket! *Evangelikus*.

hu, június 23. <https://www.evangelikus.hu/hireink/publicisztika/elnezest-kerek-van-itt-egy-szabad-hely-szamomra>. (Megtekintés: 2024. július 1.)

- 4 PERRY, BRUCE D. – SZALAVITZ, Maia 2015. *A ketrebe zárt fiú és más történetek egy gyermekpszichiáter jegyzetfüzetéből*. Ford. Dudik Annamária Éva. Park Könyvkiadó, Budapest. PERRY, BRUCE D. – SZALAVITZ, Maia 2021. *Szeretni születünk. Hogyan veszélyezteteti modern világunk az empátiát, és miért fontos megővni?* Ford. Dudik Annamária Éva. Park Könyvkiadó, Budapest. PERRY, BRUCE D. – WINFREY, Oprah 2021. *Mi történt veled?* Ford. Mohai Szilvia. Édesvíz Kiadó, Budapest.
- 5 Key Performance Indicator: kulcsfontosságú teljesítménymutató. – A szerk.
- 6 <https://hintalovon.hu/>. (Megtekintés: 2024. július 1.)

Hóbogyó-dal

→ ACSAI ROLAND

A hóbogyóknak fénye
világít: este lesz.
Egy újabb napnak vége,
milyen volt, sejtethed.

A kislányomnak lába
bogyóra rátapos,
éppen kigyúl a lámpa,
bogyó lesz jó lapos.

Októberi tavaszban
suhannak el trolik.
Az égnek fénye lassan
vagy túl gyorsan kopik.

Levél-dal

A ház mögül, tető mögül
a nap emelkedik:
pár pillanat, mindjárt besüt,
október van pedig.

A nap nehéz, az őszi súly
már ráakaszkodik,
a trolira az utasok
felszállnak akkor is.

Kalitkában a pinyeink
hallatják hangjaik.
Oly egyszerű és tiszta mind,
nincs köztük egy hamis.

A kávéban a keserű
s az édes ott lapul.
Míg kavarom, nem látom azt,
hogymég pár levél lehull.

→ **Acsai Roland** (1975): többek között Radnóti-, Bárka- és Zelk Zoltán-díjas költő, író, műfordító, irodalomtörténész. Felnőtt- és gyermekirodalmi munkássága mellett irodalomtörténészként főleg az ezernyelcszázados évek költészetével és verstannal foglalkozik. Huszonhét saját könyvét követően legutóbb *Áttelelő nap* (Parnasszus Kiadó, 2023) címmel jelent meg verseskötete.

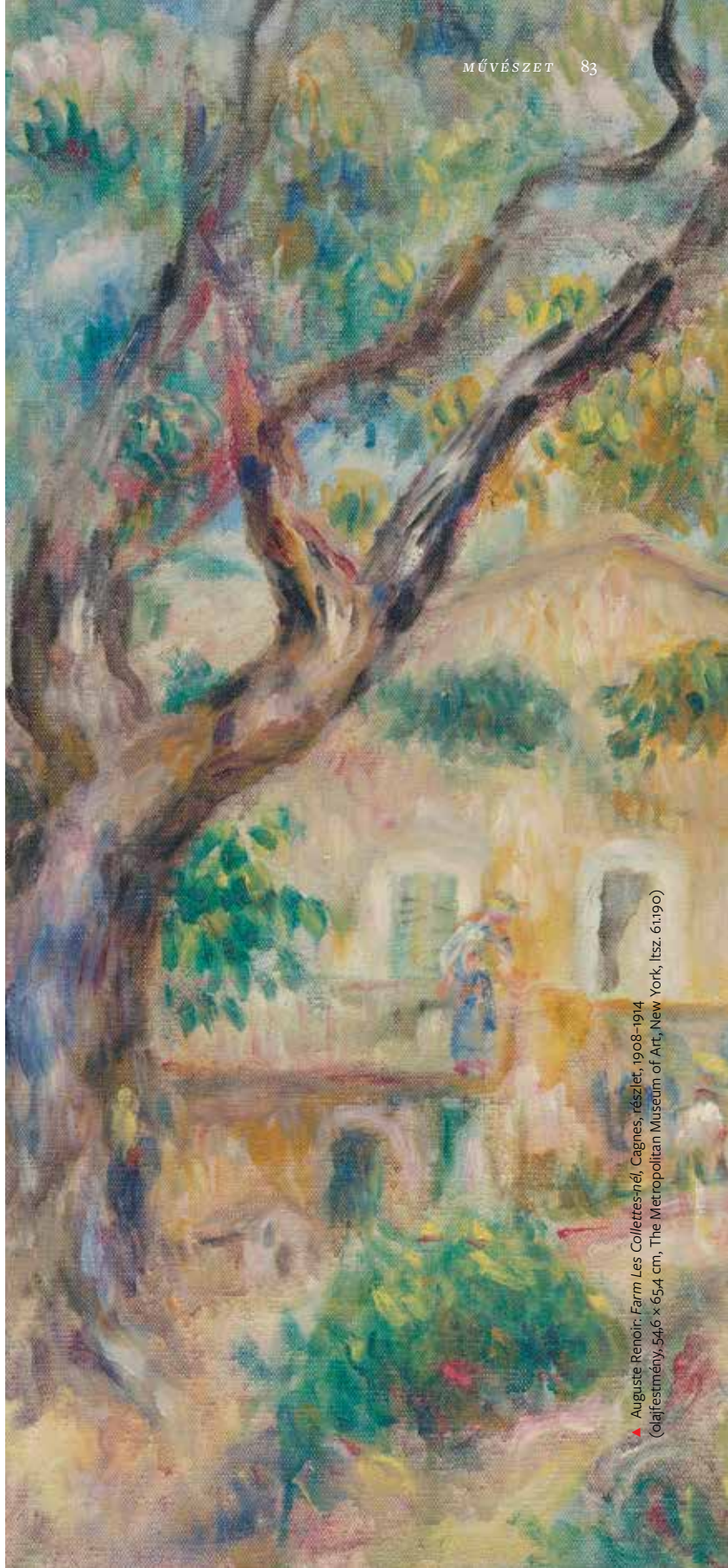
Késés-dal

Zárjuk az ablakot, ősz jön.
Csorran a víz a tetőkön.
Este lesz újra sokáig,
egyik után jön a másik.

Új a dió, ami hullik,
elgurul, vissza a múltig.
Vissza a távoli évbe,
elmerül újra a mézbe.

Mézbe merült a gyerekkor,
néma rigó: dala nem szól.
Negyvenes éveim ágak:
fészke a csöppnyi családnak.

Ablakokon ki-kinézek,
késnek a reggeli fények.
Mintha a perc sose múlna,
késik az élet is újra.

▲ Auguste Renoir: Farm Les Collettes-nél, Cagnes, részlet, 1908-1914
(olajfestmény, 54,6 × 65,4 cm, The Metropolitan Museum of Art, New York, ltsz. 61.190)

A hit és a diakónia katonái

A Johannita Lovagrend Magyar Tagozatának elmúlt száz éve¹

→ ISÓ GERGELY

Tisztelt ünneplő közösség!

Kívülálló fülének első hallásra minden bizonnyal anakronisztikusan csenghet, hogy egy mai, 21. században élő és működő közösség önmagát lovagrendnek nevezi. Magam is így voltam ezzel, amikor megkaptam a megtisztelő felkérést, hogy ezen a mai ünnepi alkalmon, a Johannita Lovagrend Magyar Tagozata százéves fennállásának ünnepén előadást tartsak az elmúlt száz év történetéről. Aztán elkezdtem magamat beleásni az elmúlt száz év, illetve az egész rend lassacskán ezeréves történetébe, és ráébredtem, hogy milyen nagyívű és tiszteletet parancsoló történelmi örökséget ápol a Johannita Rend és annak magyar tagozata.

Az ispotályos lovagrend a középkorban

Hogy megértsük ennek a modern korban működő lovagrendnek a küldetését, értékeit, gondolkodásmódját, mindenekelőtt vissza kell mennünk egészen a gyökerekig. A *lovag* szóról valószínűleg a legtöbbünknek egy tagbaszakadt, tetőtől talpig páncélba öltözött, nehéz kardot forgató középkori katona jut eszébe, aki lovon ülve vonul visszafoglalni a Szentföldet a szaracénoktól. Ez a kép nagyjából helytálló is, azzal a kiegészítéssel, hogy a keresztény Európában már jóval a 11. század végén induló kereszties hadjáratok előtt ezek a nehézpáncélos lovagok jelentették a korszak társadalmi, politikai és katonai elitjét. Az első lovagrendek létrejöttére viszont valóban a kereszties hadjáratokig kellett várni. Az első kereszties hadjárat teljes katonai si-

kert hozott, és 1099-ben Jeruzsálem elfoglalásával ért véget. A Szentföld visszafoglalása után azonban még nehezebb feladat hárult a keresztény Európa elé: a Szentföld megtartása.

Fölmerült tehát az ötlet, hogy az egyházon belül szerveződjenek meg azok a különleges szerzetesi közösségek, amelyek a szerzetesi erények – az engedelmesség, a szegénység és a szüzesség – gyakorlásán túl katonai jellegű hitvédelmi feladatokat is el látnak. Így jöttek tehát létre az egyházi lovagrendek, amelyek közvetlenül a pápának voltak alárendelve, világi hatóságoknak vagy helyi püspökségeknek nem tartoztak engedelmisséggel. A három nagy történelmi lovagrendről bizonyára már mindannyian hallottunk: ezek a Templomos Lovagrend, a Német Lovagrend és természetesen a Johannita, más néven Ispotályos Lovagrend.

Közülük is a johannita rend gyökerei nyúlnak legmélyebbre. Már évtizedekkel az első kereszties hadjárat előtt egy itáliai zarándokcsoport vendég-házat alapított Jeruzsálemben. Az alapítók letették a bencés regula szerinti szerzetesi fogadalmat, és a következő évtizedekben, különösen az első kereszties hadjárat után számos új vendég-házat és ispotályt, azaz kórházat alapítottak a Szentföldön. Ez utóbbiakra már csak azért is szükség volt, mert a szentföldi zarándoklat hosszú, fáradtságos út volt, a szentföldi éghajlat pedig erősen különbözik az európaítól, és ez igencsak próbára tette a zarándokok egészségét. A terjeszkedést, megerősödést könnyítette, hogy 1113-ban a pápa kiváltságokat biz-

→ *Isó Gergely* (1991): PhD, egyháztörténész, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatalának tudományos kutatója. Kutatási területe a 20. századi evangélikus egyháztörténet. *A Naplóm – Ordass Lajos evangélikus püspök naplójeljegyzései 1948, 1956-1957* (Luther Kiadó – Nemzeti Emlékezet Bizottsága – Ordass Lajos Alapítvány, 2021) című forráskiadvány szerkesztője.

tosított a rend számára, és azt közvetlenül a pápa fennhatósága alá tartozó szerzetesrendként ismerte el. A betegek istápolása és a zarándokok támogatása mellett a 12. század második-harmadik évtizedében vették magukra a zarándokutak katonai védelmének feladatát. 1120-ban egy pápai oklevél már lovagrendként hivatkozik rájuk, ekkorra datáljuk ma is használatos teljes nevüket: Keresztelő Szent Jánosról Elnevezett Jeruzsálemi Ispotályos Lovagrend. A johanniták tehát Keresztelő Szent János védelmére bízták magukat a mai napig. A rend jelképe a nyolcágú kereszt, amely Jézus Hegyi beszédének nyolc boldogmondását szimbolizálja.

Miután 1291-ben kiszorították a kereszteseket a Szentföldről, a johanniták először Ciprusra költöztek, majd 1310-ben elfoglalták Rodoszt, és a következő kétszáz évben itt rendezték be rendjük központját. Miután Rodosz török kézre került 1522-ben, V. Károly német-római császár nekik adományozta Málta szigetét a Földközi-tenger nyugati medencéjének védelme céljából, így 1530-tól Málta lett a rend székhelye.

Ezzel egy időben, a reformáció hatására a rend kettészakadt: a protestáns hitre tért német területen létrejött a protestáns ága. A protestáns hitű Balley Brandenburg, avagy Brandenburi Rendtartomány jogállását, önálló rendként való elismerését 1648-ban a harmincéves háborút lezáró vesztfáliai béke rögzítette. A mindennapi nyelvhasználatban a protestáns ág vitte tovább a *johannita* nevet, a katolikus ágot pedig Máltai Lovagrendnek nevezték el, teljes nevében azonban mindkettő őrzi a középkori örökséget.

Johanniták Magyarországon 1920-ig

Magyarországon már egészen korán, II. Géza király uralkodása idején megtelepedtek a johanniták, első rendházukat a hagyomány szerint 1147-ben alapították Esztergom mellett, ekkor vonult át ugyanis a második kereszties hadjárat Magyarországon. Hetven évre rá pedig az önálló magyarországi rendtartományuk is megalakult. Jelenlétük évszázadokon keresztül meghatározó volt az országban, számos rendházzal, birtokkal és közjogi funkcióval, hiszen a

▲ Az egykori keresztiesek várának kápolnája, Tartúz

rend egyes konventjei hiteleshelyként is szolgáltak. A török időkben viszont hanyatlani kezdtek, rendházaik túlnyomó része török kézre került. Az utolsó rendházukat végül 1636-ban a jezsuitáknak engedték át, s ezzel magyarországi működésük lényegében jó időre megszűnt, a 17. század végi és 18. századi visszatelepülési kísérletek pedig kudarcba fulladtak. Igaz, a magyar (vránai) nagyperjeli címet mint címzetes egyházi titulust 1807-ig még betöltötték.

Egészen a 19. század közepéig kellett várni, hogy a rend – immár az újkori Magyarországon – újra gyökeret eresszen, méghozzá ezúttal protestáns vonalon is, a Balley Brandenburg, vagyis a Brandenburgi Rendtartomány irányából, s ez már jelen előadás témájának is a közvetlen előzményét jelenti. A III. Frigyes Vilmos porosz király által 1811-ben felosztatott rendtartományt utódja, IV. Frigyes Vilmos még életben lévő jogi lovagok részvételével 1852-ben újra életre hívta. A Balley vezetőjének, úrmesterének pedig az uralkodó testvérét, Károly porosz királyi herceget választották meg.

A magyar johannita lovagok genealógiáját, családtörténeteit összeállító Vajay Szabolcs szerint a Brandenburgi Rendtartomány újraalapításával lényegében egy időben egyes protestáns magyar főurak is elkezdtek tájékozódni a rendbe való belépés lehetőségeiről, 1860-ra pedig a lovagrend már három magyar tagot számlált.² Közülük az egyik báró Radvánszky Antal volt, Zólyom vármegye főispánja és az evangélikus egyház későbbi egyetemes felügyelője, aki 1856-ban kérte fölvetését a rendbe. Dédunokája – szintén Radvánszky Antal – olvasta ennek a felvételi kérelemnek a családi levéltárban megmaradt fogalmazványát, s ez alapján arra a következtetésre jutott, hogy a rend iránti magyar érdeklődést a szabadságharc elvesztése utáni politikai helyzet is motiválta.³ Ez a következtetés egyáltalán nem hangzik valószínűtlennek. Miután orosz seregek segítségével a törvénytelenül trónra kerülő Ferenc József vérbe fojtotta a magyar szabadságharcot, a gyorsan kiépülő abszolutizmusban az uralkodó Magyarországot egyszerűen

▼ A Nemzeti Casino (Czirákypalota) étterme 1895–1899 körül (Fortepan/Budapest. Fővárosi Levéltára, levéltári jelzet: HU.BFL.XV.19.d.111.007)

birodalmi tartományként kezelte, valláspolitikája pedig meglehetősen protestánsellenes arculatú volt. Érthetőnek tűnik, ha a magyarországi protestáns elitnek a lovagrendben felvételt kereső tagjai csalódottságukban a porosz uralkodóház ortalma alatt álló johannita rend irányában kezdtek tapogatózni. A porosz Hohenzollern-uralkodóház ugyanis nem egyszerűen lutheránus, tehát protestáns volt, hanem a Habsburg-dinasztia legfőbb riválisának is számított az egységes Németország megteremtésének kérdésében. A lovagrendbe felvételt nyerők egyrészt támaszt is remélhettek a porosz uralkodóháztól a Habsburg-túlkapásokkal szemben, másrészt ezzel tiltakozásukat, passzív ellenállásukat is kifejezheték a kiépülő rendszerrel szemben.

A kiegyezést követően tovább növekedett a magyar lovagok száma, a századfordulóra elérte a tizennyolc, az első világháború végére pedig a harmincnyolc főt.

A magyar csoport alapítása

A rendben érvényesülő egyre erősebb magyar jelenlét az 1920-as évekre érlelte meg a magyar lovagokban egy magyar csoport, vagy ahogyan ma nevezik, magyar tagozat létrehozásának gondolatát a Balley Brandenburgon belül. Az alapítás körülményei nagy szerencsénkre jól dokumentáltak: Eöttevényi Olivér lovag nem sokkal a megalakulás után megírta a történetét, jelenleg is olvasható a johannita levéltár iratai között, amelyek a Ráday Levéltárban találhatóak.⁴

Legjobb tudomásunk szerint 1921. május 5-e volt a megalakulás előkészítésének első napja. Ekkor ültek össze a magyar lovagok a budapesti Nemzeti Casinóban, ahol báró Feilitzsch Berthold kifejtette, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása miatt a magyar protestáns nemességnek is felelőssége van abban, hogy a teljesen önálló, független Magyarország megteremtődjön és meg is maradjon. Ez a felelősség tette szükségessé szerinte az önálló magyar johannita csoport létrejöttét. A lovagtársak támogatták Feilitzsch báró javaslatát, és felkérték őt és két másik társát, hogy az erre irányuló kérvényt benyújtsa a rendi káptalanhoz.

A rendi központ kezdetben nem örült a javas-

latnak. Egyrészt a háború alatt rossz tapasztalatuk volt a Német Birodalmon kívül egy másik rendi csoporttal, a németalföldivel (lévén, országaik háborús ellenfelek voltak), másrészt nem látták biztosított-nak, hogy az önálló magyar csoport elegendő tagot számlálna. A rendkancellár, Maltzahn azt javasolta a magyaroknak, hogy inkább hozzanak létre egy saját lovagegyesületet. Egy *Ritterverein* azonban nem rendelkezett azzal a fontos tulajdonsággal, amely a magyar csoport létrehozása esetében biztosított lett volna: autonómiával, a magyar lovagok pedig legfőképpen ezt kívánták elérni. Ahogyan Eöttevényi Ödön fogalmaz: „Ezen kedvezőtlen válasz azonban az önállósításra törekvő magyar lovagokat nem kedvetlenítette el.” Feilitzsch báró viszontválaszában törekedett eloszlatni a rendkancellár aggodalmait. Azzal érvelt, hogy az önálló magyar csoport megalakulása nem pusztán magyar és protestáns, hanem német érdek is. Ugyanis ha Magyarországon önálló csoport helyett mindössze egy *Ritterverein* jönne létre, azzal együtt járna a magyar kormányhatóság beavatkozása is, hiszen egyesületek létrejöttéhez belügyminiszteri jóváhagyás volt szükséges. Mindenesetre Feilitzsch báró elkérte a rendkancellártól tanulmányozásra az egyik ilyen lovagegyesület alapszabályát. A rendi központ azonban továbbra sem volt nyitott a magyar lovagok kérésére, így az úgy évekre *ad acta* maradt.

1923. április 9-én a magyar lovagok ismét találkozózt tartottak Budapesten. Míg a két évvel korábbi, 1921. évi ülésen mindössze tizennyolc lovag volt jelen, ezen majdnem kétszer annyian személyesen vagy támogató nyilatkozat formájában: harminckét lovag. A gyűlés résztvevői megerősítették korábbi elhatározásukat az önálló csoport felállítására vonatkozóan, így Feilitzsch még erősebb felhatalmazást kapott a rendi káptalannal való tárgyalások folytatására.

Ahogy Eöttevényi Olivér fogalmaz: a remény valóra vált. A rendi káptalan 1923. június 25-ei ülésén megadta az engedélyt a magyar csoport megalakítására, az új rendkancellár, Arnim-Boitzenburg gróf pedig Berlinbe hívta Feilitzsch bárót, hogy a magyar lovagtestvérek megbízottjaként egyeztessen vele

és az úrmesterrel a részletekről. Előzetesen mindössze annyit kötöttek ki a leendő magyar csoport számára, hogy az éves tagdíjak, járulékok egy részét a rendtartomány központi pénztárába kell majd befizetniük. Jóllehet a bárónak épp nem volt lehetősége Németországba kiutazni, de levélváltások útján sikerült ezeket is elrendezni. Megállapodtak abban, hogy a nehéz gazdasági helyzetre való tekintettel a magyar csoport egyelőre nem tűzné napirendre, hogy kórházat alapítson, helyette kórházi ágyak fenntartását finanszíroznák a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület kórházában.

Mindezeket a berlini rendi káptalan 1924. január 25-én hagyta jóvá.

Ezt követően került sor végül 1924. április 4-én a magyar csoport alapító gyűlésére, amely huszonnyolc lovag rész-

vételével zajlott. Az ülésen gróf Ráday Gedeon elnökölt. A gyűlés egyhangúlag elfogadta az alapszabályt, majd megválasztották a tisztségviselőket. A magyar csoport első kommandátora a csoport megalakulása körüli sok munkája, bábáskodása miatt nem más lett, mint Feilitzsch Berthold báró. Kincstartónak báró Radvánszky Albertet, a Magyarországi Evangélikus Egyház egyetemes felügyelőjét, mesternek Dessewffy Gézá, bírónak Patay Tibort, jegyzőnek pedig Hajós Józsefet választották meg. A megalakulást a június 23-ai, Potsdamban tartott rendi káptalan is jóváhagyta, Eitel Frigyes úrmester pedig elfogadta a magyar lovagtestvérek választását, és Feilitzsch bárót nevezte ki kommandátornak. A lovagok korábbi ellenérzései ellenére a magyar johanniták egyesületi formában illeszkedtek a magyar jogrendbe.

A magyar tagozat a johannita rend szerves részévé vált, a közösség kommandátora hivatalos volt az évente egy-két alkalommal megtartott rendi káptalan üléseire, amely a johanniták legfőbb tanácskozó, döntéshozó szerve. Egyébként nagyfokú autonómiát élveztek mind tevékenységük, mind céljaik, mind működésük meghatározásában, vala-

mint – legalábbis részben – anyagilag, hiszen ettől kezdve saját költségvetést tarthattak fenn, s ennek csak egy részét kellett a Balley felé befizetniük.

A már idézett Vajay Szabolcsnak tudomása van arról, hogy az önálló magyar csoport 1924-ben magyar tagozat néven alakult meg, és csak 1936-tól váltottak a Johannita Lovagrend Magyar Csoportja elnevezésre. Jómagam a levéltári iratokat böngészve azt tapasztaltam, hogy a magyar johanniták már a kezdet kezdetétől, 1924-től magyar csoportként hivatkoztak magukra, a magyar tagozat elnevezésnek

és a névváltoztatásnak sem találtam egyelőre nyomát. A kutatásnak a későbbiekben foglalkoznia kell azzal, hogy ez az ellentmondás miképpen oldható fel, Vajay milyen adatokból, forrásokból indult ki,

„Mint említettük, már a johanniták közé való belépés is csak szigorú szűrőn keresztül történhetett, és a rend a lovagtársaktól is megkövetelte a közösen vállalt értékek és erkölcs betartását.”

és ez a két kutatási eredmény hogyan egyeztethető össze.

Az alapító szabályzat szerint a magyar csoportot a konvent irányítja, élén a kommandátorral, tagjai pedig a korábban említett tisztségviselők – mester, kincstartó, bíró és jegyző –, valamint hat választott lovag. A konvent feladata volt előkészíteni a magyar csoport teljes ülése – más néven a lovagi nap, avagy *Rittertag* – által tárgyalni szükséges ügyeket és végrehajtani az ülés döntéseit. A kincstartó feladata volt beszélni az új lovagok esetén az egyszeri belépési díjat, valamint az évente befizetendő tagdíjat, ő kezelte a csoport vagyont. A bíró a kommandátor tanácsadójaként funkcionált, a rend méltóságának megőrzése és céljainak érvényre juttatása volt a feladata. A mester volt a felelős a magyar csoport jótékonykodó tevékenységének irányításáért, koordinálásáért, a jegyző pedig titkári funkciót látott el: vezette a jegyzőkönyveket, és intézte a rend levelezését.

A magyar csoport megalakulását követően érezhetően megnőtt az érdeklődés az egyesület iránt. A fennmaradt iratok arról tanúskodnak, hogy 1924 után, ha nem is ugrásszerűen, de dinamikus

elkezdett nőni a rendbe belépni szándékozók száma: 1928-ban nyolcvan, 1939-ben pedig száz tagot számlált, a második világháború végén pedig már száztíz fölött járt a lovagok száma. A belépőknek két jelentkezési formanyomtatványt kellett kitölteniük: egyet németül, hiszen a Balley Brandenburgba akartak belépni, egyet pedig magyarul. Elengedhetetlen feltétel volt két lovag ajánlása, valamint az igazolt nemesi származás. Ez utóbbihoz leszármazási táblázatok, családfák is prezentálni kellett. A rendnek továbbá kizárólag protestáns tagjai lehettek, ez evangélikus és református kötődést jelentett. Továbbá ahogy ma is: a lovagságnak két fázisa volt. A felvételt követően a tiszteletbeli – ma tiszteleti – lovag címet viselhették, majd többéves tagságot követően, az úrmestertől való lovaggá ütést követően válhatott valaki valóságos lovaggá. Ez utóbbi fokozatot ma jogi lovagnak nevezik a német *Rechtsritter* alapján.

A magyar csoport működése a két világháború között

A johanniták Horthy-kori működéséről általánosan elmondhatjuk, hogy rendkívül exkluzív úri társaság, jórészt közszférában dolgozó, állami tisztségviselők vagy politikusok voltak, köztük több befolyásos személyiséggel. Értékrendjük – ahogy Eötvényi Ödön fogalmaz – „a nemes értelemben felfogott konzervativizmus, a múlt hagyományainak tiszteletben tartása, alkotmányunkhoz való ragaszkodás, a magyar protestantizmusnak évszázadokon keresztül annyi vérrrel megvédett jogai csorbítatlanságának a védelme”. Jótékonyági tevékenységüket is ennek szellemében végezték.

Ahogy korábban említettük, a csoportnak nem volt elegendő tőkéje ahhoz, hogy saját kórházat alapítson, építsen és eltartson. Ehelyett már meglévő szociális intézményeknek juttattak el adományokat. Tízéves gyűjtés után két alapítványt hoztak létre, egyenként kilencezer pengő értékű alaptőkével. Az egyik a református Lorántffy Zsuzsanna diakonisszaegyesület kórházában néhány kórházi ágy állandó fenntartására szolgált, a másik pedig az evangélikus egyetemes egyház

diakonisszaképzését és betegápolási céljait szolgálta. Ezenfelül költségvetésükben állandó tételt jelentett, hogy elszegényedett nemesi származású fiatalokat, diákokat támogattak tanulmányaikban. Rendszeresen adományoztak az Országos Protestáns Árvaegyletnek, és külön költségkereteket tartottak fenn egyéb betegápolási és jótékonykodási célokra is. A második világháború kitörése után jelentős összegekkel támogatták az elesett magyar honvéd katonák hozzátartozóit, a sebesült katonákat, továbbá a honvédek téli ruházkodására és dohánnyal való ellátására is adtak adományokat.

Egyértelműen Feilitzsch Berthold kommandátor diplomáciai sikerének könyvelhetjük el, hogy 1927-ben az úrmester magát Horthy Miklós kormányzót nevezte ki a magyar tagozat tiszteletbeli kommandátorává, aki a tisztséget el is vállalta, így a rend kvázi a Horthy-rendszer névadójának védnöksége alá került. A kapcsolatot tovább mélyítette, hogy a kormányzó fia, Horthy István kormányzó-helyettes is belépett a rendbe, akit a tagság 1942-ben a konventbe is beválasztott, s ha nem történik pár hónappal később a végzetes repülőgép-balesete, talán komolyabb pozíciókat is betölthetett volna a csoportban.

Mint említettük, már a johanniták közé való belépés is csak szigorú szűrőn keresztül történhetett, és a rend a lovagtársaktól is megkövetelte a közösen vállalt értékek és erkölcs betartását. Ugyan kevés olyan esetről maradt fenn irat a johannita levéltárban, amelyben a lovagi erényektől eltévelyedni látszó lovagtársat rendszabályoznak meg, 1925-ből ismerünk egy példát. Dr. Szilágyi Lajos tiszteletbeli lovagot és párton kívüli, független nemzetgyűlési képviselőt, Berettyóújfalui képviselőjét még 1924 novemberében nemzetgyűlési felszólalása miatt a házelnök kivezettette a képviselőház ülésterméből. Az ülésnap már ezt megelőzően is botrányos volt, ugyanis az egyik szociáldemokrata képviselő erős kritikát fogalmazott meg Bethlen István kormányával szemben, amiért őt is kivezettették a teremből. Szilágyi felszólalásában pedig csatlakozott az előtte szólóhoz, meglehetősen keresetlenséggel kritizálta a miniszterelnököt, emiatt kellett az

üléstermet elhagynia. Az eset úri körökben, így a johannita rendben is nagy felháborodást keltett, Szilágyi akcióját úgy értelmezték, hogy beállt támogatni a szociáldemokratákat, ez pedig – azok ateista, materialista, egyház- és vallásellenes nézetei miatt – nem fért bele a johannita értékrendbe. Szilágyit ezt követően a kommandátor berendelte magához, ahol számot kellett adnia a történekről. A képviselő pedig becsületszavát adta, hogy nem támogatja a szociáldemokratákat, hanem a polgári keresztény társadalom alapjain áll. Az ügy ekképpen elrendeződött, nem tudunk róla, hogy bármilyen folytatása lett volna. Ezt a példát csak azért akartam megosztani, mert egy konkrétumon keresztül talán jobban érzékelhetjük, érthetjük a szervezet mentalitását, működését.

Emigrációban

A második világháborús katasztrófális vereség, a német, majd orosz katonai megszállás és az ezek támogatásával kialakuló nyilas-, majd kommunista diktatúra és terror teljesen átrendezte Magyarország képét, nemcsak politikailag és – a romok és az újra elcsatolt területek miatt – földrajzilag, hanem kulturálisan és társadalmilag is. Az elmúlt évek, évtizedek társadalmi és szociális feszültségei és az ezekből is merítő, egyre inkább kommunista irányítás alá kerülő államhatalom intézkedései az úri-dzsentri-nemesi osztályon (is) csattantak: birtokaikat, ingatlanjaikat, ingóságait elvették, az új politikai rendszer ellenségeivé váltak, reakciósoknak bélyegezték, és szinte teljes mértékben kiszorították őket nemcsak a közigazgatás területeiről, hanem – protestáns egyházak esetében – világi egyházi vezetői (evangélikus felügyelői és református gondnoki) pozíciókból is. Sokaknak az országból is menekülniük kellett. A magyarországi johannita csoportnak sem volt lehetősége folytatni tevékenységét. Az említett Vajay-kötetből tudjuk, hogy a magyar hatóságok 1945. május 4-én befejezett ténynek tekintették a rend feloszlását. Maga a kommandátor, báró Feilitzsch Berthold is menekülni kényszerült, élete hátralévő részét 1949-ben bekövetkezett haláláig Nyugat-Németországban

és Ausztriában töltötte. Világos volt, hogy magyarországi működésre belátható ideig nem lesz lehetőség, így a túlélés egyetlen módja a magyar tagozat számára az volt, hogy a külföldre menekült lovagok emigrációból szervezik újra közösségüket.

Az emigrációs korszak jellegéből adódóan sokkal rendszertelenebbül, szórványosabban dokumentált, mint a két világháború közötti időszak. Ez a történeti feltárás lehetőségeit is beszűkíti és megnehezíti, s bár jelenleg a kutatás elején járok, s a Ráday Levéltárban számos doboz vár még átnevezésre, a történeti tapasztalat azt jósolja, hogy vélhetően sohasem fogunk tudni olyan pontos képet kapni erről az időszakról, mint az azt megelőzőről.

Feilitzsch Berthold a halála előtt gróf Edelsheim-Gyulai Lipótot javasolta utódjával a kommandatori székbe, aki 1949-ben át is vette a magyar csoport vezetését. Nevéhez fűződik az emigrált lovagok számbavétele, majd 1951-től úrmesteri hozzájárulással a magyar johanniták újraalapítása a Balley Brandenburg Magyar Tagozata néven. A formáció már a Balley új tagfelvételi eljárásrendjét alkalmazta, amely lehetővé tette, hogy olyan jelölteket is soraik közé vegyenek, akik nem rendelkeznek nemesi származással, mondván, „a Krisztus keresztje alatt végzett szolgálat önmagában nemesít”.

Edelsheim-Gyulai nem sokáig tudta vállalni a magyar tagozat vezetésével járó feladatok viteletét, ezért először ügyvezetőként, majd Edelsheim-Gyulai lemondása után 1955-től kommandátorként a Münchenben élő Kibédi Varga Sándor filozófiaprofesszor került a rend élére, aki 1977-ig, huszonkét évig töltötte be ezt a pozíciót.

Már az ő vezetése alatt érte a rendet az 1956-os forradalom és szabadságharcot követő kihívás: a Magyarországról induló menekültáradat. Megsegítésükre a rend meghirdette a Johannita Segélyakciót, amelynek keretében tevékenyen részt vettek az emigráltak elhelyezésében, istápolásában, továbbá tolmácsolással, hatósági közbenjárással, valamint nagyobb összegű adományok összegyűjtésével és azoknak a rászorulókhöz való eljuttatásával segítették őket.

Kibédi Varga kommandátor szervezte újra élő,

működő közösségbe a világon mindenfelé szét-szóródott magyar johannitákat, és elérte, hogy a magyar tagozat – a Balleiben mindaddig rendhagyó módon – ne területi alapon működjön, hanem földrajzi koordinátáktól függetlenül a szerteszét élő magyar johanniták szervezete legyen. Minthogy a tengerentúlra, elsősorban pedig Észak-Amerikába igen jelentős számú lovag költözött ki, itt a magyar tagozatnak még egy altagozata is megalakult. A renden belüli jelentőségét az is mutatja, hogy amikor 1961-ben megalakult a protestáns lovagrendek nemzetközi szövetsége, az Alliance, a magyar tagozat a brandenburgi rendtartomány tagjaként, de saját jogán lett a tagja.

Az emigrációban élő johanniták egyre szorosabb kapcsolatot ápoltak a szintén emigrációban működő Magyar Máltai Szövetséggel is. Hogy együttműködésüket szorosabbra vonják, 1978-ban, az újonnan megválasztott kom-mendátor, Fáy Gedeon vezetése alatt a két rend megállapodott abban, hogy állandó összekötőket neveznek ki szervezeteik tevékenységének összehangolása céljából.

A rendszerváltástól napjainkig

A szocialista rendszer enyhülése a nyolcvanas évek második felében a johanniták számára is lehetőséget adott az anyaországgal való kapcsolatok újbóli felvételére, kiépítésére. Ennek volt a jele, hogy a világháború óta 1987-ben vettek föl először a lovagok sorába Magyarországon élő jelöltet.

A rendszerváltással pedig végre a rend is hazaköltözhetett. Ennek a többlepcsős folyamatnak az első fázisa az volt, hogy a külföldön, emigrációban élő magyar lovagok a hazánkban megváltozó egyesületi törvényeknek köszönhetően 1989-ben bejegyeztették – a rendtartomány Johanniter-Unfall-Hilfe nevű szervezetének mintájára – a Johannita Segítő Szolgálatot, amely azóta is a rend zászlós-

hajójaként végzi karitatív tevékenységét. De erre még nemsokára röviden visszatérek.

A magyar tagozat hazatérése – Fáy Gedeon visszavonulása után – Vermes László 1990-ben megválasztott kom-mendátor irányítása alatt történt. A hazatérés legfontosabb mérföldköve az 1992. esztendő volt: ez volt az az év, amikor a Magyar Köztársaság nevében Jeszenszky Géza külügy-miniszter a renddel kötött hivatalos megállapodás keretében elismerte a magyar tagozat működését, ily módon lényegében diplomáciai jellegű kapcsolatokat létesítve a Johannita Lovagrenddel. Ez jelentős mértékben segítette a tagozatot az akkoriban

aktuális erdélyi és délvidéki segélyakciók kivitelezésében is. A megállapodás értelmében a magyar tagozat állandó székhelye a lovagrend budapesti képviseletként hazakerült, működése azonban ekkor még olyan formában zajlott, hogy a lovagok

többsége továbbra is külföldön élt. Ez az arány mára az új tagfelvételek, a hazaköltözések és a sajnálatos elhalálozások következtében megfordult. A jelenlegi száz magyar lovag hetvenöt százaléka Magyarországon él.

Az 1992-es megállapodást 2014-ben megerősítették, továbbá a rend úrmestere, Oszkár porosz herceg és a magyar kormány között újabb megállapodás is létrejött, amely az egyezség hatályát a magyar tagozaton túl a lovagrend segítő szolgálatára is kiterjeszti, és még nagyobb mozgásteret biztosít számukra a működéshez.

Ez a hatálykiterjesztés nem véletlen. A rend leginkább látható alakulata ugyanis, amely az ispotályosok kilenc évszázados cél szerinti hivatását, a karitatív szolgálatot, diakóniát végzi, a Johannita Segítő Szolgálat, amely 2001 óta közhasznú szervezetként is be van jegyezve. Feladata, hogy határon innen és túl anyagilag, adományokkal és tevételes munkával támogassa a rászorulókat, egészségügyi és

„A rend leginkább látható alakulata ugyanis, amely az ispotályosok kilenc évszázados cél szerinti hivatását, a karitatív szolgálatot, diakóniát végzi, a Johannita Segítő Szolgálat, amely 2001 óta közhasznú szervezetként is be van jegyezve.”

szociális intézményeket, valamint iskolákat. 2005-ben létrehozták az ötven fő befogadására alkalmas, korszerű terényi Johannita Ifjúsági és Gyermektábor, 2017 óta pedig saját mentőautót üzemeltetnek Budapesten. A 2020-ban induló pandémia idején adományokkal támogatták több kórház munkáját, és kivették a részüket a Covid-tesztelésből is. Az ukrán–orosz háború 2022. évi kirobbanása óta pedig folyamatosan segítik a kárpátaljai családokat és intézményeket segélyszállítmányok formájában, tevőlegesen részt vesznek a menekültek elszállásolásában, és arra is hangsúlyt helyeznek, hogy támogassák a háborús sérülések ellátásához szükséges egészségügyi képzést az ungvári kórházban.

Vermes László 1995-ig töltötte be a kommandátori tisztséget, utódja Kékessy Dezső mikrobiológus és diplomata volt, akire rendtársai úgy emlékeznek vissza, mint aki kommandátori feladataira egyfajta *pater familiasként* tekintett, nagycsaládként kezelve a magyar johannita közösséget. Párizsi nagykövetté való kinevezését követően, 2000-ben adta át a kommandátori feladatokat Kacsóh Balázsnak, 2005-től 2015-ig pedig Bánffy Miklós vezette a magyar tago-

zatot. Kommandátori minőségükről, személyükről azonban – azt hiszem – az itt ülő lovagok saját tapasztalataikból, emlékeikből merítve nálam sokkal hitelesebb és közvetlenebb képet tudnak nyújtani, így én erre itt most nem is veszem a bátorságot.

A johanniták értékrendjét, működését át-meg-áthatja a szolgálat, a diakónia iránti igény. Világosan látszik ez nemcsak az elmúlt száz év, de a rend kilencszáz éves történetéből is. Szolgálni a rászorulókat, szolgálni a betegeket, szolgálni a szegényeket, de szolgálni nemzetünket, hazánkat és természetesen szolgálni mindezzel Jézus Krisztus egyházát is – ez áll a johanniták küldetéstudatának fókuszában. De mi az az erő, amely ennek a szervezetnek a szívósságát adja, és akár csak az elmúlt száz év viszontagságai és viharai ellenére megtartotta őket? A válasz szétfeszíti a történelmi elemzés, értelmezés kereteit. Ez az erő a keresztény hit, amely nélkül az eddig elmondottak mögött húzóódo indokokat, összefüggéseket és motivációkat nem tudnánk megérteni. Ne legyen kétségünk afelől, hogy a magyar tagozat következő száz évét is ez a hit és szellemiség hatja majd át! ■

JEGYZETEK

- 1 Az előadás elhangzott 2024. május 10-én a johannita lovagi napok keretében, *A Johannita Renéről és a Magyar Tagozat 100 éves történetéről* című centenáriumi emlékkonferencián a Károli Gáspár Református Egyetem központi épületének dísztermében.
- 2 VAJAY Szabolcs 1987. *A Johannita Rend lovagjai, 1854–1987*. Magánkiadás, h. n. 64. o.

- 3 RADVÁNSZKY Antal 1986. *A Szent János Lovagrend története Magyarországon*. Johannita Rend Magyar Tagozata, Párizs. 35–37. o.
- 4 Ráday Levéltár, B15 Johannita Levéltár, Írások és levelezések 1924–1926, 1. doboz, 3. dosszié.

Szerep és hivatás

Beszélgetés Széles Tamás Elréddel

→ *NEGYELA LÁSZLÓ*

A katolikus egyház első vatikáni zsinatán, 1870-ben mondták ki a pápa tévedhetetlenségének dogmáját, mely ellen Ignaz von Döllinger müncheni egyetemi tanár vezetésével teológusok egy csoportja tiltakozását fejezte ki. Az egyház ezért kiközösítette őt és társait. Már 1871-ben határozat született egy új egyház megalapításáról. 1889-ben írták alá az utrechti egyezményt, amely az ókatolikus egyház alapdokumentuma lett. Napjainkban az Utrechti Unió több másik felekezettel szoros, gyakran szentségi közösséget ápol. Az ókatolikus egyházon belül több irányzat létezik. Magyarországon már a második világháború előtt létezett ókatolikus gyülekezet saját püspökkel, amely a szocializmus éveiben is illegálisan tovább működött. A hívei azonban kihaltak, a mai ókatolikus közösségekkel nincs történelmi kontinuitás.

Beszélgetőtársam Széles Tamás Elréd, a Magyarországi Ókatolikus Egyház budapesti egyházközösségének lelkipásztora, akinek a személye sokak számára a színházból ismert: 1995-ben végzett a Színház- és Filmművészeti Főiskolán, majd a Nemzeti és a Radnóti Színház társulatának tagja volt. 2002-től szabadúszó színész. Több mint kétszáz filmben és mintegy száz sorozatban szinkronizált, a Duna Televízió, a Duna World, napjainkban pedig az M5 csatorna hangja.

NEGYELA LÁSZLÓ: *A mai magyarországi ókatolikusoknak van jogfolytonossága a háború előttiekkel?*

SZÉLES TAMÁS ELRÉD: Nincs. Magyarországon az 1800-as évek végén a Kubinyi Viktor-féle mozgalom működött, ő római katolikus egyházmegyes papként kezdte szervezni az ókatolikus mozgalmat, s az tulajdonképpen teljesen szabálytalan volt. A másik püspök, Deák Vidor utrechti pap volt, viszont az Utrechti Unió nem volt hajlandó püspökké szentelni, így a liberálkatolikusokkal szenteltette föl magát. Azután megjelentek a máriaviták, a Csernohorszky-féle társaság, mely nagyon sajátos ág volt. Csernohorszky Gyula volt az egyetlen főpap, aki az 1950-es években kongruát tudott kiharcolni az államtól. Láttam levelét, melyet „kedves elvtársak” megszólítással írt a politikai vezetésnek. Deák Vidor papi szolgálatát kivéve Magyarországon egészen 2012-ig nem volt jelen kanonikus ókatolikus egyház. Abban az évben indult el Magyarországi Ókatolikus Egyház néven a Scrantoni Unió hazai missziója. Ez az ókatolicizmus konzervatívabb, kisebb ága, mely a liberális Utrechti Unióból vált ki. Vannak még az országban, akik független ókatolikusnak nevezik magukat, de nincs hitvallásuk, s az ókatolicizmus egyéb jellegzetességeit sem viselik magukon.

N. L.: *Gyakorlatilag Magyarországon nincs is, aki beleszületett a kultuszba, vagy generációk óta ókatolikus család?*

→ *Negyela László* (1984): várostörténész, a hittudományok doktora. Kutatási területe a kortárs szakrális építészet és örökségvédelem, valamint Szabadka várostörténete. A *Bács megyei Napló* és *Az Úr Építi* című magazin, valamint a *Tabernaculum* teológiai periodika szerkesztője. Egodokumentumok, teológiai és építészeti könyvek szerkesztője. Legutóbbi, Oszkó Ágnes Ivett-tel közösen írt könyve „Építs nekem hajlékot!” – *Szubjektív zsinagógatérítők a Kárpát-medencében* (MMA Kiadó, 2023) címmel jelent meg.

Sz. T. E.: Egy hívünk van Gyömrőn, akit én kereszteltem, s akinek már az édesanyja is ókatolikus volt. Illetve egyre több kisbaba van Magyarországon, akinek a szülője belépett hozzánk, és ezért ő is ókatolikusként lett keresztelve.

N. L.: *Második világháború előtti kapcsolat sincs?*

Sz. T. E.: Nincs, az akkori egyház tagjai kihaltak. A hetvenes években kihalt a hazai ókatolicizmus, az utolsó ókatolikus pap Ambrus Ferenc volt, aki Szegeden szolgált, és 1991-ben halt meg. Bár más források említenek még egy későbbi papot valahol Magyarországon, róla nem hallottam. Sasvári László sem említette a magyarországi ókatolicizmust fel-táró, eddigi legátfogóbb tanulmányában.¹

N. L.: *Ön hogy választotta ezt az irányzatot?*

Sz. T. E.: 2004-ben tértem meg, és nem tudtam mit kezdeni azzal az élménnyel, melyet Istentől kaptam. Imádkoztam hozzá, kértem, hogy segítsen, mondja meg, hogy mi legyen, mit akar tőlem, meg egyáltalán, miért. Nem válaszolt. Jó – mondtam –, akkor nekem el kéne kezdeni teológiát tanulni. Az istenismeret vágya vezérelt: szerettem volna

őt megismerni, többet tudni róla, ezért elkezdtem tanulni. Ez egy nagyon zúrós időszak volt az életemben. Házasság voltam, kicsi gyerekünk volt, építkeztünk, és mindemellett jött a teológia. Nem működött a dolog, egy-két évet hallgattam teológiát, de akkreditált diplomám jelen pillanatban nincs. Szerettem volna pótolni. Egy külföldi távoktatási programon találkoztam az ókatolicizmussal. Magyarországon nem tanítják, a teológusok, a papok nem ismerik, semmit nem tudnak róla. Amikor elkezdtem erről olvasni, egyfajta heuréka!-élményem volt: hát pontosan ez az! Hiteles számomra, mert ez az első ezredév hite: az ókatolikus egyház tartja a szentségeket, az apostoli jogfolytonosságot, a Szentírást, a szenthagyományt, ugyanakkor nem olyan dogmatikus, mint a római. Mi csak az első hét egyetemes zsinat tanítását fogadjuk el dogmaként. Elkezdtem keresni-kutatni, hogy hol található ókatolikusokat, aztán rájöttem, hogy sehol, mert Magyarországon nincsenek, és akkor jött az ötlet, hogy vissza kéne honosítani. Tulajdonképpen így kezdődött.

N. L.: *Hányan vannak ma Magyarországon, illetve azon belül Budapesten? Hányan látogatják az istentiszteletet?*

Sz. T. E.: Magyarországiak negyven-ötvenen vagyunk, ami nem sok. Van szolgálatunk Budapesten, Gyömrőn, Szombathelyen, a felvidéki Rozsnyón, és most már Gyomaendrődön is van egy lelkeség. Így valamivel többen, mint hetvenen vagyunk. Budapesten kevesen látogatják a miséket. Nagyon érdekes, hogy azt hinné az ember, egy ekkora fővárosban biztosan van érdeklődés, egyfajta katolikus alternatívaként. És nincs, valahogy nem jut el az emberekhez. Én 2022 októbere óta misézem Budapesten. Két embert kereszteltem meg, általában négyen-ötven vagyunk egy szentmisén Pesten. Tehát nincs nagy érdeklődés.

N. L.: *Inspiráló vagy elszomorító, hogy kevesen vannak?*

Sz. T. E.: Mind a kettő. Mert nagyon élvezetes a személyes pasztoráció. Azzal a maroknyi emberrel, aki velünk van, lehetőség van arra, hogy személyesen kísérjük őket, és akár heti kapcsolatban legyünk velük. Ha valaki lelkivezetést kér tőlem, akkor az folyamatos intenzív kapcsolat tud lenni, nem csupán annyi, hogy néha beszélünk, néha futószalagon meggyóntatom. Effektíve van közös lelki munka, amit el tudunk végezni. Erre nagyobb létszám esetén nem nagyon lenne lehetőség. Természetesen az meg rossz, hogy vasárnap kevesen vagyunk a misén. Ám megnézve a közelmúltban kiadott vallási statisztikákat, szembeűnő, hogy rohamosan csökken a keresztények, köztük a katolikusok száma. Nos, ehhez képest mi robbanásszerű fejlődésben vagyunk.

N. L.: *Nem jelent kísértést, amikor hárman vannak, hogy megkérdezze magától, biztos jó-e ez?*

Sz. T. E.: Nem.

N. L.: *Vagy hogy szükséges-e egyáltalán?*

Sz. T. E.: Nem. Van, hogy elkeseredem meg elszontyolodom néha, meg rosszkedvem lesz, meg elmegy a kedvem. De nekem ez az utam. Nekem ez az életem. Miután elváltunk a feleségemmel, és beléptem a szerzetesrendbe, ez az én utam, nincs másik. Ha kizárnának az egyházból, akkor elgondolkodnék azon, hogy most mit csináljak, ám addig nem.

N. L.: *A számszerűség azt feltételezi, hogy hivatalok és bürokrácia nincs önöknél. Akkor a lelkésznek is kell, hogy legyen civil élete és foglalkozása?*

Sz. T. E.: Így van, nálunk

szabály, hogy minden papnak kell, hogy legyen civil foglalkozása. Ez szintén ókatolikus sajátosság. Mi az a keresztény felekezet vagyunk, amely nem gyűjt és nem fogad el pénzt.

N. L.: *Ez Nyugat-Európában, nagyobb gyülekezetek esetében is így van?*

Sz. T. E.: Az más. Ha a gyülekezet akar valamit, megbeszéli, és összedobják rá a pénzt. Jellemző az egyházra a szinodalitás, a zsinatiság, mégpedig az egyház minden szintjén, tehát minden egyes helyi közösség, plébánia, lelkészség vagy misszió autonóm abban a tekintetben, hogy maga dönti el, mit csinál, mire fordít pénzt, és aztán a tagok összeadják. De nincs stóladíj, egyházadó, tized, temetésért egyenesen tilos pénzt elfogadni. A zsidó hagyományból vettük át, hogy a temetés alanyi jogon jár minden kereszténynek, ez a legnagyobb *micva*, a végtisztesség megadása. Ez a legnagyobb jócselekedet. Az egyháznak jelenleg nincsen saját vagyona, ingatlana. Jézus azt mondta: „*Ingyen kaptátok, ingyen adjátok!*” (Mt 10,8), és mi ezt megtartjuk, tehát nincs egyházi fizetés. Még a püspökünk sem kap egyházi fizetést, ő is tanárként dolgozott nyugdíjazása előtt.

N. L.: *Ugyanez mutatkozik meg ott is, ahol kiépült az egyház?*

„Csináltunk Zámboi Soma kollégámmal és a történelmi egyházak támogatásával egy hangzó Bibliát, ebben a négy evangéliumban én voltam Jézus. Nem lehetett volna, ha nem vagyok színész. Viszont az már előfordult, hogy azért adtam vissza szerepet, mert lelkész vagyok.”

Sz. T. E.: Az anyaegyházunk a Lengyel Nemzeti Katolikus Egyház, mely a kiválás előtt az Utrechti Unió legnagyobb tagegyháza volt. Ott lehet, hogy kapnak a lelkészek fizetést, ezt nem tudom. De alapvetően az a jellemző, hogy a papoknak dolgozniuk kell, tehát bivokális, kettős elhívású lelkészség van nálunk.

N. L.: *És ez nem nehéz?*

Sz. T. E.: Én ezt nagyon szeretem. Jézusnak három pusztai kísértést kellett kiállnia. Ha leegyszerűsíthetem, akkor azt mondom, hogy a komfort, a hatalom és a pénz kísértését. Ez az a három kísértés, melyben minden egyes keresztény egyház idő-

ről időre megpróbáltatik, vagy amely időről időre elkapja a keresztény egyházak torkát.

N. L.: *Összeegyeztethető a lelkészséggel, hogy ön a civil életben színész?*

Sz. T. E.: Szerintem igen.

N. L.: *A szereposztással nem merül fel olyan probléma, mely szemben áll a lelkiismerettel vagy a lelkészi hivatással?*

Sz. T. E.: Nem, mert nem vállalom olyat. 2002 óta szabadúszó vagyok. Ez azt jelenti, hogy engem nem kötelez senki semmire, azt vállalom el, amit én szeretnék. De hadd tegyem hozzá, hogy nemrég csináltuk a *The Chosen* sorozat² szinkronját, ami Jézus életének egy egészen új és nagyon-nagyon jó feloldozása, és abban Jézust szinkronizálom. Ezt nem tehetném meg, ha nem lennék színész. Csináltunk Zámboi Soma kollégámmal és a történelmi egyházak támogatásával egy hangzó Bibliát, ebben a négy evangéliumban én voltam Jézus. Nem lehetett volna, ha nem vagyok színész. Viszont az már előfordult, hogy azért adtam vissza szerepet, mert lelkész vagyok.

N. L.: *Nincs az a kétely vagy csapda, hogy ha önt valaki színészként ismeri meg, és csak utána lelkészként, azt mondja: ez is egy szerep?*

Sz. T. E.: De, szerintem az emberek többsége ezt gondolja és mondja. Engem borzasztóan zavar,

▲ Fotó: Merényi Zita

amikor azt hiszik, hogy a színpadon lelkészkedem, a szószéken meg játszom. Ez egy butaság, mert nem így van, nagyon nem.

N. L.: *A hétköznapi élet mennyiben más, mint egy protestáns vagy görögkatolikus lelkészé? Mármint abban az értelemben, hogy világi munkát kell végezni, és nincs hivatal?*

Sz. T. E.: Egyelőre kicsit olyan, mint egy szent hobbi. Nekem van időm egész héten készülni a vasárnapi prédikációra. Nem rohanok egyik plébániáról a má-

sikra. Jelen pillanatban kényelmes helyzet, amikor az ember szépen lassan éli a maga lelki életét. Van időm szemlélődni, zsolozsmázni, imádkozni, beszélgetni, lelkivezetni és alaposan felkészülni egy vasárnapi szentbeszédre. Egyelőre kényelmes, aztán lehet, hogy megváltozik.

N. L.: *A liturgia egységesen kötött mindenhol, vagy az is a gyülekezet döntési körébe tartozik?*

Sz. T. E.: Egyelőre nem kötött. A mi egyházunk nagyon kicsi és szerveződőfélben lévő egyház. Meg-

▼ Fotó: Merényi Zita

vannak még a lokális jellegzetességek, és nincs uniformizált liturgia. Püspökünk nemrég jelezte, hogy egyházzogilag is szeretné rendezni a különböző missziók helyzetét, és szeretne kialakítani egy egységes működési rendet, valószínűleg egységesíti a liturgiát is. Mi azt a liturgiát használjuk – persze püspöki jóváhagyással –, amelyet mi gondoltunk el saját magunknak. Ez az Egyházak Világtanácsa által 1982-ben megalkotott, úgynevezett limai liturgia, melyet egy kicsit ókatolizáltunk. Például a lélekhívás nálunk nem az alapítási igék előtt, hanem után van. Ebben az ortodox teológiát követjük, de katolizáltuk a szöveget.

N. L.: Érték külső támadások?

Sz. T. E.: Sok negatív élmény és támadás van. Tizenégy éve szolgálok Gyömrőn az idősmiszióban. Ez azt jelenti, hogy az ország második legnagyobb időszintézményében tartok miséket. Volt, hogy hetente egyszer-kétszer, jelenleg kéthetente. Jött egy új római katolikus plébános, aki közölte a hívekkel, hogy ókatolikus misére járni halálos bűn, és el fognak kárhozni. Ami nemcsak rágalom, de dogmatikailag sem igaz. Hiszen anyaegházunk, a Lengyel Nemzeti Katolikus Egyház részleges szentségi közösségben van az észak-amerikai római katolikus püspöki konferenciával.³ ■

JEGYZETEK

- 1 Sasvári László 1994. Ókatolikus mozgalmak Magyarországon. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum*, 6. évf. 1–2. sz. 81–125. o.
- 2 Magyarul *A kiválasztott* címmel megtekinthető streamingcsatornákon. – A szerk.

- 3 Az Egyesült Államok Katolikus Püspöki Konferenciája (United States Conference of Catholic Bishops). – A szerk.

Járvány, forradalmak, katonai megszállás

Oraveczi Ödön igazgató jelentése a beszercebányai evangélikus főgimnázium 1918/19. tanévről¹

→ CSERMELYI JÓZSEF

Hazánk első világháborús és azt követő veszteségeivel az elmúlt évek folyamatos évfordulós lázában (gyakorlatilag 2014–2020 között megszakítás nélkül százéves évforduló volt) kiemelt mértékben foglalkoztak, de valójában e téma kutatása, az események feltárása, a Trianonhoz vezető okok keresése már az 1920-as évek óta csaknem folyamatosan foglalkoztatta a magyar közvéleményt és a tudományos szférát is. A második világháborút követő államszocialista diktatúra időszakában ez a kérdés ugyan háttérbe szorult, de legkésőbb Ormos Mária 1983-ban megjelent monográfiája (amelyet az Akadémiai Kiadó 1990-ben angolul is megjelentetett)² véget vetett az elhallgatott időszaknak, és ismét ráirányította a figyelmet Trianon problematikájára.

A 20. század első fele már a tömeges irattermelés időszaka. Jól mutatta a papír iránti megnövekedett igényt, hogy az állami és egyházi hivatali szervek a világháború után még úgy sem mondhattak le róla, hogy csak kifejezetten silány minőségű papírhoz juthattak hozzá, amely napjainkban komoly kihívás elé állítja a dokumentumok fennmaradását biztosítani kívánó levéltári szakmát. Ennek a helyzetnek azonban kétségtelen hozadéka, hogy annyira megnövekedett forrásanyaggal rendelkezünk egyes történeti kérdésekkel kapcsolatban, hogy valójában még az adott téma szakértői sem mindig ismerik az összes lehetséges forrást, vagy ha ismerik, az sem feltétlenül azt jelenti, hogy fel is tudták tární.

Emiatt bátorkodom bevallottan nem Trianon-

kutatóként (sőt még 20. százados történésznek sem tartva magamat) egy ehhez a témához kapcsolódó forrást közzétenni, mégpedig a beszercebányai evangélikus főgimnázium utolsó magyar igazgatójának, dr. Oraveczi Ödönnek³ a jelentését az impériumváltás tanévről. Nem egy tipikus jelentésről van szó, amelyet a tanév végén az igazgatói irodában vetettek papírra a fenntartó számára, hiszen a megszálló hatóságok az első félév végén beszüntették a tanítást az iskolában, a tanárok egy része a csehek által nem megszállt területre menekült, maga Oraveczi is az aszódi evangélikus gimnáziumban nyert tanári állást, innen kérte fel őt a beszercebányai főgimnázium korábbi fenntartója, a Bányai Evangélikus Egyházkerület püspöke, Raffay Sándor, hogy számoljon be a csonka tanévről.

Az elkészült jelentést a püspök meg is kapta, de úgy tűnik, ez inkább magánúton történt, mert nem szerepel a dokumentumon a püspöki hivatal érkeztetőpecsétje, és nem az egyházkerület levéltárában, hanem Raffay püspök irathagyatékában maradt fenn. Ez természetesen nem jelenteti azt, hogy az egyházvezetőt csupán a történeti érdeklődés vezette volna a jelentés bekérésekor, hivatali okokból is szüksége volt rá. Raffay Sándor ugyanis 1918 őszétől kezdve komoly erőfeszítéseket tett a felvidéki evangélikusság (elsősorban szlovákok és németek, kisebb arányban magyarok) és annak intézményei megtartása érdekében, sorsukat a békediktátum aláírása után is nyomon követte, honfitársaihoz hasonlóan ő is a trianoni határok ideiglenességében

→ *Csermelyi József* (1989): történetész-levéltáros, a *Credo* evangélikus folyóirat szerkesztője, az Evangélikus Országos Gyűjtemény munkatársa. Fő kutatási területe a 15–16. századi Nyugat-Magyarország politikatörténete. 2019 óta rendszeresen publikál az Evangélikus Országos Levéltár történetével és az ott található forrásokkal kapcsolatos írásokat. Legutóbbi kötete *A Wolfurttok – Lovagok, várurak, zsoldosok* (Hansági Múzeum, 2021) címmel jelent meg.

bízott. Irathagyatékában ezekkel a felvidéki ügyekkel kétszomónyi iromány foglalkozik, az Oraveczen jelentést tartalmazó elsőben (évköre 1918–1927) vegyesen található a püspökhöz érkezett levelek, újság, nyomtatványok, a csehszlovák kormányzat egyes rendelkezéseinek másolatai, illetve az új államhatalom által okozott sérelmeket kifejtő gépelt dokumentumok, beadványtervezetek.⁴ Természetesen ezekből sok forrás ismert lehet, különösen a rendeletmásolatok, amelyek bizonyára a szlovákiai állami levéltárakban is megtalálhatók, a Raffay-hagyaték iratgyűjteménye mégis fontos, és remélhetőleg ráirányítja a figyelmet az evangélikus egyetemes egyház és az egyházkerületek iratanyagára is, amelyeknek a szisztematikus átnézése szintén a jövő feladata.⁵

Az alábbiakban nem kívánok részletesen foglalkozni az 1918–19-es felvidéki impériumváltással, ezt mások nálam sokkal avatottabban megteszik vagy már meg is tették.⁶ Ehelyett megkísérlem kontextusba helyezni az Oraveczen jelentést, részben a szakirodalmat, részben az Evangélikus Országos Levéltárban található egyéb forrásokat figyelembe véve.

A jelentés statisztikai kimutatásokkal kezdődik, és ha nem ismernénk a körülményeket, nem lehetne megmondani, hogy száműzetésben, az iskolai irattártól távol született, ugyanis alaposan kitöltötték, ez Oraveczen igazgatói rutinját dicséri, noha csak 1916. június 18-ától állt az intézmény élén.⁷ Az egyetlen nyilvánvaló adminisztrációs hiányosság a dátum elhagyása, amely azért okoz nehézséget száz év távlatából, mert sem a jelentés mellett, sem a Bányai Evangélikus Egyházkerület levéltárában nem találtam meg azt – a beszámoló elején hivatkozott – püspöki felhívást, amelyre válaszul maga a jelentés megszületett. Külzetén szerepel ugyan egy utólagosan felírt 1918. decemberi dátum, ez azonban nem jelölheti az irat keltét, ugyanis abban Oraveczen 1919. novemberi eseményekről is beszámolt.

Az érdeklődésre leginkább számot tartó rész minden bizonnyal a politikai eseményekkel is foglalkozó IX–X. fejezet, azonban szerencsésébbnek láttam a jelentést teljes terjedelmében közreadni, hogy nyilvánvalóvá váljon, hogy elsősorban oktatási

célokból készült, és a politikával azért kellett benne foglalkozni, mert meghatározó hatást gyakorolt az iskola mindennapjaira.

Nagyon egyszerű ezt a kordokumentumot sérelmi szemszögből elemezni és a Károlyi-kormány inkompetenciájára és a megszálló katonaság által elkövetett radikális „törvénytelen” beavatkozásokra vonatkozó részleteket kiemelni. Ezzel kapcsolatban azonban szükséges emlékeztetni az események kontextusára és a jelentés elkészítésének körülményeire, hogy tudniillik a tartalmát Oraveczen a csonka Magyarországra menekülve, utólagosan fogalmazta meg, és feltételezhető, hogy Raffay püspök a beérkezett iratot a tőle telhető módon nyomásgyakorlásra is fel szerette volna használni: a párizsi békekonferencián meghúzott új államhatárok igazságtalan voltának és a Magyarország határain kívülre került magyarság veszélyeztetett állapotának bizonyítására.⁸ A megszállókkal való kapcsolatfelvétel eseményeiből látható, hogy Oraveczen a megszállt területeken élő magyar lakosság túlnyomó többségéhez hasonlóan csak átmeneti állapotnak tartotta a cseh katonaság felső-magyarországi tartózkodását, sőt az egész megszállást elkerülhetőnek tartotta volna, ha a Károlyi-kormány nem rendeli vissza a sikeresen védekező nemzetőröket.⁹

Kutatásai során Simon Attila kimutatta, hogy a csehszlovák kormány más forogatókönyv alapján tartotta megszállva a magyar–szlovák nyelvhatártól délre eső, magyarlakta területeket, mint az attól északra fekvőket, előbbi esetben ugyanis a nyugalom biztosítása érdekében (mivel csak a városok és a főbb utak ellenőrzésére volt elegendő katonájuk), közigazgatási okokból (nem rendelkeztek gyakorlott hivatali apparátussal sem) és annak érdekében, hogy az új államhatár végleges megállapításáig ne kerüljenek kisebbségellenes atrocitásokról szóló hírek a békekonferencia vezetői elé, némileg nagyobb türelemmel viseltettek a magyarokkal szemben. Oraveczen említi, hogy 1919. január 27-én a szlovák közoktatásügyi referens nem volt hajlandó vele magyarul tárgyalni, holott ez lett volna az ügyek gördülékeny intézésének menete, hiszen ő mindkét nyelvet beszélte, Oraveczen viszont nem tudott

szlovákul. Ehhez képest messzemenőig eltérő volt Samuel Daxner gömöri zsupán másfél hónappal korábbi eljárása, aki a nyelvhatártól délre fekvő Rimaszombat megszállásakor majdhogynem kedélyesen – és minden bizonnyal magyarul – adta tudomására a zavarban lévő Reményik Aladár gömöri főispánnak, hogy tudomásul veszi ki nem mondott tiltakozását.¹⁰ A nyelvhatártól északra kevésbé kellett türelemmel viseltetni a nyelvi érzékenység ellen.

A jelentésből egyébként világosan kitűnik, hogy Besztercebánya városa és benne a főgimnázium kis magyar nyelvsziget volt, Zólyom megye lakossága ugyanis Oravecz állítása szerint 86%-ban¹¹ szlovák anyanyelvű volt, de ez az itteni diákság összetételén egyáltalán nem látszott: 72%-uk magyar volt, és csak a 26%-uk szlovák. Oraveczék azonban annyira ragaszkodtak az iskola magyar jellegéhez és ennek változás nélküli fenntartásához, hogy „tót jelvényt” viselni nem engedtek, de még a szlovák nyelv is csak a Károlyi-kormány anyanyelvhasználati intézkedései nyomán lett kötelező tantárgy az iskolában, holott ez volt Besztercebánya környékének az uralkodó nyelve. Sőt mint kiderül, 1918-ig a szlovák tanulóknak kulturális önképzőkörük sem volt. Oravecz szubjektív hozzáállása is rányomja a bélyegét a jelentés hangvételére, hiszen a téma szempontjából nem volt releváns megjegyzést tennie Vladimír Fajnor zólyomi zsupán iskolai előéletére, mégis megtette.

Ez a politikai háttér azonban, amelyben a besztercebányai főgimnázium tanári kara szocializálódott, viszonylag gyorsan megszűnt, és a megszállók olyan utasításokat adtak ki, és olyan politikai háttér megvalósításában voltak érdekelték, amely a szlovák nyelvnek fog olyan kiváltságos helyzetet teremteni, amelyet 1918-ig a magyar nyelv élvezett a besztercebányai főgimnáziumban. Ebben a környezetben magyar tanárra immár nem volt szükség, sőt ellenséges indulattal tekintettek rá, hiszen a magyar kultúra terjesztője volt, akárcsak a magyar nyelvű könyvek és tanszerek, amelyeket az iskolaépületekben elszállásolt megszálló katonaság buzgón el is kezdett megsemmisíteni.¹² A buzgalom azonban olykor teljesen indokolatlan intézkedésekhez veze-

tett: Pozsony megyében állítólag egy közismerten pánszláv tanítót is elmozdítottak, a besztercebányai gyülekezet népiskoláját pedig annak ellenére zárta be az állami iskolafelügyelő, hogy az az impériumváltás után teljesen átállt a szlovák tannyelvre.¹³

A főgimnázium bezárásával a tanári kar sorsa teljesen bizonytalan lett. A jelentésben Oravecz beszámol az aktuális helyzetről, azonban ez csupán pillanatkép, ugyanis néhány hónappal korábban, 1919. szeptember 1-jén érkezett jelentésében még hét kollégájáról írta, hogy Besztercebányán tartózkodik (Schmidt Frigyes, Szenes Samu, Jamrich Béla, Röder Ede, Kirsteuer Károly, Kuszy Emil, Gödri Ferenc).¹⁴ A közölt jelentésből kiderül, hogy Schmidt és Gödri Csehszlovákiában maradt, ők másik iskolában kaptak állást, Röder időközben magántanárnak ment, Kuszy pedig rövid aszódi kitérő után a selmecebányai tanítóképzőben helyezkedett el. A nyugat-szlovákiai egyházkerülethez tartozó egyházmegyék elnökségei 1919. július 2-án Pozsonyban ültek össze, és határozatot hoztak a pozsonyi és a selmecebányai líceum, a selmecebányai tanítóképző, a besztercebányai gimnázium és a modori polgári leányiskola egyházi kézben tartásáról, amelyet a kerület július 23-ai tanácsulése is megerősített, egyben megbízta a helyi egyházmegye esperesét, Ján Slávikot a gimnázium felügyeletével.¹⁵ Oravecz jelentésében olvasható, hogy a tanítás tényleges újraindítására nem a tanév elején, hanem némi késéssel,¹⁶ október folyamán került sor, a korábbi viszonyokhoz képest szervezetileg és – mint azt az egykori igazgató keserűen megjegyzi – színvonal tekintetében is csökkent minőségben. A jelenleg rendelkezésemre álló források nem tájékoztatnak arról, hogy ehhez mennyire volt szükség Samuel Zoch pozsonyi zsupán közbenjárására, illetve árnyalja a képet, hogy Zoch volt az illetékes egyházkerület lelkes vezetője is (egyelőre püspökhelyettesi/adminisztrátori címmel), tehát az egyházkerületi tanács határozatának felterjesztése, amely hivatali feladata volt, önmagában „közbenjárásként” értelmezhető.

A jelentés füzet alakú, összesen tizenkilenc oldal terjedelmű, a borítót nem számítva. Kézírással készítették. Az alábbiakban teljes terjedelmében közlésre

kerül. A kiadás során törekedtem a minimális beavatkozás elvét követni, azonban a betűhú átírás helyett a normalizált átíró közlésmódot követtem, ugyanis sok esetben nehézséget okozott megállapítani az ékezetes betűk hosszúságát, azt pedig nem tartottam volna helyesnek, hogy a közreadó ezen hiányosságai miatt a forrás szerzőjét rossz helyesírással vádolják. Mindazonáltal nem modernizáltam a forrásszöveget, tehát a th és cz betűkapcsolatot nem egyszerűsítettem t-re és c-re. A könnyen feloldható rövidítéseket külön jelölés nélkül oldottam fel (kivéve a Vallás- és Oktatásügyi Minisztériumot jelölő VKM rövidítést, ugyanis az betűszónak számít), az aláhúzott szavakat pedig magam is aláhúzással emeltem ki. Minden más esetben lábjegyzetben vagy az adott szó mögé beiktatott [sic!] feltüntetésével jelzem a szövegkritikai megjegyzéseket. Szintúgy lábjegyzetben adom meg a forrás értelmezéséhez szükséges tárgyi-tartalmi megjegyzéseimet.

Dr. Oravecz Ödön aszódi gimnáziumi tanárnak, a besztecebányai evangélikus főgimnázium volt igazgatójának részletes jelentése a besztecebányai evangélikus főgimnázium 1918/19. évi tanévről Raffay Sándor püspöknek, 1919. november után

Kézirat, eredeti, füzetben, nemzeti színű zsinórral összefűzve. Aláírás hitelesíti. Jelzete: EOL VIII.87. (Raffay Sándor bányakerületi püspök hagyatéka.) Felvidéki magyar ügyek (1918–1927). 12. sz. (A szöveges jelentés előtt szereplő táblázatokat lásd a következő oldalon.)

Méltóságos és Főtiszteletű Püspök Úr!

A folyó hó 11-ikéről kelt becses felhívása¹⁷ szerint a besztecebányai ágostai hitvallású evangélikus főgimnázium 1918/19 tanévről a következőket jelenthetem.

I. Általános hangulat

Az év őszére mindenki remélte már a titáni harc végét. Besztecebányai közönsége, hol minden egyes család gondolatját vagy a temető vagy a távoli fogolytábor, vagy a harcmezők képe foglalkoztatta – még állotta az idegek próbáját, noha látta a tízezernyi nyomorékot kórházaiban s tapasztalta a menetszázadok egyre roskadozóbb kiállítását. A közhangulat még azonban nem engedett a bekövetkezendő bajok sejtését. [sic!] Ez idélt [sic!] már Turócz-, Liptó-Szepesmegyékben a magyarság, de a nemzetiségek sorában is erős nyugtalanság volt érezhető.

II. A tanév megkezdése

Mi siettünk munkához látni! Hazajött Kuszy Emil vallástanár is Belgrádból, először volt együtt a 12 tagú tanári kar.

A beírás szept. 1. 2. és 3 napján folyt le, 4-én megnyitottuk a tanévet, 5-én rendes tanítás volt már.

Beiratkozott összesen 275 tanuló, még pedig 246 rendes, 29 magántanuló (5 fiú és 24 leány.) A leány magántanulók számát az iskolafenntartó azzal kívánta korlátozni, hogy az¹⁸ I-III osztályba bejáró leány magántanulót nem vettük fel, másrészt numerus clausus-t csinálva előre¹⁹ 30 leánynak engedték meg csak a bejárást. Leánytanulót is csak úgy vettünk fel, mint fiút, t. i. ha a felvételi vizsgát beírás előtt letette. Előleges s így törvénytelen bejegyzést nem eszközöltünk.

A tankönyvekben már kezdett mutatkozni a baj. Azonban Schmidt Frigyes a segélyező egylet vezetője újból kötött 1200 drb. tankönyvet szerzett be és²⁰ osztott ki, míg az igazgató az új növendékek rajzeszközéről gondoskodott s az összes tanulók a régi füzetek lapjaiból készült egyrészes praeparációs füzeteket kaptak. Segélyegyleti könyvet 138 tanuló kapott. Így a hiányt kikerültük. A tápintézetbe 76 tanuló iratkozott be, hol az ebéd-vacsora évi díja 300 korona, a csak ebédé 200 korona volt. Húsételt 4-szer kaptak hetente a tanulók.

	I. o.	II o	III o.	IV. o	V. o.	VI o.	VII o.	VIII o.
könnyű betegség	42	40	54	68	65	50	17	38
súlyos betegség	2	2	5	1	2	4	3	2
járványos betegség	16	2	17	9	8	30	3	5
mulasztó tanuló	35	35	31	32	29	24	13	13
nem mulasztott tanuló	4	5	8	6	5	3	3	-
összes mulasztott órák	909	269	938	321	649	812	731	432

▲ Mulasztási kimutatás

	I. o.	II o	III o.	IV. o	V. o.	VI o.	VII o.	VIII o.
a tanulók száma	39	43	40	42	34	32	26	19
nyilvános tanulók	39	40	39	38	34	27	16	13
magántanulók		3	2	4	-	5	10	6
magántanuló fiú		1	-	1	-	-	2	1
magántanuló leány		2	1	3	-	5	8	5
ágostai evangélikus	30	26	34	29	24	26	15	14
református	1	2	1	-	-	1	-	-
római katolikus	5	6	5	10	9	2	7	3
izraelita	3	9	-	3	1	3	4	2
helybeli	15	9	12	17	10	12	14	6
megyebeli	17	20	18	24	17	14	5	6
más megyebeli	7	14.	10.	4	7	6	7	7
magyar anyanyelvű	26	32	24	31	30	20	19	16
német anyanyelvű	1					3	1	
tót anyanyelvű	12	11	16	11	4	9	6	3
ismétlő	2	3	4	1	2	2	1	
görögül tanult					9	14	13	9
görögpótlót* tanult					25	18	13	10.

▲ Általános kimutatás

* Görög helyett választható tantárgy, amely részben magyarra fordított görög és magyar irodalmi szemelvények feldolgozásából, részben rajzból állt.

Megjegyzés: több adatot magánjegyzeteimből nem tudtam összeállítani.

III. A beírt tanulók

A beírt tanulók vallásra nézve így alakultak meg: evangélikus: 198, református: 4, római katolikus 47, izraelita 26. (Ezzel szemben a helybeli királyi katolikus főgimnáziumban csak 7 ev. tanuló volt, több átlépni akaró katolikus tanulót, miután szándékukat megokolni nem tudták – tekintettel ke-

vésbé kielégítő előmenetelükre vagy viseletükre fel nem vettük.)

Helybeli volt 105, megyebeli 118, más megyebeli 62.

Anyanyelvre nézve: magyar 198, német 5, tót 72.

Ismétlő volt: 15, a görög nyelvet tanulta 45, a görög-pótló irodalmat 66.

Az osztályonkénti megoszlás a következő volt: I. 39. II. 43. III. 40. IV. 42. V. 34. VI. 32. VII. 26. VIII. 19.

A két felső osztály tanulói gyérebb száma a korai bevonulásokban bírja magyarázatát.

IV. A csonka és megcsonkított tanév

A munkát korán és lelkesen kezdtük el. Szeptem-

ber 24-én katonáink részére még nagy szederlevél-gyűjtést rendeztünk.²¹ Bár intézetünkben spanyol beteg még nem akadt, a hatósági orvos október 4-től október 10-ig beszüntette a tanítást; október 10-én alig tanítottunk 2 órán át, újra beszüntették november 3-ig. E naptól kezdve meg a Nemzeti Tanács a megyebeli forrongások miatt szüntette be a tanítást november 13-ig.

Ezután rendesen folyik a tanítás december 21-én délig, mikor a karácsonyi szünet megkezdődik, mely január 6-ig tartott.

December 21-én éjjel azonban városunkat az ún. cseh-szlovák köztársaság katonái megszállják, mely alakulat kényszerítő hatása alatt az első félévet hamarabb befejezve január 28-án kiadjuk a tanulóknak a félévi értesítőt.

V. Berendezkedés a tanévré

Noha a beszerzések egyre nehezebbek lettek, nem is annyira árban, mint a lehetőségben – mégis az 1918/19-ik tanévre már szeptember 1-re a következő gyarapítást eszközöltük:

- a.) intézeti bútorzatban: 440 korona ára
- b.) természetrajzi szerek: 21 drb. 795 korona 50 fillér.
- c.) tanári könyvtár: 52 mű 282 korona 80 fillér.
- d.) ifjúsági könyvtár: 339 mű 751 korona 80 fillér.
- e.) történelmi és philológiai²² szertár: 2 drb. 17 korona.
- f.) zeneszertárnak: 20 kötet 60 korona értékben.

Ezen kívül tekintettel a fa rohamosan emelkedő árára az igazgató két teljes tanévre való fűtő anyagot helyezett el az intézet pincéjében, min ez iskola csak az őszi árakat tekintve 1918-ban már több ezer koronát nyert.

VI. A spanyoljárvány és az egészségügy

Még a nyár folyamán lépett fel szórványosan az ún. spanyol nátha Besztercebányán. A közel tízezernyi beteg, s a váltakozó 2000-et meghaladó rendes katonaság volt a terjesztője. Azonban tanulóink között a tanítás első megszüntetésekor még eset nem volt. A bizonytalan szünetek miatt elutazni nem merő ifjúság között azután lépett

csak fel. A kar tagjai közül többen estek át rajta, egyik kartársunkat dr. Róder Edét ápoló fiatal nője, kit csak 4 hónapja vezetett oltárhoz, áldozata is lett a gyilkos kórnak, mely bár a város közönségében erős rendet vágott, tanulóink közül egyet sem ragadott el. Valamennyi beteg tanulót az igazgató ismételve meglátogatta, s az egyes osztályfőök is a kellő ellenőrzés végett. Járványos megbetegedés összesen 90 fordult elő. Az évek óta tartó rosszabb táplálkozás, a forradalom izgalmi stb. következtében azonban már a csonka félévben is úgy alakult ki a helyzet, hogy a 246 rendes tanuló közül csak 34 maradt olyan, aki nem mulasztott, noha az ellenőrzést a szolgáló, az iskolai orvos, a szülők, a házi gazdák, az osztályfőök s az igazgató útján szinte a végletekig gyakoroltuk. Még a környékbeli falvakban mulasztókat is felkerestük.

VII. Körök és rendkívüli tárgyak

A felsőbb osztályú tanulók a Bél Mátyásról nevezett önképzőkörben az igazgató vezetése mellett működtek, az énekkarban 46 – a zenekarban 24 tanuló vett részt dr. Róder Ede vezetése alatt; a szabadkézi rajzot Gödri Ferencz tanította, mire 55 tanuló iratkozott be; a gyorsíró-kör gyakorlati oktatását Stibrányi Gyula eszközölte.

Miután Lovász²³ Márton közoktatásügyi miniszter nyelvi rendelete megjelent, az egyházi főhatóság utólagos jóváhagyásának reményében még a legfőbb törvényes politikai hatósággal: a vármegye főispánjával megbeszélve a dolgot – bevezettük politikai magasabb okokból a tót nyelv kötelező tanítását az alsóbb osztályokban 2-2, a felsőbb osztályokban heti 1-1 órában.

Külső biztatásra tót anyanyelvű tanulóink az igazgató ellenőrzése mellett²⁴ megalkotják a Bot-hó Jánosról²⁵ nevezett tót önképzőkört december elején, melynek vezetője Kuszy Emil lesz. De az éles elkülönzés már előre látszik. A magyar önképző utolsó ülésén már a tót anyanyelvű tanulók nem jelennek meg – egyet kivéve. Fegyelmi intézkedésre már nincs idő – talán hatalom se. – Az alsóbb osztályok tanulóinak volt állatvédő egyesületük is.

VIII. Hivatalos látogatások

Jurkovich Emil a beszcerczebányai tankerület királyi főigazgatója mint miniszteri biztos november 25–26-ik napján az egyes osztályokban a tanítást, november 27-én az igazgatói irodát, november 28-án az egyes szertárakat megvizsgálva az e napon tartott értekezleten az igazgató és a tanári kar munkájára nézve a következőket vétette jegyzőkönyvbe:

„Megvizsgálta az igazgatói iroda ügymenetét, amit kifogástalannak talált, minden vonalon a rendet konstatálhatta, valamint azt is, hogy az igazgató az intézet életét minden vonatkozásában ismeri.” „Az egyes tanórákon látogatása alkalmával azt tapasztalta, hogy minden vonalon módszeres tanítás folyik, mely kellő megértetésre, szemléltetésre és a régebbi anyag ismétlésére támaszkodik mindennütt.” – E látogatás második napján volt szerencsénk iskolánkban üdvözölhetni rövid más-fél órára Méltóságos és Főtiszteletű Püspök urat is, mikor is kegyeskedett egyes osztályokban megjelenve közvetlen tapasztalatot szerezni az iskola belső életéről, valamint bizalmas felvilágosítást kérni a miniszteri biztos úr őméltóságától, mely úgy látszik kielégítő volt. E látogatásról szóló jegyzőkönyvet már nem küldhettem fel a püspöki hivatalnak. Az a jóindulat, melyet azonban püspök úr előlegezett akkor, erős támaszunk lett a bekövetkezett napokban.

IX. A forradalom és hatása

A nagy kavarodás sötét árja szennyes hullámaival elért a zólyomi hegyek közé is. Őszintén mondhatom és írhatom, hogy nálunk nem volt forradalmi rajongás. Nem volt zászlódísz, tűzfény. A törvényes megyei főhatóság kérésére s erkölcsei kényszerből alólírott is elvállalta a megye felett a hatalmat átvevő Nemzeti Tanácsban az egyik helyet. Hét embernek szakadt nyakába egy felbomlott vármegye rablása, gyilkolása, gyűjtogatása. A fellázadt katonaságot lecsillapítottuk, a fegyvereket mind elszedtük, a város polgárságának vagyonát megőriztük, ez őrségben a tanári kar is kivette a maga derekas részét. A köztársaság megünneplését elrendelő miniszteri végzést elintéztük egy az órák elején tartott 5 perces megemlékezéssel. A király esküjét ábrázoló képeket

csak a megszálló csehek távolították el az intézet falairól a folyosókon. A Nemzeti Tanácsba benyomult a szocialista párt, melynek vezetősége már a Tót Nemzeti Tanáccsal paktált – ez circa december elején volt, mire alólírott lemondott, illetve nem vállalta tovább a megbízatást – különben [sic!] is idegzetének minden parányi erejére szüksége volt, hogy az intézetében fenntartsa a rendet a már nyíltan két pártra szakadt ifjúság között. A tanári kar munkája is meglanyhult, többeket erősen gyötört már a kétes jövő gondolata, mi a munkában is hátráltatta.

Ma már nehéz elgondolni is a fegyelmezésnek az akkor vívott idegharcát. Úgy kellett vezetni az ügyeket, hogy mi – a magyar állam és kultúra expensei vagyunk urak és

parancslók a törvény erejénél fogva (bár éreztük, hogy az ezt védő erő egyre gyöngül körülöttünk). Tót jelvényt viselni nem engedtem meg s ezt bírtam is egész addig,

míg a megszálló katonaság erővel maga nem tűzte ki a tót zászlót a közel 400 éves magyar iskolánkra. A tápintézetben kénytelen voltam – látszólag azonban magamtól megengedni – illetve elrendelni, hogy felváltva imádkozzanak magyarul és tótul, a tót önképző mellett a tót anyanyelvű tanulóknak tót iskolai istentisztelet lett létesítve – de mindezek nem hogy csillapították volna a hangulatot, csak növelték a tót étvágyat – nagyobbították a magyar-tót ellentétet, mely hogy három hónapon át nem tört ki véres verekedésben a tanulók között, az a legelképzhetetlenebb fegyelmezésnek volt köszönhető. A magyar nyelvből és történelemből rendesen feleltek a tót vagy jobban mondva a pánszláv²⁶ tanulók is az utolsó napig, bár egész másra bízta őket az a nyugalmazott tanára az iskolának, ki Srobár²⁷ előtt nyíltan azzal dicsekedett, hogy ő tartotta 30 évig elevenen a paraszt a hamu alatt. És ez az ember a magyar államtól nyugdíjat húzott, holott mint az akkor szereplők²⁸ beszéltek

„Hét embernek szakadt nyakába egy felbomlott vármegye rablása, gyilkolása, gyújtogatása. A fellázadt katonaságot lecsillapítottuk, a fegyvereket mind elszedtük, a város polgárságának vagyonát megőriztük, ez őrségben a tanári kar is kivette a maga derekas részét.”

vagy 2 évtizede öklével fenyegetve hagyta el az intézet március 15-iki ünnepélyét. Ez volt a felbujtója annak a 15 tanulónak is, kiket a világháború előtt csak a legerélyesebb fellépésemre sikerült kizártni 3 év alatt az intézetből, mit nagyon illetékes tényező ez órákban újra a szememre vetett.²⁹

X. A cseh megszállás és erőszak

Karácsony előtt december 21-ről 22-re menő éj-jel 1 órakor jöttek be a megszálló cseh csapatok, miután biztonságuk zálogául a városi tanács és a tót rada elébük utazott Zólyomig. Már hetek óta fenyegette városunkat e megszállás, mit már elkerültnek hittünk, mikor december elején a ruttkai csatában³⁰ – hol pár diákunk részt vett – kiverték

őket egészen Csaczáig.³¹

Ámde a hatalmat bitorló kormányának abszurd rendelete visszahívta nemzetőreinket, elvonta a 16-os ezredet Besztercebányáról, sőt Fényes László a Nemzeti Tanács tagja minket is

megfenyegetett, mert a pánszlávoknak³² nem engedték meg kifelé a telefon használatát. A postás és távírás nők csodás bátorsággal Trencsénben, Árvában, Liptóban éji órán, noha mögöttük már ott állt a cseh őr – hírt adtak a mozdulatokról. A megszállás óta el voltunk vágva a magyarságtól, a fővárostól, posta, levelezés megszűnt – amúgy is rom volt már. Csak egyszer csendített még a budapesti telefon titkon éjszaka. Tanulóink december 21-én mentek vakációra – dél felé egyelőre az utolsó magyar vonattal.

Január 6-án kezdődik újra a tanítás, január 9-én avatták a zólyomi zsupánt, Fajnor Wladímirt³³ intézetünknek egykor lopás miatt kizárt tanulóját. Az egyház vezetősége üdvözölte kényszerből a nevezettet, de mint ismerem e szöveget, teljes színtelenül, célozva arra, hogy mint evangélikus ember az evangélikus egyház érdekeit védje.³⁴ A megszálló cseh csapatok, miután eddig több előre tolást tettek, alig avatkoztak a közrendbe. Hódító zászlójuk ott volt a városháza erkélyén. A zsupáni iktatás

napján azonban csomó tanulónkkal vegyest (majd mind turóciak) egy katonai őrzőjárat kítűzte iskolánkra a tót zászlót. A katonai erőszak ellen tenni nem lehetett józanul semmit. A magyar tanulók ingerültsége oly nagy volt, hogy 3 napra be kellett szüntetni a tanítást (melynek sorsáról az előbb kapott éjjeli telefonjelentések biztos képet adtak már.) Másnap a katonai csapattal menő tanulókat az Evangélikus Egyesület tanácstermében tartott tanári értekezlet elé idéztük, mire a tanácskozás előhelyiségében szinte [sic!]³⁵ katonák jelentek meg. Az ügyet fegyelmileg nem fejeztük be. A tót zászló alatt kellett pár napig tanítanunk, melyet még éjjel is fegyveres katonák őriztek. Kítűzték erővel a többi iskolákra is.³⁶

Iskolánk felügyelője közben fennjárt Pesten, honnan azzal a tervvel s állítólag a kormánytól támogatva jött haza, hogy ha elvész is az ország része és cseh hatalom alá kerül, a magyar kormány titkon fog adni pénzt magyar főgimnázium fenntartására.

Előttem, ki a cseh falánkságot és módszert jól ismertem, kizártnak látszott, hogy a csehek itt – Zólyomgyében, melynek lakossága 86%-ban tót egy magyar iskolát is megtűrjenek. Másrészt meg a kormányt nem tartottam komolynak ígéretében, az országot a lejtőn való csuszásban elég erősnek az ily tervekhez. Sajnos nékem lett igazam.

Január 27-én d. e. 10 órakor megjelent irodámban Stefanek Adolf³⁷ az ún. cseh-szlovák kormány közoktatásiügyi referense, kísérvé egy abba-maradt jogásztól: Hanzlik Andortól,³⁸ ki ekkor az alispáni hatalmat gyakorolta már mint racza.³⁹

Tótul nem tudva – én nem tárgyaltam vele, mert magyarul nem akart, noha tudott. A törvény szerint is ilyenkor a főgimnázium felügyelője nálunk az illetékes fórum, ki csakhamar meg is jelent. Amint ifj. Rosenauer Lajos felügyelő úr⁴⁰ közölte velem – a következő határozatokat hozta tudomására: e héten⁴¹ még lehet tanítani, de magyar és történelem helyett inkább számtan órák legyenek.

A hét végével le kellett zárni a félévet. A második félévben már tót tanítás lesz. Hajlandó a kar tagjai közül átvenni a tótul tudó Kuszy Emilt, Stibrányi Gyulát, Szenes Samut, Kiszely Károlyt és Jamrich Bélát, bár az utóbbit később megtagadta. A többi tanerőt majd a cseh-szlovák állam küldi. Próbált is küldeni pár nap múlva az evangélikus iskolához katolikus igazgatót. A többi kartársra nézve azt mondotta, hogy a magyar törvények szerint megkapják nyugdíjukat vagy a kiegészítést, alólírottanak meg azt mondta, hogy menjek Magyarországra elég fiatal lévén kapok még tán állást. Az intézet tanulói tovább járhatnak majd ide tót iskolába, vagy ha ilyet nem tartana fel az egyház, a helybeli másik iskolába. A kimaradó tanulónak magánúton való tovább tanítását pedig szigorúan eltiltotta. Másnap kedden 10 órakor a 8. osztály magyar tanulói búcsúzni jöttek hozzám az irodába.

„Sokan félbe hagyták az iskolázást, nagy a száma azoknak is, kik nem sokára szüleikkel együtt kénytelenek voltak menekülni a csehek által megszállott területről.”

Ezt az osztályt elsőtől mint főnök vezettem.⁴² 2/3 többsége magyar érzelmű maradt. Sírtak a búcsúzáskor, magamnak is elcsuklott a szá-

vam, könny jött szemembe – romba látva dőlni, mit éveken át szent lelkesedéssel, hazaszeretettel és hithűséggel építettünk. Felmelve a tanulók az emeleti folyosóra maguk közt félre vonulva tanácskoztak. Ekkor oda ment hozzájuk egy Paulinyi Vilmos nevű 6. osztályos tanuló s mosolyogva kezdte nekik énekelni a „Hej Slovaci” – tót dalt. Ismételve kérték távozásra. Hiába. Bárhogy uralkodtak is magukon, a keserűség elfogta szívüket, Saltz Sándor és Rosenauer György kétszer arcul vágták a pimaszt. A törvényes rend látszatáért, a tettesek megmentése érdekében igazgatói megrovásban részesítettem őket, titkon értesítve a szülőket, hogy szöktessék el fiaikat. Hiába volt. Paulinyi, ki a tanári szék előtt ígéretet tett, hogy társaival szemben más elégtételt nem keres – a cseh katonasághoz futott, a két haza menő tanulót elfogták, bezárták, zárkájukba egész nap köpdöstek, éjjel pedig két szoba legénysége tisztviselés mellett levetkőztetve a két ifjút – addig verték szíjakkal, míg delírálni⁴³ kezdtek. Az egyik

68 ütést számolt meg. Azután kidobták őket, utánuk vetve ruhájukat. A nagy lapok – mint később a Pester Lloydban is olvastam, megírták az esetet.⁴⁴

Gyorsan osztályoztunk, másnap a tanulóknak kiosztottuk a félévi értesítőt azzal, hogy majd tudatjuk, hogy mi lesz.

Január 31-én 3 kartársammal útra keltem Pest felé jelentést tenni Püspök Úr öméltóságának, kérni a kar számára védelmet, elhelyezkedést keresve a jövőre, biztosabb helyre víve a két megvert tanuló is. Az egyház iskolai tanácsa elhatározta előzőleg, hogy ha a magyar tannyelvű iskolát nem engedik, így intézetét bezárja. Ez ügyben pedig február 9-én határoz majd véglegesen az egyházi közgyűlés.

A kerületi elnökség leiratot intézett egyházunkhoz, felhívta őket a tiltakozásra, a tanárok fizetésének szeptember haváig való feltétlen folyósítására, másrészt a kar további elhelyezését vállalta.

Első sorban a 8. osztály tanulóinak kerestem helyet az aszódi testvérintézetben, hová mintegy 20-an le is szöktek. A 8. osztályból 7 fiú és 4 leány tanuló is. A tanári kar családos részének biztosítandó kenyeret – tárgyaltam az orosházi nemes egyházzal egy ott alapítandó gimnáziumra nézve, mely 4 osztálylyal nyílna meg 1919-ben. Siettem vissza, de Esztergomnál át nem eresztettek, a február 9-én tartott közgyűlésről lekéstem. Itt pedig a presbitérumtól eltérve azt határozták – hogy miképp? ma is rejtély előttem, hogy felajánljuk az iskola fokozatos eltótosítását, ha a tanév végéig magyar lehet a tanítás. Talán *qui habet tempus, habet vitam*⁴⁵ elvénél fogva. Ezt se a tanári kar, se én nem tudtuk helyeselni, mert tiszta helyzetet akartunk már a tanulók szempontjából is, kiknek szülői tanácstalanul zaklattak egyre. Az egyháznak ezt a propozícióját helyeselték a túlzó tótok is, ezért is tudtam, hogy szerencsétlen, hogy csak becsapás az egész. A túlzók is jelentkeztek, hogy elmennek az ún. cseh-szlovák kormányhoz Pozsonyba küldöttségbe – természetes tehát, hogy nem mentek. A küldöttség azonban csak február végén kelt útra s az akkori viszonyok között nagy önfeláldozásnak hirdette vállalkozását. Miért ily későn? Ma sem tudom. Onnan persze tagadó választ kaptak. Erre március 1-én a félévi bizonyítvá-

nyokra rávezettem, hogy az iskola megszűnt. Ekkor vették ki a tanulók sorra régibb bizonyítványait is. Előzőleg már a huza-vonát únva vagy ötvenen kiléptek. Miután a megszállás alatt maradni, munka nélkül élni, csak ölbe tett kézzel várni a felszabadító csapatokat – megőrzülés lett volna – kértem a Püspök úrtól a kar másholi beosztását. Így a budapesti fasori főgimnáziumhoz beosztattak: Róder Ede, Gödri⁴⁶ Ferencz, Jánossy István, Békéscsabára Szenes Samu és Kirsteuer Károly, a budapesti polgári leányiskolához Schmidt Frigyes, Lenk Sándor, az aszódi új evangélikus főgimnáziumhoz Oravec Ödön, Stibrányi Gyula, Jamrik⁴⁷ Béla, a püspöki irodába, Kuszy Emil.

A húzódo pozsonyi küldöttség, majd utána a pénzlebélyegzés miatti demarkációs zár, az útlevélek megtagadása, családi viszonyok miatt csak hárman foglalták el beosztási helyüket: Jánossy István, ki azonban már május elején haza tért, Oravec Ödön és Stibrányi Gyula, kik a tanév végéig tanítottak Aszódon.

Miután a közoktatási minisztérium iskolánk félévi bizonyítványát tanévre szóló érvénnyel ruházta fel, egyes Aszódra jött alsóbb osztályú tanulók hazatértek, mások otthon a tanévet még magyarul befejező Selmezbányán vagy Losonczon fejezték be tanulmányukat. Sokan félbe hagyták az iskolázást, nagy a száma azoknak is, kik nem sokára szüleikkel együtt kénytelenek voltak menekülni a csehek által megszállott területről. A tanulóknak mintegy ¼ része keresett boldogulást a besztercebányai cseh főgimnáziumban. Az Aszódra lejött 71 VIII. osztályú tanuló még a minisztériumnak március 21-én adott engedélye alapján a szovjet uralom⁴⁸ alatt egyedül a magyar területen május 12-én érettségi vizsgát tettek rendesen Aszódon. Azután elvonultak haza felé, hová csak július 5-én érkeztek meg.

A besztercebányai egyház ezalatt tovább ingadozott. Már a remény, a jog kedvéért se lett volna szabad feladni a főgimnázium fenntartásának elvét vagy újbóli megnyitásának reményét. És csodálatos gyorsan tervet készítenek: a gimnáziumot átakarják alakítani bérlakásoknak, már bérlők is vannak, a gimnázium egész tőkét be akarják szinte [sic!]⁴⁹

fektetni – igaz hogy csak 20000 koronáról beszélnek. Ez már március első napjaiban van. – Én az intézetet a legpontosabb leltár mellett, kulcsokkal, irattárral, minden pénznek a beszámolásával átadtam a két lelkészből, az iskolai felügyelőből, egyházi pénztárosból, és az egyházi jegyzőből álló bizottságnak, mert már csinálták a méréseket az átalakításra.

Március közepén értünk magyar uralom alatt levő földre Jánossy, Jamrik, Kuszy, Stibrányi és Oravecz. Jamrik és Kuszy azonban rögtön visszatértek a viszonyok bizonytalansága miatt.

Az egyház a tanári kar alapfizetését szeptember 1-ig megadta. A cseh-szlovák hatalom az adóhivatalnál csak az alólírott fizetésekiegészítését tiltatta le április havától. Egyesek az adóhivaltól szeptember hava után is kaptak pénzt. A forradalom után megadott 3 havi segélyt a 300 korona, valamint a ruha-segélyt a kar részére a megszállás alatt az iskolai felügyelő hozta fel, miről február elején az elszámolást a VKM-nek a püspöki iroda utján benyújtottam. Én még az 1919. év első negyedére Schmidt, Szenes, Kirsteuer, Jamrik, Kuszy, Gödri,⁵⁰ Oravecz, Jánossy tanárok nejei után járó családi pótlékot vettem fel a VKM. házi pénztárából s az illetőknek el is küldtem. A későbbi idők pénzosztogatásából is kivehettem volna a karra eső tetemes összeget, de ettől visszatartott lelkiismeretem.

A besztercebányai egyház azonban közben letesz iskolájának bérházzá való átalakításáról, újra tót iskolát akar szervezni – francia tanszékkal egy franciául nem tudó kartársunk részére s magyar tanszékkal egy tótul nem tudó kartársunk részére. Majd ezt a tervet is elejtik. A helyiségben a magántisztviselők, a szocialisták, majd a legionáriusok ütnek tanyát, kik a magyar tankönyveket mind feltüzelik.

A fizikai szertart pár óra alatt kidobják a szomszédos polgári iskolából, amit keserves kínnal szerztünk és szerveztünk éveken át – azt az ebek harmincadjára juttatják pár hét alatt.

Zoch evangélikus pap és pozsonyi zsupán közbenjárásával a besztercebányai egyház régi gimnáziumát, de csak 4 osztállyal tót tannyelv mellett 1919. október hóban nyitja meg újra. Tanárai a régiek

közül: Jamrich Béla, Kirsteuer Károly, Szenes Samu, Kiszely Károly – igazgatójuk pedig egy a pedagógiában teljesen analfabéta lelkész: vezetéknevén Sztők. Tapasztalatom szerint az ottani tanítás abszurdális.

A karnak az intézet bezúntatésekor 11 rendes tagja volt. Ott maradt Besztercebányán a régi iskolánál Szenes Samu, kit azóta cseh-szlovák állami tanárnak neveztek ki. Ott működik tovább Kirsteuer Károly és Jamrich Béla, kik 1919 őszén kerestek ugyan magyar földön elhelyezkedést, de nem kaptak.⁵¹ Imre államtitkár úr és Gagyí osztályvezető úr – ez iránti kérelmemet elutasították. Schmidt Frigyes a lévai, Gödri⁵² Ferencet az ipolysági magyar középiskolánál alkalmazták a csehek, Róder Ede dr. zenetanításból él Besztercebányán, Lenk Sándor szüleihez ment Sopronba, Jánossy István dr. a budapesti Erzsébet nőiskolához van beosztva; Oravecz Ödön, Stibrányi Gyula és Kuszy Emil Aszódra választattak meg rendes tanárokkul, de az utóbbi november végén szén-szünetre haza menve többé vissza nem tért s értesülesem szerint a selmecbányai cseh-szlovák tanítóképző intézet igazgatója lett. A többi – fent említett kartársam – napi imájában kéri az Istent, hogy álláshoz juthassanak magyar földön. Igazi martírsors a sorsuk. Igyekszem őket értesíteni mindig, ha van valahol üresedésre kilátás vagy hirdelve pályázat.

Méltóságos és Főtiszteletű Püspök Úr! Elérkeztem jelentésem befejezéséhez s engedje meg, hogy nemzeti szempontból azt kívánjam végezetül, hogy adja a Mindenek Ura megélni azt Méltóságodnak, hogy azt a besztercebányai ágostai evangélikus főgimnáziumot, melynél apostoli munkálkodását elkezdette⁵³ Méltóságod adja vissza a magyar nemzeti kultúrának.

Maradtam Méltóságos és Főtiszteletű Püspök Úrnak mély tisztelettel alázasatos szolgája: dr. Oravecz Ödön az aszódi ágostai evangélikus főgimnázium rendes tanára.

Külzetén:

918. XII.⁵⁴

Besztercebánya⁵⁵ ■

JEGYZETEK

- 1 Kedves kötelességemnek tartom, hogy köszönetet mondjak Ablonczy Balázsnak és Fóris Ákosnak a tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségükért.
- 2 ORMOS 1983; ORMOS 1990.
- 3 Oravecz Ödön (Rozsnyó, 1881. március 12. – 1934. július 14.) pedagógus-családból származott, apja, Mihály előbb a sajjögömri, majd 1894-től a rozsnyói evangélikus gimnáziumnak volt az igazgatója egészen 1904-ben bekövetkezett haláláig. Oravecz Ödön elemi és gimnáziumi tanulmányait Rozsnyón végezte, 1903-ban Kolozsvárot doktorált, majd ugyanott 1905-ben magyar–latin szakos tanári oklevelet szerzett. 1904-től a besztecerbányai evangélikus alginmázium helyettes, 1905-től rendes tanára, 1916-tól a főgimnáziummá fejlesztett intézmény igazgatója. 1919-ben a cseh megszállás miatt távoznia kellett Besztecerbányáról, az aszói evangélikus realgimnáziumban szerzett tanári állást, 1926-ban igazgatóvá választották. Az ő nevéhez fűződik az iskola gyülekezeti fenntartásból egyházkerületi fenntartásba történő átadásának kezdeményezése és megszervezése, amelynek eredményeképp 1931-ben az intézmény új épülethez jutott. 1903-tól publikált irodalmi műveket, 1908-ban verseskötete jelent meg (ORAVECZ 1896, 116., 143. o.; SZÁNTÓ 1905, 62. o.; SZEVEY 1935, 3–6. o.). Irodalmi művei: ORAVECZ 1903; 1908.
- 4 A két iratsomó tartalmáról részletes, darabszintű jegyzék áll rendelkezésre.
- 5 A kutatással kapcsolatos helyzetet szerintem jól illusztrálja a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) kiadásában, Zombori István szerkesztésével 2022-ben megjelent *Trianon és az egyházak* című monumentális tanulmánykötet evangélikus tanulmányai. Ezekből három jelen sorok írója jegyez, és mindössze a burgenlandi egyházszervezeti változások feldolgozása során sikerült a szakirodalom és a vonatkozó források egybevetésével alapos elemzést írnia. A magyarországi egyház Trianon utáni éveivel foglalkozó írás mindössze rövid áttekintés, alaputatásokra pedig nem került sor, mivel a kézirat elkészítési időszakába egybeesett a 2020. tavaszi járványügyi lezárásokkal (lásd: CSERMELYI 2022a; 2022b). Ugyanez az egyik oka annak is, hogy a felvidéki eseményekkel foglalkozó tanulmányban Czenthe Miklós többször hivatkozta ugyan a felvidéki iratsomót, de csak ritkán nevezte meg az egyes dokumentumokat, mivel a jegyzékből tudott csak dolgozni. Emiatt adott tényleg kelteztést az Oravecz-jelentésnek (CZENTHE 2022, 83. o. 29. jegyz.).
- 6 A dél-szlovákiai – elsősorban pozsonyi, losonci, rimaszombati és kassai – eseményekkel kapcsolatos lásd: SIMON 2021. A kassai eseményekhez lásd még: SZEGHY-GAYER 2019a; SZTANCZ 2021, 160–171. o. A bártfai eseményekről: SZEGHY-GAYER 2018, 1223–1234. o. A városi elit változásairól többek között: SZEGHY-GAYER 2019b. Ugyanő írt a jelentésben szintén előkerülő spanyolnáthajrány felvidéki terjedéséről is, elsősorban Kasát, Pozsonyt, Szepes megyét és Eperjést vizsgálva (SZEGHY-GAYER 2022).
- 7 ORAVECZ 1916, 14. o.
- 8 Raffay 1919 novemberében e tárgyban levelet írt az amerikai katonai misszió vezetőjének (EOL VIII.87. Felvidéki magyar ügyek 1918–1927. 30–31. sz.).
- 9 A hadügyi helyzet ennél jóval árnyaltabb volt, lásd: Révész 2019. SIMON Attila több példát is említ (2021, 33–50. o.) amikor a felvidéki magyar városok maguk kényszerültek a csehek behatására a fegyveres rablóbandák (a Monarchia felbomlott hadseregének hazatért és elzúllott tagjai és más kétes elemek) ellen, esetenként jobban bízva rendfenntartó képességükben, mint a Budapestről ígért tengerészkülönítményesekében.
- 10 SIMON 2021, 67., 69. o. A Károlyi-kormány és a Román Nemzeti Tanács közötti, 1918 novemberében megtartott aradi tárgyalások is azért zajlottak magyarul, mert a román delegáció tagjai mindkét nyelvet ismerték, míg a magyar résztvevők nem tudtak volna románul tárgyalni (HAROS 2018, 282–283. o.). Összességében a tény, hogy a helyi magyar tárgyalópartnerek nyelvtudásbeli hiányosságai miatt az önmagukat a háborúban győztes oldalra helyező nemzetiségi tárgyalópartnerektől elvárták, hogy a háborús vesztes fél nyelven, azaz magyarul folyanak a tárgyalások, már az egyeztetések kezdetén nem tett jót azok hangulatának, bár természetesen a magyar fél jogosan érvelhetett amellett, hogy *de jure* Magyarország területén tartózkodnak.
- 11 Az 1910. évi népszámlálás hivatalos eredményei szerint a népesség 84,77%-a volt szlovák, 12,35%-a magyar és 1,59%-a német (Népszámlálás, 1910, I. 176–177. o., V. 112–113. o.). A város lakosságának 48,82%-a magyar, 40,72%-a szlovák, 8,16%-a német anyanyelvű volt (uo. I. 176–177. o.).
- 12 Oravecz jelentése mellett lásd még: EOL VIII.87. Felvidéki magyar ügyek 1918–1927. 26. sz. A Szövetséges és Társult Főhatalmak a kisebbségek védelme tárgyában a Csehszlovák Köztársasággal 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ben kötött szerződésének kulturális kérdésekkel foglalkozó pontjai: 2–3. o. A negyvenhét oldalas dokumentumnak valójában csak az első másfél oldala idézi a vonatkozó pontokat, a többi a megszállt területeken a csehszlovák hatóságok által elkövetett sérelmeket taglalja. Megjegyzendő, hogy az iratban szereplő súlyos vádak mellett (pl. feslett életmódot folytató cseh tanítónők, akik szolgálati lakásaikban fogadják férfi vendégeiket) általában nem tüntették fel az elkövető nevét vagy a tett helyszínét, amely hiányosságok időnként utólagos ceruzás „Ki?”, „Hol?” megjegyzések eredményeztek a kortárs olvasó (talán maga Raffay püspök) részéről.
- 13 Uo. 3. o.; EOL VIII.87. Felvidéki magyar ügyek 1918–1927. 23. sz. A slovenskói ág. hitv. evang. nyugati egyházkerületi egyháztanács ülésének jegyzőkönyve. Pozsony, 1919. július 23. 14. o.
- 14 EOL III.A.1. A Bányai Evangélikus Egyházkerület levéltára. 863/1919. ikt. sz.
- 15 EOL VIII.87. Felvidéki magyar ügyek 1918–1927. 23. sz. 7–8. o.
- 16 A teljhatalmú minisztérium 8208. sz. rendelete értelmében az 1919/20-as tanévben szeptember 16-án kellett volna elkezdődnie a tanításnak (EOL VIII.87. Felvidéki magyar ügyek 1918–1927. 25. sz.).
- 17 A Bányai Evangélikus Egyházkerület itakott iratai között nem akadtam nyomára.
- 18 Utólag beszűrt.
- 19 Utólag beszűrt.
- 20 A „szerzett be és” utólag beszűrt.
- 21 Gyógyhatású növény, amelynek forrázatát teapótlóként, illetve a tea kiegészítésére is használták az első világháború során. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 4456/1914. eln. sz. körrendeletében írt elő szederlevélgyűjtést (FISCHER 1916, 65. o.; *Circulares...*, 1915, 102. o.).
- 22 A szövegben „tört. phil.” rövidítést alkalmaztak.
- 23 A szövegben: „Lovászi”.
- 24 Az iskolai önképzőkörök egy-egy tanár vezetésével szoktak tevékenykedni, erre az ott folyó munka hatékonysága miatt is szükség volt (ORAVECZ 1918, 19. o.). Mivel a Bothó-kör vezető tanáráknak a szlovák nyelvismerettel bíró Kuszy Emil nevezte meg, ezért az igazgatói ellenőrzés ebben az esetben a szokásosnál erősebb felügyeletet jelentett az iskolai vezetés, konkrétan Oravecz részéről, amelyet minden bizonnyal az adott politikai légkör miatt látott szükségesnek.
- 25 Ján Botto (1829–81) szlovák költő, a lőcsei evangélikus líceum növendéke, a Matica slovenska tudásközpont alapító tagja, a nagyrőcei gimnázium alapítóinak egyike.
- 26 A szövegben: „panszláv”.
- 27 Vavro Šrobár (1867–1950) 1918–20 között a szlovákiai (szlovenszkói) adminisztrációért felelős teljhatalmú miniszter.
- 28 Az „akkor szereplők” utólag beszűrva.
- 29 Ezeknek az állításoknak az ellenőrzése a rendelkezésemre álló források szűkösége miatt további kutatásokat igényel. A feljuttoként említett egykori tanár minden bizonnyal Ján Kmet (magyarosan Kmety János, 1848–1931), aki harminckét évig volt az iskola tanára, az 1904/05. tanév előtt ment nyugdíjba, viszont az impériumváltás után újra munkába állt, hogy oktatói tapasztalataival segítse a csehszlovák berendezkedést (VARGA 1905, 3. o.). Tizenöt tanuló egyszerre történt kizárásáról az 1904–1914 közötti iskolai értesítők nem számolnak be az adott tanév fegyelmi viszonyait tárgyaló rovatban.
- 30 1918. november 15-én a kassai 9. honvéd gyalogezred Kralován felől, a besztecerbányai 16. honvéd gyalogezred pedig Kormöcbánya felől támadást intézett a Zsolnát és Turócszentmártont megszállva tartó cseh katonaság ellen, amelynek ők nem tudtak ellenállni, így a 16-osok visszafoglalták a Turóc vármegyei Ruttkát (ma: Vrútky, Szlovákia; FORGARASSY 1973, 227–228. o.).

- 31 Trencsén vármegyei város, ma: Čadca, Szlovákia.
- 32 A szövegben: „panszlávoknak”.
- 33 Vladimír Fajnor (1875–1952) 1918–19 között működött zólyomi zsupánként. Az 1887/88., illetve az 1888/89. tanévben járt a beszercebányai algimnáziumba (VARGA–MOCROVCSÁK 1888, 22. o.; VARGA 1889, 44. o.).
- 34 Fajnor 1919 áprilisában felügyelői, azaz nem lelkesítő vezetői tisztségben volt (EOL VIII.87. Felvidéki magyar ügyek 1918–1927; 20. sz. Az egyetemes egyházi tanács Pozsonyban 1919. április 2-án megtartott ülésének jegyzőkönyve; 1. o.).
- 35 Valószínűleg: „szintén”, csak az utolsó betű tollban maradt.
- 36 Az iskolai fegyelem politikai viszonyok miatti teljes fellazulása, illetve a csehszlovák zászló kitézése tematizálta a tanári kar 1919. január 10-ei értekezletét, amelyen Oravecz kilátásba helyezte lemondását, amennyiben „a hétfői [január 13. – CS. J.] tanítás megkezdésekor kellő időben arra a tapasztalatra jut, hogy a viszonyok nem csitulnak el” (EOL II.A.1. ad 284/1929. ikt. sz. jegyzőkönyv a beszercebányai ág. h. ev. főgimnázium tanári karának 1919. január 10-én megtartott üléséről, melyen jelen volt az igazgató és a kar valamennyi tagja). Kiemelve a páncélszekrénybe. Köszönöm Czenthe Miklósnak, hogy felhívta a figyelmemet erre a dokumentumra.
- 37 Anton Štefáněkrol (1877–1964) van szó, aki 1918–24 között töltötte be az oktatásügyi referensi tisztséget.
- 38 Andrej Hanzlík (1850–1931) beszercebányai ügyvéd. 1901-ben a bábaszéki és a horhátai gyülekezet felügyelője (BACHÁT–PETROVICS 1901, 36–37. o.). 1918-ban a Zólyomi Egyházmegye egyházi ügyészevé választották (EOL IX.B.16. A Bányai Evangélikus Egyházkerület 1918. évi rendes közgyűlési jegyzőkönyve; Budapest, IX. 5–6. 58. o.).
- 39 A *radca* szó tanácsost jelent.
- 40 Iskolai felügyelővé választására: ORAVECZ 1918, 5. o.
- 41 Január 27-e hétfő volt.
- 42 Arról az osztályról van szó, amelynek igazgatói kinevezése előtt az osztályfőnöke volt (lásd ehhez: VARGA 1916, 22., 64. o.).
- 43 Vagyis öntudatlan állapotba kerültek, amely gyakran együtt jár különböző érzékszervi problémákkal, remegéssel, öklendezéssel, lázzal és más testi tünetekkel.
- 44 *Pester Lloyd*, 5. o.
- 45 „Ki időt nyer, életet nyer” (latin).
- 46 A szövegben: „Gödry”. A kiadásban a *Gödri* névfórmát preferáltam, mivel az 1917/18. évi iskolai értesítőben ezt alkalmazták (ORAVECZ 1918, 13., 14., 17. o.).
- 47 Eddig Oravecz *Jamrich* formában írta a nevet, amely megegyezett az iskolai értesítőben szereplő névalakkal (uo. 13. o.).
- 48 Azaz a Tanácsköztársaság.
- 49 Lásd a 35. jegyzetet.
- 50 Lásd a 46. jegyzetet.
- 51 A szarvasi, illetve békéscsabai evangélikus főgimnáziumban való helyezésük kapcsán intézkedett a Bányai Evangélikus Egyházkerület 896/1919. ikt. sz. irata. Sajnos ez azóta lappang, vagy kiselejteztek. Az irat tárgyát lásd: EOL III.A.1. 80. *Iktató- és postakönyvek 1861–1952*. 12. köt. *Iktatókönyv 1918–1920*. vonatkozó bejegyzésében.
- 52 Lásd a 46. jegyzetet.
- 53 Raffay 1892 szeptemberétől volt Beszercebányán helyettes tanár, de valójában nem ez volt az első szolgálati helye, hanem az 1891-től egy évig ellátott ceglédi segédlelkészség (*Harangszó*, 1931, 321. o.; vö. VARGA 1893, 8. o.).
- 54 Ceruzával.
- 55 Kék írónnal.

RÖVIDÍTÉSEK

EOL = Evangélikus Országos Levéltár (Budapest)
 II.A.1. Egyetemes egyházi iroda irattára
 III.A.1. Bányai Evangélikus Egyházkerület levéltára
 VIII.87. Raffay Sándor bányakerületi püspök hagyatéka

IX.B.16. Egyetemes egyházi, egyházkerületi és egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek gyűjteménye
Népszámlálás, 1910 = A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. 1–6. köt. Budapest, 1912–1920.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BACHÁT Dániel – PETROVICS Soma (szerk.) 1901. *A bányai ágost. hitv. evangélikus egyházkerület tiszti czim- és névtára 1901. évben*. Szentes.
- Circulares literae dioeceseanae anno 1915. ad clerum archidioecesis Strigoniensis a Joanne Cardinale Csernoch principe primate regni Hungariae et archiepiscopo dimissa*. Strigonia, 1915.
- CZENTHE Miklós 2022. Trianon hatása a felvidéki magyar evangélikusokra. In: ZOMBORI 2022, 77–104. o.
- CSERMELYI József 2022a. Az evangélikus egyházszerkezet változásai az Ausztriához csatolt nyugat-magyarországi területeken. In: ZOMBORI 2022, 401–411. o.
- CSERMELYI József 2022b. Az evangélikus egyház a trianoni béke utáni években. In: ZOMBORI 2022, 711–718. o.
- FISCHER Miklós (szerk.) 1916. *Az iglói ág. hitv. ev. főgimnázium értesítője az 1915–1916. tanévről*. Igló.
- FOGARASSY László 1973. Felvidéki gerillaharcok a Károlyi-kormány idején. In: Bodó Sándor – Szabadfalvi József (szerk.): *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 12. köt. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. 223–250. o.
- Harangszó*, 23. évf. 1931/41. sz. Október 11.
- HATOS Pál 2018. *Az éltakozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története*. Jaffa Kiadó, Budapest.
- ORAVECZ Mihály (szerk.) 1896. *Értesítő a rozsnói államilag segélyezett ág. hitv. evang. kerületi főgimnáziumról az 1895–6. tanévben*. Budapest.
- ORAVECZ Ödön 1903. *János vitéz. Irodalmi tanulmány Petőfi Sándor költeményéhez*. Sajó-Vidék kvny., Rozsnyó.
- ORAVECZ Ödön 1908. *Költevények*. Beszercebánya.
- ORAVECZ Ödön (szerk.) 1916. *A beszercebányai ág. hitv. ev. főgimnázium értesítője az 1915–916. tanévről*. Beszercebánya.
- ORAVECZ Ödön (szerk.) 1918. *A beszercebányai ág. hitv. ev. főgimnázium értesítője az 1917–918. tanévről*. Beszercebánya.
- ORMOS Mária 1983. *Padovától Trianonig 1918–1920*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- ORMOS Mária 1990. *From Padua to the Trianon 1918–1920*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pester Lloyd*. *Morgenblatt*. 66. évf. 1919/32. sz. Február 8.
- RÉVÉSZ Tamás 2019. *Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest.
- SIMON Attila 2021. *Az átmenet bizonytalansága. Az 1918/1919-es impériumváltás Pozsonytól Kassáig*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja–Budapest.
- SZÁNTÓ József (szerk.) 1905. *Értesítő a rozsnói államilag segélyezett ág. hitv. ev. kerületi főgimnáziumról az 1904–1905. tanévben*. Rozsnyó.

- SZEGHY-GAYER Veronika 2018. Államfordulat és az újrastrukturálódó helyi elit Bártfán (1918–1919). *Századok*, 152. évf. 5. sz. 1215–1236. o.
- SZEGHY-GAYER Veronika 2019a. Civilek elleni erőszak Kassán. Az első csehszlovák megszállás hónapjai (1918. december – 1919. június). In: Rolf Müller – Takács Tibor – Tulipán Éva (szerk.): *Terror 1918–1919. Forradalmárok, ellenforradalmárok, megszállók*. Jaffa Kiadó, Budapest. 53–83. o.
- SZEGHY-GAYER Veronika 2019b. Mešťanostovia na rázcestí: Stratégie, rozhodnutia a adaptácie najvyšších predstaviteľov miest na nové politické pomery po roku 1918. In: Adam Hudek – Peter Šoltés (szerk.): *Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí. Kontinuita a diskontinuita*. VEDA – Historický ústav SAV, Pozsony. 334–360. o.
- SZEGHY-GAYER Veronika 2022. The second wave of the Spanish influenza pandemic in selected regions and towns of Slovakia (1918). *Človek a spoločnosť*, 25. évf. 2. sz. 605–616. o.
- SZEVER Pál 1935. Dr. Oravecz Ödön (1881–1934). In: uő (szerk.): *A bányai ág. hitv. ev. egyházkerület aszódi Petőfi-reálgimnáziumának értesítője az 1934–35. tanévről*. Aszód. 3–8. o.
- SZTANCS Gábor 2021. *Keleti szlovákság, Kassa és Szepesség 1918 őszén. Északkelet-Magyarország kormányzati és regionális megközelítésben*. Doktori értekezés (EKKE TDI). Eger.
- VARGA Mihály (szerk.) 1889. *A Besztercebányai Ág. H. Ev. Algymsium és Elemi Iskola értesítője az 1888–1889. tanévről*. Besztercebánya.
- VARGA Mihály (szerk.) 1893. *A besztercebányai ág. hitv. ev. gymnasium értesítője az 1892–93. tanévről*. Besztercebánya.
- VARGA Mihály (szerk.) 1905. *A besztercebányai ág. hitv. ev. gymnasium értesítője az 1904–1905. tanévről*. Besztercebánya.
- VARGA Mihály – MOCKOVCSÁK János (szerk.) 1888. *A Besztercebányai Ág. H. Ev. Algymsium és Elemi Iskola értesítője az 1887–1888. tanévről*. Besztercebánya.
- ZOMBORI István (szerk.) 2022. *Trianon és az egyházak*. METEM, Budapest.

▲ A soproni Evangélikus Líceum (később Berzsenyi Dániel Evangélikus [Líceum] Gimnázium, Szakképző Iskola és Kollégium) tanulói, 1918 (Fortepan/Vargha Zsuzsa)

Köszönet, Brontón! 1973. I. 23.

Az élelemléteim és emlékeim
 meg volt az emlékeim. A meztartás
 megkezdett emlékeim és émet a Jól
 Vardontól, január 15-én adták át
 Brontón. Egyenlő, de nagyon megkezd
 jümmif volt. Hon volon volles volt
 meg a felvétel is old volt is a felvétel
 kémet is francia kintben kintben is.

Bizony mindent gondoltam volna,
 de igen nagy ünnepre menni.
 Könyvemek elad is erbe a meztartás.
 Jól volt az emlékeim és emlékeim,
 megkezdtem a felvétel, de az
 emlékeim meg két év. De nagy
 meztartás volt a gyerekek is fel-
 vételek együtt kintben. Hon kint-
 ben. az emlékeim emlékeim

János Gábor

„Tizenhatig számoltam a pofonokat”

Boskovits István

→ ANDRÁSI ANDOR – SOMOGYI DOROTTYA

Boskovits István 1931-ben zsidó család egyetlen gyermekeként született a Somogy megyei Nemesviden. Több generáción keresztül orvos felmenőkkel rendelkezett. Apja katonai kitüntetése sem akadályozta meg, hogy 1944-ben, a vidéki zsidóság deportálása során, tizenhárom éves korában szüleivel együtt az auschwitz-birkenai haláltáborba kerüljön. Onnan különböző kényszermunkatáborokat megjárva és szörnyű helyzeteket túlélve 1945 őszén hazakeveredett. Ő a Sztehlo Gábor által vezetett gyermekotthonban is keserű tapasztalatokat szerzett. Megrázó élettörténete csak a Sztehlo-gyerekek voltunk kötet megjelenése után vált ismertté, pedig neki is helye van a gyerekek története között. István emlékei jól kiegészítik Sztehlo Gábor sokszínű személyiségéről alkotott képünket, annak nem csak a kedvező oldaláról.

Zsidó vagy nem zsidó

A szülőkről a Somogy megyei levéltári évkönyv így emlékezik meg: „Boskovits István – későbbi orvos – 1896. november 19-én született Nemesviden. Édesapja a szintén helyi orvos dr. Boskovits Sándor, édesanyja pedig Boskovits Ilona voltak. Az anyakönyvi bejegyzés tanúsága szerint a szülők a gyermek születésének idején az izraelita vallást követték. A család 1919-ben áttért a református hitre. A nemesdédi református egyház születési és keresztelési anyakönyvéből kiderül, hogy a szülők és a két gyermek, az akkor már orvostanhallgató István és húga, Emma 1919. augusztus 24-én váltak e hitfelekezet hivatalos tagjaivá. [...] Valószínűleg az orvosi diploma megszerzése után, 1930. augusztus 12-én feleségül vette a szintén református vallású, kápolnásnyéki illetőségű Nyéki Saroltát. Dr. Boskovits István édesapját követte

annak nyugdíjba vonulása után a nemesvidi körorvosi székben.”

Történetünk szempontjából fontos esemény, hogy kérelmezésére a Sztehlo-gyerek Boskovits István apja a következő hivatalos végzést kapta: „Az igazolások átvizsgálása után, 1939. szeptember 18-án Somogy vármegye alispáni hivatala hivatalosan is tanúsította, hogy Boskovits István az 1939. évi IV. törvénycikk 1. §-a 3. bekezdésének a. pontja értelmében nem tekintendő zsidónak.”²

István a fentiekről így számol be: „Apám, szintén Boskovits István a nagyapám kérésére jött Budapestről Nemesvidra orvosnak, ahol a főtéren volt egy házunk. Édesanyám, Nyéki Sarolta Kápolnásnyékről származott egy kóserséget is betartó, gazdagnak mondható zsidó földbirtokos családból.” A már korábban református vallásra áttért apa mint katonarvos a háborúban szolgált több visszacsatolt területen, majd Kamjanec Pogyilskijban is tanúja volt az első zsidó-tömegmészárlásnak. Onnan kitüntetéssel leszerelve ígéretet kapott, hogy mentesülni fog a zsidótörvények megszorításai alól.

A fiú, István Nemesviden kezdte tanulmányait.

▲ A gyermek István Nemesviden

„Semmi zsidó oktatásom nem volt. Én a falunak az elemi iskolájába jártam, utána meg Csurgóra mentem, a református gimnáziumba. Engem mindenki csak lezsidózott, és nem ült mellém senki. Két évig egyedül ültem a padban. Szóval mindenki utált, de kénytelenek voltak bevenni a cserkészcsapatba. Édesapámnak megígérték, amikor a katonaságtól leszerelt, hogy ő mint fehér karszalagos, kivételezett orvos fog tovább működni Nemesviden. Egy kis idő múltán mégis jött a csendőrsnek a parancsnoka, bekopogott hozzánk, és bejelentette, hogy »doktor úr, sajnos magukra is vonatkozik a zsidótörvény, és el fogjuk vinni magukat Tabra, a gettóba«. Másnap reggel édesapám a rendelőjében öngyilkos lett. Ott egy ilyen dupla ajtó volt, és az egyik szárnyára akasztotta föl magát. De akkor már injekciózva is volt kábító injekciókkal. Én mentettem meg, mert telefonáltam a kórházba, a járási székhelyre, Marcaliba, ahonnét kijött a mentő, és az apámat ott megmentették. Ezek után édesanyámmal minket elvittek Tabra a gettóba. Hát én gyerekként nem érzékeltem annyira, mit is jelent ez a gettó, mert Nemesviden egy olyan faluban voltunk, ahol négy vagy öt zsidó család élt csak.”

De István édesapja sem úszta meg a deportálást azzal, hogy kórházba került. „Mi legközelebb apámmal Kaposváron találkoztunk, ahol 1944. május elején bevonulóztak bennünket. Egy marhavagonba körülbelül száz embert préseltek be, és betettek két vödört, az egyiket vízzel. Hét nap alatt értünk Auschwitz-Birkenaubá Kaposvárról. Persze hamar elfogyott a vödörből a víz, és ott ordított mindenki, hogy adjanak vizet. Egy ügyvédet, aki vízért ordított, kirángattak a kocsiból, majd ott a vagon mellett agyonverték. Még két ember halt meg az úton a vagonban.”

A véletlen és az apai ügyeskedés

A birkenai megérkezésről és a hírhedt rámpán történt szelekcióról is részletesen beszélt István, hiszen ezen a helyen dőlt el az azonnali halál vagy az életben maradás esélye. „Amikor kiszálltunk, akkor próbálták az embereket sorokba rendezni. Különválasztották a nőket meg a férfiakat. Édesanyám nagyon fiatalos volt, és munkaképesnek nézett ki, így őt a fiatal és munkaképes nők közé állították be a sorba. Kezdetben egyedül álltam ott, és nem tudtam odamenni anyámhoz, mert elzavartak. Az apámék,

▼ Megérkezés az auschwitz-birkenai rámpára, 1944 (Fortepan/L.iii.Jacob)

a munkaképes férfiak messze voltak tőlünk, erre nem tudatos módon odaszaladtam hozzájuk. Ez valahogy úgy sikerült, hogy a szortírozó tisztt (biztos a Mengele volt) nem vette észre. Kiderült, nem én egyedül csatlakoztam hozzájuk. Úgy dugtak bennünket, hogy ne tűnjön föl, gyerekek is vannak ott.”

Mindannyian átestek a bevett eljárásokon, mint vetkőzés, fertőtlenítés, fürdés, szőrtelenítés és a rabruhába átöltözés, majd elterelték őket a 19. számú barakkba, ahol ágy, pricc vagy ilyesmi nem volt, hanem ötösével, ahogy sorban bementek a barakkba, mindenki úgy ült le, hogy az előtte lévő az ölébe került. Hamarosan megismerkedtek a bikacsökkel és az ostorral, amelyet csupán szórakozásból vagy megalázásból alkalmaztak az SS-katonák, a lágerparancsnokok. István életben maradásához mindenképpen hozzájárult nyurga testmérete is, mert bizonyos magasság alatt az embereket további ellenőrzések során elvitték, és ők többé nem kerültek elő. Nem kétséges, mi lett a sorsuk. István ezekkel a szavakkal emlékszik vissza a történetekre: „Itt kezdődik az én megmenekülésem, mert nem én voltam ott az egyedüli gyerek. Bejött két-három német katona, csináltak egy kaput, és azon áthajtották

a gyerekeket. Akinek nem érte el a feje a kapunak a tetejét, azt különválasztották. Közben jött egy teherautó, amelyiken voltak már gyerekek. Ezeket, és akiket ki tudtak szedni a sorból, felrakták az autóra, és többet soha nem láttuk őket.”

István apja megegyezett egy Hans nevű káppóval vagy sonderkommandovezetővel,³ akit valamivel le tudott kenyerezni, hogy vigye a fiát biztonságosabb helyre. „Aki engem tulajdonképpen ott Birkenauban megmentett, egy Hans nevű munkavezető, egy apanya gyilkos, egy elítélt, egy köztörvényes bűnöző volt, aki ezzel a vállalásával váltotta meg a kivégzését. Hanssal én átkerültem egy másik táborba, amint később megtudtam, ez a sonderkommandósok táborra volt. Ezen csoportok közül volt, aki a rámpán, a vagonok kirakásán dolgozott, de volt olyan csoport is, akik a gázkamráknál dolgoztak, és a megölt embereket rakták be az égetőkemencékbe. Na most, én egy ilyen munkavezetőnek lettem a csicskása, és egy földre dobott matrac volt a helyem, azon aludtam. Engem ez a Hans nevű ember se fizikailag, se szexuálisan nem bántalmazott.”

A történethez hozzátartozik, hogy ez a Hans nevű ember sokat ivott, és részegen nem tudta el-

▲ Szelekció a rámpán, 1944 (Fortepan/Lili Jacob)

látni a feladatát, ezért volt olyan eset, hogy megbízta Istvánt, vezesse helyette azt a *Sonderkommandó*t, amelynek feladata a beérkezett vonatszerelvényekből a benn hagyott csomagok kirámolása, szétválogatása volt. Ha belegondolunk, elég abszurd helyzet, hogy egy tizenhárom éves deportált gyerek vezessen egy sonderkommandocsoportot a német SS-katonák felügyelete alatt. Az is ismert, hogy ezeket a sonderkommandósokat végül előszeretettel megölték. A marhavagonokból kirámolt holmik között volt élelmiszer-maradék is, amelyből például kenyérdarabokat megpróbálták a szomszédos cigánylágerebe átdobálni a kétsoros szöges drótkerítésen keresztül. Ezen a területen volt István apjának a barakkja is. Arra a kérdésre, hogy mit szolt ehhez az SS-ország, István így válaszolt: „Volt, amikor szoltak érte, volt, amikor a bikacsökkel vagy a gumibottal ráverték az embernek a hátára, aki dobta a kenyeret, vagy ráördítottak, vagy elzavarták onnét.”

Esély a túlélésre

István auschwitzzi története hirtelen véget ért. „Egy éjszaka megfogott engem ez a Hans, kivitt a rámpára, ott állt egy sornyi vagon, és akkor lehúztak egy embert a vagonból, és engem feldobtak az apámhoz. Így kerültem munkalágerebe Kauferingbe, Bajországba.” A munkatáborból mezőgazdasági munkára vitték a deportáltakat. Szeptemberi-októberi munka volt: krumpli-, répa- és kukoricaszedés. Itt sokkal lazább volt a fegyelem és az őrizet. Istvánt egy parasztcsalád kifejezetten kedvelte és kényeztette. Ez 1944 őszi időszakára esett.

A betakarítási munkák végeztével az egész transportot továbbvitték Kaufbeurenbe, ahol egy repülőter kiszolgálási munkáira fogták be őket. Kerítésépítés során István keze súlyosan megsérült, majd őt bántalmazták miatta. Ezt a sérülést sikeresen megúsza.

Édesapja sorsáról megrázó rövidséggel nyilatkozik: „Apámmal egy táborban voltunk, de nem együtt. Itt történt, hogy akik apám körül voltak, azt mondták, valamilyen táboron belüli munkát apám megtagadott, és ezért agyonverték. Nem éreztem semmit, akkor annyira apátiában voltam, mindenféle érzésre képtelen.”

Hogy mi adott reményt egy tizenhárom éves gyereknek, és mibe tudott kapaszkodni a túlélés érdekében? „Nem tudom. A tudatlanság, a műveletlenség, vagy nem voltam annyira intelligens? A helyzetemet nem tudtam kellően felfogni. Én egyik napról a másikra éltem. Amit lehetett, megfogtam, amit lehetett, megettem, ellógtam, ha tudtam, vagy félreálltam, nehogy engem üssenek. Tudat alatt mindig úgy helyezkedtem, hogy elkerüljem a bajokat. Tulajdonképpen nem tudom, mitől maradtam életben.”

Elérkezett 1944 decembere, vele együtt a fagyos német tél. Öltözékük pedig ugyancsak szegényes volt, a lábukon zokni nélkül faklumpát hordtak. István lába elfagyott, felhólyagosodott és elüszkösödött, már járni sem tudott. Elszállították a dachaui tábori kórházba, ahol azt mondták, le kell vágni a lábát. Szerencséje volt, mert egy lengyel orvos vette kezelésbe, és sikerült megmenteni a lábát. De nemcsak a lábát, hanem az életét is, mert ha túl is éli az amputációt, a kivégzést aligha kerülte volna el. Aztán egy francia orvos adott neki egy magas szárú bőrcipőt, amelylyel ki tudta húzni a telet egészen a felszabadulásig.

Felszabadulás és csavargás

Már jócskán benne voltak a tavaszban, amikor a szövetségesek csapatai eljutottak Németország belső területeire, és közeledtek Dachau felé. A tábor kiürítették, és Istvánékat újra bevagonírozták. A vonat végül megállt valahol, az SS-katonák kiterelték a *heftlinge*ket, a rabokat a vonatból, majd sorba állították őket, és egy kőbányába irányították a tömeget. Május 9-e volt, a háborúnak vége. Kezdetben úgy látszott, hogy az ország végezni akar velük, de végül másképp döntöttek. István így emlékszik erre a fordulatra: „A halálmenetet elindították, az első sorokba még belelöttek, aztán egy kőbányában szétzavarták a társaságot. Éjjel az ország géppisztolysortűz kíséretében elmenekült, szóval az SS-katonák elszöktek. Ők szöktek el tőlünk, nem mi tőlük! Így szabadultunk föl, ez volt a felszabadulás.”

Ezt követően hosszú bolyongás vette kezdetét István számára Németországban, amely mindenelelőtt ennivalószerzéssel kezdődött. Ruhaszerzés alkalmával pedig összekerült egy magyar szárma-

zású amerikai tiszttel, aki magához vette, több hónapra keresztül gondoskodott róla, majd örökbe is akarta fogadni. A tiszt végül, megbízatása lejártával elhajózott. István pedig a hamburgi kikötőben maradt egyedül, mert meglátta egy listán az édesanyja nevét, hogy ő már hazatért. Ezért mindenáron haza akart menni ő is. Kisebb-nagyobb kalandos csavargások után végül néhány emberrel összeverődve vonattal hazatért Nemesvidre.

Hazatérés és Sztehlo gyermekotthona

„Nemesviden akkor már a mi házunk egyik felén rendőrség volt, a másik felében posta. Meghívtak ide-oda családokhoz, és mindenhol megláttam a mi széthordott holmijainkat, amire mindig megjegyzést is tettem.” Hogy hány eltulajdonított bútorról, tárgyról, eszközről lehetett szó, az kiderül a kényszerűen összeállított és már hivatkozott, ötszáznyolcvan tételből álló ingóságai leltáradataiból. „Javasolták: »Menj el, mert az emberek ezt nem szeretik hallani, és eltesznek láb alól!«. Ez volt nekem a hazatérés. Aztán megtudtam, hogy az anyám Budapesten van. Fölutaztam Pestre, és itt találkoztam az édesanyámmal.”

Nagy nehezen megtalálta édesanyját, de ő csak azt érezte, hogy egy újabb éhes száj érkezik, akit el kell tartani. István ezt úgy élte meg: nem örült neki, mert inkább a férjét várta volna vissza. Nagynénje nagy nehezen befogadta. Hamarosan tudomást szereztek a Sztehlo Gábor vezette Jó Pásztor Gyermekotthon létezéséről, ahova István 1945 végén be is került, mindjárt a nagyobb gyerekek közé, az úgynevezett Farkastanyára. Gyerektársainak soha nem beszélt a deportálása során átélt szörnyűségekről. Márai Sándor viszont, miután meglátogatta a gyermekotthont, megemlékezett naplójában az Istvánnal folytatott beszélgetéséről. Bár nem nevezte néven, a számos pontatlanság ellenére egyértelműen ráillik a történet.⁴ Sőt ígéretet is tett, hogy követni fogja István további sorsát, azonban ennek sem Márai írásaiban, sem István emlékeiben nincsen nyoma.

Kezdetben egy emeletes ágyakkal berendezett nagyszobába került, és folytatta iskoláit a gyermekotthonban működő tanintézményben. Kezdte magát jól érezni, és az iskolában – be nem vallottan – egy osztálytársnője is gyengéd érzelmeket váltott ki benne. Szeretett az alagsorban lévő konyhában sündörögni. „Rögtön ott a konyhában kezdtem hasznosítani magamat. Nem volt rossz ott a közelben lenni, mert kajához lehetett jutni.”

Helyzete azonban gyökeresen megváltozott, miután konfliktusba keveredett Sztehlo Gáborral. Pletykákat kezdett terjeszteni a gyerekek körében Csöpi nénival, Sztehlo Gábor feleségével kapcsolatban, amelyek Sztehlo Gábor fülébe jutottak. Ezen Sztehlo úgy felháborodott, hogy azonnal megkereste Istvánt, és felpofozta, aki erre szemtelenséggel reagált, aminek további pofonok elcsattanása lett a következménye. „A két ajtó között kapott el engem, odaállt elé, és elkezdett pofozni. Elégé szemtelen gyerek voltam, elkezdtem számolni.

„Szeretett az alagsorban lévő konyhában sündörögni.”

A negyedik után elkezdtem mondani, hogy öt, hat, hét, nyolc, egészen tizenhatig, amíg a pofonokat kaptam. Aztán elment, és értesítették anyámat.” Valószínűleg Sztehlo Gábor sem emlékezett nagy büszkeséggel erre az esetre, amely azt is bizonyítja, hogy a gyermekotthonok működtetése Sztehlo Gábor számára is konfliktusokkal terhelt kihívásokat tartogatott, és ezek során akár személyes sérelmek is érhatték.

Az eset után István – szerinte büntetésből – átkerült a messzi „Leányvár” területén lévő „Vipera-fészek” épületének alagsorába. Egy ideig ott volt, majd visszakerült a Farkastanyára, amelynek egyik kis melléképületébe helyezték, amely összeépült az istállóval, ahol a Kicsi nevű ló is lakott. Az nem világos, hogy ez büntetés volt-e, vagy a célszerűség hozta, ugyanis István volt a felelős a lóért, akit gondozott, és egy kétkerekű kordéllyal ő végezte a fuvaros munkát, bevásárolt, vitte az ételt egyik épületből a másikba, szóval ellátta a szállítmányozási feladatokat. Ebben az épületben volt lakótársa a nála két évvel idősebb

Kralovánszky Alán, a későbbi neves régész és muzeológus, több múzeum, köztük a Nemzeti Múzeum igazgatója, akire egykori jóbarátjaként tekint ma is. A nevelőnő, Manyó néni kedvencei közé tartozott. István két és fél évig volt a Pax Gyermekotthon lakója. Eltávozását a Sztehlo Gáborral kialakult korábbi konfliktusának következményeként magyarázza, amelynek időpontját úgy választották meg, hogy észrevétlenül hagyhassa el az otthont. Tudomása szerint egyedül őt rúgták ki a Pax Gyermekotthonból.

Felnőtté válás és a nagy élet

Az elmondottakból az következne, hogy István a Paxban töltött évekről csak rossz emlékeket vitt magával élete későbbi szakaszára. Sztehlo Gáborra nyilván nem rajongással gondol vissza, de haragot vagy éppen gyűlöletet nem érez iránta, és a saját viselkedését is bírálva bizonyos megértéssel emlékszik a konfliktusra és Sztehlo Gábor szokatlanul indulatos reakciójára. Amikor később a véletlen összehozta gyermekotthonbeli volt társaival, mindig szívesen emlékezett vissza a közösen átélt időszakra, és idős korára is örömmel ápol barátságokat ebből a körből.

István a gyermekotthonból a többiekkel együtt kezdetben a budai Mátyás-gimnáziumba járt, amely három iskola fúziója révén később II. Rákóczi Ferenc Gimnázium néven működött tovább. Miután kikerült a gyermekotthonból, és hazaköltözött, iskolát is váltott. A neves Markó utcai gimnáziumban jutott el az érettségiig, az erről szóló bizonyítványt azonban nem szerezte meg. „Az osztályvizsgát sikeresen lettem, de az érettségi vizsgáról ellógtam, mert az orosz nagyon rosszul ment, és ezért nem mertem elmenni.”

Ennek ellenére felvették a Gamma művekbe ipari tanulónak. Itt műszerész-szakképesítést szerzett, és két évet lehúzott a cégnél. Sorkatonai szolgálata során szakképesítése és szaktudása miatt kedvező körülmények közé

került. A Gamma műveknél ugyanis honvédségi eszközök fejlesztésében vett részt, így jól értett a tüzérségi löelemképző műszerekhez. A katonai szolgálat letöltése után visszatért a Gammába, ahonnan azonban hamarosan távozott, mert kedvezőtlen beosztásba került. Ismeretségei révén a könnyűiparban helyezkedett el, hasznosítva műszerész-szaktudását. Mintegy négy éven át különböző mérőeszközök javításával foglalkozott.

Pályája további részében a baromfiipar tollfeldolgozó részlegéhez került, ahol ugyancsak kedvezményezett munkakörben foglalkoztatták. Innen a cég központjába kerülve lényegében a vezérigazgató személyi titkárává lépett elő, miközben a soféri feladatokat is ellátta. Ez a viszonylag kedvező, változatos munkakörben eltöltött huszonöt év felnőttélete legmeghatározóbb szakasza lett. Megnősült, és született egy leánygyermek.

Miután munkahelyén kedvezőtlen vezetőváltás következett be, és megváltoztatták a munkakörét, a Láng Könyvkiadónál talált munkalehetőséget. Az itt eltöltött mintegy hat év után, hatvanöt éves korában ment nyugdíjba.

Felesége óvopedagógusként dolgozott szinte egész életében. Gyermekükből kiváló sportlovas, országos bajnok lett. Családi életüket kezdetben egy szövetkezeti lakásban alapozták meg, majd felépítettek egy önálló kétszintes családi házat Budán, amelyet később tovább bővítettek. Leánya jelenleg is itt él a családjával. István három évvel ezelőtt vesztette el a feleségét, ma egyedül él.

Boskovits István finommechanikai műszerész

1931-ben született a Somogy megyei Nemesviden. Iskoláit szülőfalujában, majd Csurgón kezdte meg. 1944-ben zsidó származása miatt családjával együtt előbb Tabra, a gettóba, majd Kaposvárra szállították, ahonnan a környék zsidóságával együtt egy marhavagonban Auschwitz-Birkenaubába deportálták őket. Ott szerencsésen megúsza az azonnali gázhalált, és sikerült apjával együtt maradnia. Egy idő után átkerültek németországi kényszermunkatáborokba, ahol édesapját megölték, ő pedig súlyos sérüléseket szenvedett. A felszabadítás után nagy

▲ Boskovits István. Fotó: Madács Zoltán

nehezen hazatért Magyarországra. Édesanyja, aki élve megúszta a deportálás szörnyűségeit, beadta Istvánt a Szezhlo Gábor vezette gyermekotthonba. Innen elkerülve befejezte iskoláit, és mechanikaműszerész-végzettséget szerzett. Kezdetben

a Gamma művekben, majd nagyrészt baromfiipari és könnyűipari vállalatoknál dolgozott, végül a Láng Kiadótól ment nyugdíjba. Házasságából egy leánygyermek született. Jelenleg özvegyként nyugdíjas éveit tölti budai családi házában. ■

JEGYZETEK

- 1 ANDRÁSI Andor – LABORCZI Dóra 2018. *Szezhlo-gyerekek voltunk*. Luther Kiadó, Budapest.
- 2 VONYÓ Anita 2007. Boskovits István nemesvidi zsidó orvos ingóságai leltára (1944). Forrásközlés. In: Bősze Sándor (szer.): *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv Somogy megye múltjából*. 38. köt. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár. 257–268. o. Web: <https://tinyurl.com/ydjk779c>. (Megtekintés: 2024. június 12.)
- 3 *Sonderkommando*: a náci koncentrációs táborokban foglyokból szervezett különleges egység, amelynek egyéb feladatok mellett a holttestek elégetése volt. – *A szerk.*
- 4 „A zsidó gyermekek legfőbbje teljesen apátlan-anyátlan. Egyik, M. – Kaposvárról deportáltak, apjával közös vagonban utazott Auschwitzba, ahol az apát megölték, a fiú innen Birkenauba, Mauthausenbe került, végül megmenekült –, 14 éves. Röviden beszélek vele. Ez a gyerek a végzetes híres

auschwitzti halál-karmester Mengele doktor kedvence volt. Ez volt az orvos, aki kézzel állította élet vagy a halál oldalára az érkező deportáltakat. Elsőrendű szakember volt, szempillantással ítélte meg, kiben van életerő, kit érdemes dolgoztatni; akit balra állított karmesteri kézzel, ment azonnal a gázba. A gyerek ezt mondja: »En kilógtam, mikor érkezünk, a Kanada-lágerbe kerültem.« A Mengele doktor megkedvelte; a fiú feladata volt, hogy átkutassa az érkezők ruháit, cipőit, s nagy ügyességgel találta meg a cipőtalpban elrejtett drágaköveket. Ezért életben tartották. Kérdem, milyen volt Mengele? »Fekete ember volt, nagyon elegáns volt – mondja –, mindig fényes lakkcsizmát viselt. Nagyon elegáns volt – ismétli komolyan. – Nem volt goromba, soha nem kiabált.« Szeme ide-oda villan, kémelve, nyugtalanul. A gyerekekhez vissza akarok még menni, beszélni akarok vele, ha lehet, szemmel tartom sorsát, fejlődését...» (MÁRAI Sándor 2007. *A teljes napló*. 3. köt. 1946. Helikon Kiadó, Budapest. 167–168. o.)

▼ Sztehlo-gyerekek: balról a második a „polgármester”

Lélekmentők elkötelező emlékezete

→ GÁNC S PÉTER

Egyházfórum. XXXIX. évf. 2024/2. sz. Szerk. Laborci Dóra.

Az *Egyházfórum* keresztény közéleti-kulturális folyóirat idei első tematikus száma a holokauszt 80. és Sztéhlo Gábor halálának 50. évfordulója alkalmából lélek- és embermentő lelkészek és nem lelkészek szolgálatára fókuszál. Nem magányos hősöként mutatja be őket, hanem igyekszik feltárni a tágabb összefüggéseket, a korabeli egyházak felelősségvállalását és mulasztási bűneit a vérvizataros időkben, egyúttal tudatosítva a mindmáig érvényes és aktuális tanulságokat, amelyek őszinte önvizsgálatra indíthatják a mai olvasót is.

Párhuzamos Sztéhlo-narratívák

A *Súlypont* rovatban elsőként Laborci Dóra izgalmas tanulmányát olvashatjuk. Emlékeztetőül a jól ismert tények: Sztéhlo Gábor evangélikus lelkész (1909–1974) Raoul Wallenberg svéd diplomata mellett talán a legismertebb embermentő hazánkban, akinek mintegy ezerhatszáz gyermek és több száz felnőtt köszönhette az életét a vészkorszakban. A két diktatúra között gazdátlan gyermekek százai találtak igazi otthonra az általa alapított gyermekotthonokban. Vajon manapság hogy emlékszik minderre a halás utókor?

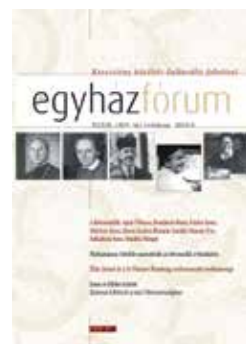
A folyóirat főszerkesztője rámutat arra, hogy a Magyarországi Evangélikus Egyházban élő Sztéhlo-kép ellentmondásos: „...ambivalenciáját elsősorban az adja, hogy a korábbi »elhallgatásnarratívát« az utóbbi időben mintha egyfajta »hősnarratíva« váltaná fel.”¹

Ahogy olykor önkritikusan bevalljuk: „igazi lovas nemzet” vagyunk, akik hol a ló egyik, hol a másik oldalára esünk. Gyakran megkísért, hogy korábbi gyáva hallgatásunkat eltúlzott heroizálással próbáljuk jóvátenni. Ez jól megfigyelhető legújabb kori evangélikus „szentjeink tiszteleténél” is: például Ordass Lajos kapcsán éppúgy, mint Sztéhlo Gáborral kapcsolatban...

A Sztéhlo-émlékezetre meghatározó módon hatnak az úgynevezett „Sztéhlo-gyerekek” visszaemlékezései, akik személyesen, testközelből ismerhették megmentőjüket. Ők a Sztéhlo Gábor Gyermek- és Ifjúságsegítő Alapítvány által szervezett éves találkozók, különböző kiadványokon keresztül, emléktáblák állításával őrzik és ápolják jövendőjük áldott emlékezetét.

Ugyanakkor Sztéhlo Gábor saját visszaemlékezéseiben szerényen csupán „eszközként tekintett magára, aki legjobb tudása szerint próbálta meg teljesíteni azt a feladatot, amelyre földi és égi feljebbvalói elhívták őt...”²

Az elhallgatástól a „csodanarratíváig” vezető úton meghatározó mérföldkövet jelentett 1983-ban Bozóky Éva írása a *Nők Lapjában*³ (azt megelőzően a *Diakonia* folyóiratban),⁴ továbbá az általa szerkesztett *Isten kezében* címmel megjelent Sztéhlo-napló 1984-ben.⁵

→ **Gáncs Péter** (1951): nyugalmazott evangélikus püspök. Homiletikát és missziológiát ad elő az Evangélikus Hittudományi Egyetem óraadójaként. *Forrásközelben* című kötete 2018-ban jelent meg a Luther Kiadónál.

Évtizedeknek kellett eltelnie, míg 2022-ben megjelent Sztehlo Gábornak az Evangélikus Országos Levéltárban őrzött teljes naplója, amelyet Kunt Gergely és Schmal Alexandra rendezett sajtó alá *Háromszázhatvanöt nap – Emlékek a magyarországi zsidómentésről 1944-ben* címmel a Magvető Kiadó gondozásában.

Kunt Gergely a kötet utószavában rámutat arra, hogy Sztehlo Gábor „nemcsak az evangélikus egyház, hanem az összes keresztény felekezet, sőt az egész kereszténység megrendülésének, hitelvesztésének tartja az egyház és a polgári úri középosztály közönyét, amelyet a zsidók halálba küldésekor tanúsítottak”.⁶ Maga Sztehlo Gábor erről prófétaí éleslátással így vall: „Mennyire vak és magabízó volt az egyház. Mindegyik egyház, illetőleg felekezet. Mennyire más lett volna, ha látja feladatát. Micsoda tragédia. Hogyan eljátszotta hitelét a kereszténység. Mindez terheli a lelkiismeretet...”⁷ Reálisan kell látnunk, hogy Sztehlo Gábornak az egyházával való kapcsolata ellentmondásos volt, hiszen az evangélikus egyház kihátrált mögüle, amikor már nem csak kikeresztelkedett zsidó gyermekeket mentett. Laborczy Dóra hangsúlyozza, hogy „az ötvenes évektől, majd Sztehlo svájci emigrációját követően a »nem beszélünk róla« lett az egész korszakra vonatkozóan az egyház általános hozzáállása”.⁸ Később mindezt igyekezett kompenzálni a formálódó „hősnarratíva”, amelyet Kende Tamás már-már „kultusznak” minősít *Embermentés, vagyonmentés, státuszmentés 1944–1945-ben Sztehlo Gábor emlékezetében* című könyvében.⁹ Az *Egyházforum* főszerkesztője ugyanakkor leszögezi: „Álláspontom szerint Sztehlo-kultusz nem létezik, csak párhuzamosan, egymással versengő és egymásnak ellentmondó Sztehlo-narratívák vannak.”¹⁰ Tanulmánya összegzésének végén aláhúzza, hogy „nem baj, ha ezek az eltérő nézőpontok egyszerre jelennek meg, ám nem lenne hátrány, ha párbeszédbe tudnának lépni egymással – a valóság és az igazság valószínűleg félúton van.”¹¹

Személyes exkurzus

Ezen a ponton engedtessek meg az objektivitásra kötelezett recenzálónak egy rövid szubjektív kitérő. Nem vagyok ugyan „Sztehlo-gyermek”, de

magamat is a megajándékozott Sztehlo-örökösök közé sorolom. Immár fél évszázados lelkészi szolgálatom leghosszabb időszaka (1981–1997) ugyanis ahhoz a Nagytarcsához köt, amelynek első önálló lelképásztora 1935–1942 között Sztehlo Gábor volt. Abban a parókiában laktunk, amelyet még ő épített. A gyülekezetben elevenen élt – tarcsai tót kiejtésével – „Szyteló” tisztelendő úr áldott emlékezte. Kikapintható volt az általa alapított népfőiskola lelki, szellemi öröksége. Mi is átéltük a nyolcvanas évek lassú eszmélődésében ennek a drága örökségnek a mindmáig gazdagító fokozatos feltárását. Nem kevés küzdelembe került, míg engedélyt kaptunk a „megfelelő” egyházi és állami felettesektől, hogy először a templom, majd a parókia falán is emléktáblát helyezhessünk el, amely azóta hirdeti az utókornak Sztehlo Gábor gyülekezet- és népfőiskola-alapító, -építő, valamint embermentő lelkész munkásságát. Végül a parókia utcája is felvehette Sztehlo Gábor nevét. Az ünnepélyes „utcakeresztelőn” közöttünk volt ifjú Sztehlo Gábor is, aki azóta már szintén előrement...

Aki nem a káosz hatalmát, hanem valaki más hitt – Éliás József emlékezte

A *Súlypont* rovat második írása, Wintermantel Balázs teológusnak, a Wesley János Főiskola Soái és Kereszténység Kutatóintézete főmunkatársának tanulmánya Éliás József református lelkész embermentő tevékenységét mutatja be.¹² Ő a Magyarországi Református Egyház 1942 októberében megalakított Jó Pásztor Missziói Albizottságának titkáráként működött. Éliás József szellemes és alázatos önértelmezését, küldetésnyilatkozatát az *Egyházforum* hátsó borítóján Sztehlo Gábornak és a megmentett gyermekeknek az 1945-ben készült fotója alatt így olvassuk: „Aki ilyen magunk fajtákat hősnek vél, nem konyítja a dolgok felületét sem. Vállalók voltunk, fonák kalandok sodortjai a káoszban. Csupán a káosz végleges hatalmát nem hittük, mert más hittünk.”

A Magyarországi Evangélikus Egyház erre a szolgálati területre nem állított fel külön szervezetet. Raffay Sándor püspök Kemény Lajos esperest bízta meg, hogy kapcsolódjon be a munkába, ő később

a bizottság alelnöke is lett. Az 1944. március 19-ei német megszállást követően, április 8-án Kemény Lajos Sztehlo Gábort bízta meg, hogy vegyen részt a Jó Pásztor munkájában. Így tehát Éliás és Sztehlo szolgatársak lettek az embermentésben.

1945 után munkásságáért Éliás József számos hazai és izraeli elismerést kapott. Ő mindezt így értékelte: „...magamnak nem akartam egyéb ajándékot, mint amit kaptam. Az egyik az a kitüntetés volt, hogy ezt a szolgálatot végezhettem. A másik, hogy megmaradhattam, érthetetlen módon, de megmaradhattam... Harmadszor azt a ráadás ajándékot is köszönöm Istennek, hogy bár nagy értékek mentek át a kezeimen, szegény emberként kerültem ki ebből a munkából.”

A folyóirat Éliás József személyes visszaemlékezését is közli, amely egy hangfelvétel alapján került lejegyzésre, valamint egy hivatalos beszámolót és jelentést a Jó Pásztor Missziói Albizottság működéséről.

Lélekmentők arcképcsarnoka

Az *Egyház és Társadalom* rovat bevezetője hangsúlyozza: „...fontosnak tartottuk, hogy ebben a lap-

számban bemutassunk példaértékű keresztény életutakat, olyan ismert és kevésbé ismert szereplőket, akik minden ideológiai narratívát és kockázatot figyelmen kívül hagyva segítettek, ahogy tudtak; mentettek, akit tudtak; szóltak, amikor tudtak. Olyan időben, amikor egyházuk a vétkes tájékoztatlanság, a némaság vagy a cinkosság útját választotta...”¹³ A sokszínű tabló a következő tíz lélekmentő személy munkásságát mutatja be lényegre törő tömörséggel: Apor Vilmos vértanú püspök; Friedrich Born, a „rejtélyes svájci” otthonszervező, Sztehlo közeli munkatársa; Járosi Andor, „a kolozsvári Wallenberg”; továbbá Kádár Imre, Márton Áron, Remete László, Salkaházi Sára, Schlachta Margit, Stiasny Éva és Tolnainé Kassai Margit.

A *Teológia* rovatban közölt Michael McGarry-írás utolsó bekezdése jól summázza az egész tematikus szám célját: „Az embermentők tanúsága által felvértezett keresztény felelősségtudatunk késztesse arra minket, hogy megakadályozzuk nemcsak azt, hogy a Soához hasonló tragédia valaha is újra megtörténhessen a zsidó néppel, hanem hogy ilyen tragédia a világ bármely népével megtörténhessék.”¹⁴ ■

JEGYZETEK

- 1 LABORCZI Dóra 2024. Párhuzamos Sztehlo-narratívák az ötvenedik évfordulón. *Egyházforum*, XXXIX. évf. 1. sz. 2–8. o. 2. o.
- 2 Uo.
- 3 Bozóky Éva 1983. A gyermekmentő. *Nők Lapja*, 35. évf. 7. sz. 6–7. o.
- 4 Bozóky Éva 1981. Isten kezében. Részletek Sztehlo Gábor emlékirataiból I. *Diakonia. Evangélikus Szemle*, 3. évf. 1. sz. 67–76. o.
- 5 Bozóky Éva (szerk.) 1984. *Sztehlo Gábor. Isten kezében*. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest.
- 6 SZTEHLO Gábor 2022. *Háromszázhatvanöt nap. Emlékek a magyarországi zsidómentésről 1944-ben*. Szerk. Kunt Gergely – Schmal Alexandra. Magvető Kiadó, Budapest. (Tények és tanúk.) 377. o.

- 7 Uo. 6. o.
- 8 Uo.
- 9 KENDE Tamás 2023. *Embermentés, vagyonmentés, státuszmentés 1944–1945-ben Sztehlo Gábor emlékezetében*. Kronosz Kiadó, Pécs.
- 10 LABORCZI 2024, 8. o.
- 11 Uo.
- 12 WINTERMANTEL Balázs 2024. Éliás József és a Jó Pásztor Bizottság embermentő tevékenysége. *Egyházforum*, XXXIX. évf. 1. sz. 9–30. o.
- 13 LABORCZI Dóra 2024. Lélekmentők. *Egyházforum*, XXXIX. évf. 1. sz. 31. o.
- 14 MCGARRY, Michael 2024. Egy keresztény hívó a Jad Vasem emlékhelyen. *Egyházforum*, XXXIX. évf. 1. sz. 56–59. o. 59. o.

Partenogenezis

→ SCHÖN KÁROLY

Nem meglepődni kell, nem hőzöngeni,
amikor a fekete macska felszáll a villamosra,
és heves ásítózások közepette lekezeli a jegyét,
nem tudom, min kell csodálkozni,
hiszen bliccelni már nem lehet úgy, mint régen
más a társadalmi megítélése, ugye,
elhitették velünk ugyanis, hogy jobb szabályok
vannak,
amit magunknak hozunk, nem az itt
ideiglenesen ötven évet állomásozó csapatok
verték belénk,
a bliccelés már nem összekacsintás,
már tehát a macska is vesz jegyet, s lekezeli,
ne csodálkozz, van, ami rendszeresen változik.

Igen, igen, nincsen neki egymáshoz képest kellően
rugalmasan mozgó ujjá, de az véletlenül,
ha már így fennakadsz mindenem,
nem a teremtés rejtélye, hogy
miért csak az ember tud tömegközlekedést szervezni,
ha már itt tartunk,
miért csak egy teremtmény közlekedik,
a többi csak mozog.

→ Schön Károly: idősgondozó.

Hittétel, hogy egy zsidó lány szűzen teherbe tud esni,
 olyanok nevetik ezt ki mostanság, akik százötvenezer forintért
 vesznek a látótól olyan karkötőt, amelyben pont
 az ő életére kitalált kristályok adnak energiát,
 pedig Szűz Mária szeplőtelen volt a fogantatás pillanatában,
 miért ezen lepódsz meg,
 amikor varánusz vagy cápa szül egyedül,
 hím nélkül, fogva tartva, az természetes,
 mi más pedig a természet,
 mint a teremtés általunk ismert elrendezése.

▲ Giotto di Bondone: A királyok imádása, részlet, 1320 k. (tempera fatábián, aranyozással, 45,1 x 43,8 cm, The Metropolitan Museum of Art, New York, ltsz. 11126.1)

Olvasni és továbbgondolni

A harmadikkal nyolckötetesre bővült Luther-sorozat

→ REUSS ANDRÁS

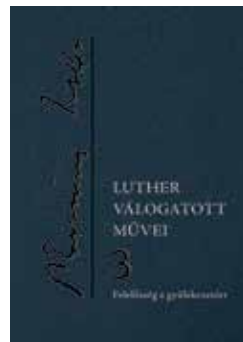
Luther válogatott művei 3. Felelősség a gyülekezetért. Szerk. Csepregi Zoltán – Horváth Orsolya. Luther Kiadó, Budapest, 2024.

Kétségtelenül bátor, ugyanakkor az alkalomhoz illoen igényes kezdeményezésnek bizonyult Luther válogatott műveinek kiadása azok között a nagyszabású tervek között, amelyekkel a Magyarországi Evangélikus Egyház a reformáció ötszáz éves jubileumának megünneplésére készült. A szellemi és anyagi erőforrások szempontjából egyaránt merész terv úgy számolt, hogy 2011-től kezdve évente egy-egy kötet megjelentetésével 2022-re összeállhat a tizenkét kötetből álló kiadás. A most megjelent, számozása szerint 3. kötetrel ugyan még csak a válogatássorozat nyolcadik darabját vehetjük kézbe, de – pusztán az oldalak számát tekintve – már az 1904 és 1914 között Masznyik Endre szerkesztésében készült hatkötetes kiadás¹ terjedelmének kétszeresénél tartunk. A százhusz éves válogatás négy kötete *egyházreformáló*, két kötete *egyházszervező* műveket tartalmazott. Két tervezett, de már meg nem jelent kötetben pedig a reformátor *egyházépítő* iratait szándékoztak közreadni. A most megjelent ugyan az utóbbiakkal rokon, hiszen a *Felelősség a gyülekezetért* alcímet viseli, a benne található írárok kétharmadát azonban már Masznyik Endre is megjelentette, tehát ő sem feledkezett meg az egyházépítőről, amint azt némelyek – elsősorban az említett alcímek alapján – felrőtták neki. Viszont sikerült néhány új fordítást is elkészíteni,

a korábbiakat frissíteni és korszerű jegyzetekkel ellátni, amelyek révén még szélesebb betekintést nyerhetünk a reformátor gyülekezetépítő tevékenységébe.

A kötet, amelynek alcíme alapján belterjes egyházi kérdések tárgyalását várhatná az olvasó, meglehetősen különböző műveket fűz össze. A témáknak mégis mindegyike demonstrálja (ha nem tudná az olvasó már eleve is), hogy Luther széles távlatban egyszerre látja Istent és az embert, a hitet és a világot, számára elválaszthatatlanul összetartozik a belső és a külső, az egyén és a közösség, az egyház és a társadalom, az üdvösség és a kultúra, a jelen és a jövő. Ezért a Luther irataival való foglalkozásnak nemcsak a múlt, a reformáció történetének és a nyugati egyházszakadás teológiai vitáinak megismerése adhat értelmet, hanem ezen túl az is, hogy a reformáció felismeréseinek továbbgondolásával mozdítsuk elő keresztény hitünk nagykorúságát, és megerősödjünk abban.

A közel hatszáz oldalas könyvben szereplő tizennyolc különböző írás egyenkénti részletes bemutatása itt lehetetlen. Könyvismertetésünk bevallottan egyoldalú abban a tekintetben, hogy e sorok írója elsősorban néhány, előremutató és továbbgondolásra méltó állításra kívánja felhívni a

→ **Reuss András** (1938): az Evangélikus Hittudományi Egyetem Rendszeres Teológia Tanszékének professor emeritusa. Szerkesztésében jelent meg a Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratait közreadó sorozat (Luther Kiadó, Budapest, 2008–2020). Részt vesz a Luther Válogatott Művei sorozat fordítói munkájában is.

figyelmet. Azzal a reménységgel, hogy lesznek kíváncsiak, akik kézbe veszik és olvasgatják a kötetet, és ösztönzést és bátorítást kapnak Luther szellemében Jézus Krisztus tanítványaként alakítani életüket az egyházban és a társadalomban.

Az érett kereszténység

A közreadott műveket tematikus csoportokba sorolva az elsőben az érett kereszténység gondolatát emeljük ki. Csak a vallásukat komolyan gyakorlók kérdése, hogy miként kell az Úrtól tanult imádságot helyesen imádkozni. Egy mindössze kétoldalas iratában (*A Miatyánk előlről és hátulról*, 1519) Luther az első kérést, Isten nevének megszentelését tartja minden más dolog feltételének és alapjának, amely után következhetnek az ember jóllétére vonatkozó kérések. Ezt nevezi az „előlről” való imádkozásnak, amellyel szemben az imádkozók általában „a maguk tiszteletét, dicsőségét és hírnevét” keresik, és Isten dicsőségét hátulra helyezik, vagyis „hátulról” imádkozzák a Miatyánkot. Valójában azonban nem az imádság helyes elmondásáról van itt szó, hiszen csak az tudja helyesen, vagyis előlről mondani, tulajdonképpen érteni az imádságot, aki úgy hisz és gondolkodik, egyáltalán, úgy él, hogy Isten szent neve, vagyis maga Isten van az első helyen egész életében. Ahol viszont az emberek önmagukat és a saját érdeküket helyezik az első helyre, és ennek megfelelően mondják a Miatyánkot, annak az eredménye egy olyan kusza világ, melyben az emberek csak „saját dicsőségüket, saját országukat, felsőbbségüket és saját akarataikat kívánják, és erre vágyakoznak”,² mert kirekesztik Istent az életükből, és a helyét maguk törekednek elfoglalni. A reformátor arra hív, hogy ne felületesen, hanem alázattal, és ne csupán formálisan, hanem szívbeli odaadással nevezzük magunkat kereszténynek.

Amikor a papok gyóntatás alkalmával is kutakodni kezdtek Luther tiltott iratai után, és elmarasztalásukat fejezték ki azok olvasása miatt, nehéz helyzetbe hozták a reformátori tanok elfogadót. A *gyónók oktatásában* (1521) ebben a helyzetben egyebek mellett azt tanácsolja a gyónónak – próbáljuk beleképzelni magunkat akár a gyóntató, akár

a gyónó helyébe –, hogy ilyen választ adjon: „Édes uram, maga gyóntató atya, nem pedig porkoláb.”³ A gyónót arra biztatja, hogy alázattal járjon el, de őrizze meg a „dacos hitet”.⁴ Ma talán azt mondaná, ne birkák legyünk, hanem tudatos, felkészült egyháztagok és öntudatos polgárok. A vádra pedig, hogy gúnyiratokat adna közre, azzal válaszol, hogy nem név nélkül vagy álnéven, hanem saját neve alatt írt, és ezzel vállalta a törvény előtti felelősséget, nem titkos bűnöket pellengérezett ki, hanem nyilvános és általános visszasságokat tett szóvá.

A tiszta evangélium hirdetése az egyház legbiztosabb ismertetőjele. Ez nem elvont, tankönyvi meghatározás (*A keresztény gyülekezet joga és hatalma*, 1523). Nem hívó környezetben minden hívő keresztény feladata, hogy tanúskodjék Krisztus evangéliumáról. A keresztény gyülekezet pedig gondoskodik arról, hogy legyenek a körében olyan hívők, akikre az igehirdetés hivatalát bízta. Ez azonban nem hivatali vagy pusztán adminisztrációs ügy, mert a gyülekezetnek nemcsak joga és hatalma, de felelőssége is, hogy megtélje az igehirdetőket: valóban Krisztus evangéliumát hirdetik-e, és megállapítsa az ige szolgálatára kiszemeltek feddhetetlenségét.

A *Gyülekezeti rendtartás* (1526) adott alkalmat a marxista befolyással nem vádolható reformátornak a szívszorító megállapítás megfogalmazására, hogy a német parasztháború katasztrófájában a lázadók ellenszenvét és vak dühét az egyházi emberek (az egyházi rend) képmutató életmódja váltotta ki. Környezetünk hitbeli és egyházi elidegenedését látva nekünk is el kellene gondolkodnunk, mennyiben vagyunk okai ennek mi magunk is, akár mint egyházi tisztséget viselők, akár mint egyháztagok. A megújulásnak is itt kell kezdődnie Luther szerint, „különben a tövis nem távozik a szívekből”.⁵ A misével kapcsolatos fonákságot más irataihoz hasonlóan ebben is ott látja, hogy „kiárusították Krisztust”.⁶ A bajt igaz és jó prédikátorok szolgálatba állításával lehetne orvosolni, akiket az iskolák és egyetemek nevelnek ki. „Ezért szükséges az iskolák és egyetemek reformációja is, amelyen kétségkívül sem költséget, sem fáradságot nem szabad spórolni. Mert ha az iskolák nincsenek jó karban, ahol a sze-

mélyeket kell növelni és nevelni, akkor egyáltalán nem viseltük gondját az istentiszteletnek.”⁷

A lelkésképzésen túl az egyházi szolgálat és élet figyelemmel kísérése is elengedhetetlen. A gyülekezetek ily módon való látogatását (vizitációját) már korábban is nemcsak terhes, hanem rangon aluli kötelességnek tekintette számos egyházi munkás, ami sürgetővé tette, hogy a reformátorok felkarolják a problémát. A választófejedelem segítségét kérték, hogy alkalmas embereket hatalmazzon fel az anyagi javak kezelésének és a lelki feladatok teljesítésének ellenőrzésére. A vizitátorok részére készített vezérfonal előszavában (*A vizitátorok oktatása*, 1528) Luther aláhúzza, hogy a mégoly nagy fejedelmi tekintély mellett is csak úgy lehet rend és békesség, ha nem gőgösen, hanem önként, kényszer nélkül, szeretetben és békességben veti alá magát a vizitációnak mindenki, akinek „őszintén tetszik az evangélium”.⁸

A leisingi egyházi járás gyülekezeteinek pénztári rendjében (*A gyülekezeti pénztár rendje*, 1523) a kiinduló megállapítás nem gyülekezet-, hanem egyházközpontú, mivel „a keresztények minden belső és külső vagyonának Isten dicsőségét, valamint felebarátaik és keresztény testvéreik szeretetből fakadó támogatását kell szolgálnia”.⁹ Mindennek kezdete, hogy lelkész választanak, hallgatják Isten ígését, és törekednek a parancsolatok megtartására. A pénztár ládáját négy különböző lakattal és kulccsal zárják, amelyeket a tíz előljáró így csak együtt tud nyitni, a határozatokat, a vagyont, a bevételeket és kiadásokat három könyvben tartják nyilván. A kiadásokban nemcsak a gyülekezet tisztségviselőiről gondoskodnak, hanem az árva és szegény gyermekek szükségleteiről és taníttatásáról is. Tanítót alkalmaznak, de „egy becsületes, idősebb és feddhetetlen asszonyt” is, aki a leányokat többek között németül írni és olvasni tanítja. Vasárnaponként étellemmel segítik a szegényeket, de a pénztárból is juttatnak a betegeknek és az elszegényedett öregeknek, „hogy Isten tiszteletére

„Míg kezdetben a hitben erőtlenekekre tekintettel ellenezte az egy szín alatti úrvacsoravétel megszüntetését, a gyülekezet két éven át folytatott tanítása nyomán azonban már indokoltnak tartotta, hogy a két szín alatti osztást általánosan bevezessék.”

és dicsőségére meg legyenek óvva attól, hogy testük és életük a szükséges lakás, ruházat, élelem és ápolás híján még inkább megbetegedjen, elgyengüljön és megrövidüljön”.¹⁰

A fődolog Krisztus szava

Az iratok második csoportjának témája, hogy a fődolog Krisztus szava, vagyis az evangélium a mérték. Elsősorban az istentisztelet az az alkalom, ahol „minden annak érdekében történjen, hogy az ige helyes gyakorlása szokásba jöjjön” (*A gyülekezeti istentisztelet rendje*, 1523).¹¹ A meghamisított hagyomány következtében a korábbiak „az írott szó hóhérainak”¹² bizonyultak, azonban az evangélium megismerése nyomán „[c]sak a megfeszített Krisztust ismerjük el mesterünknek, és senki mást rajta kívül” (*A misével való visszaélésről*, 1521).¹³ Nem az a fontos, hogyan éltek, és mit írtak a szentek, mert „[n]em az a kérdés, mi történt, hanem hogy minek

kell történnie”.¹⁴ Erről sokat beszélnek és vitatkoznak. Hol, milyen testhelyzetben, milyen gesztusokkal, mely szavakkal kell Istent külsőleg imádni? Valójában azonban a szív tiszteletadásával vagy

meghajlásával vallja magát az ember igazán az ő alázatos teremtményének. Ezért mondható: „A szív az ő igazi arany szentségtartója” (*Az oltáriszentség imádása*, 1523).¹⁵ Az ilyen belső imádat követi a külső, ennyiben az igazi, lélek szerinti belső imádás nemcsak a száj, hanem az egész test dolga.

A belső, szívbeli hozzáállást hangsúlyozta Luther, és ez nemcsak az ő korában volt fontos, hanem ma is az, de azért nem mulasztotta el, hogy a külső hozzáállás dolgait is rendezze (*Formula Missae*, 1523). Míg kezdetben a hitben erőtlenekekre tekintettel ellenezte az egy szín alatti úrvacsoravétel megszüntetését, a gyülekezet két éven át folytatott tanítása nyomán azonban már indokoltnak tartotta, hogy a két szín alatti osztást általánosan bevezessék. De most sem erőszakosan, hanem a

tanítás alapján. Nálunk ismeretlen gyakorlat, amit Luther javasolt, hogy az úrvacsorára készülők még az istentisztelet előtt jelentkezzenek, vagyis ne azért éljenek vele, mert mások is így tesznek. S egymás mellett, egy csoportban üljenek, hogy akinek nyilvánvaló takargatnivalója van, ne odasomfordálva lépjen az oltárhoz. Sajnos azonban reánk nézve is megáll a másik megállapítása: „A hitről, a vigasztalásról, a szentség helyes használatáról és hasznáról egyenesen semmiféle említés vagy gondolat sincsen.”¹⁶ Bölcsen óv attól is – olyan korban, amelyre visszatekintve sokkal lassúbb élettémpőt feltételezünk –, hogy a túl sok vagy túl hosszú templomi alkalom ne váltson ki ellenszenvet vagy éppen unalmat.

Ötszáz évvel ezelőtt is tapasztalat volt, hogy a helyiek mindenütt a maguk elképzelése szerint alakították az istentiszteletet rendjét, de Luther egyetlen rendre nézve sem jelentette ki, hogy egyedül az lenne a helyes. Azonban bizonyos rendre szükség van „azok kedvéért [...], akiknek még ezután kell keresztényekké lenniük vagy a kereszténységben megerősödniük” (*A német mise*, 1526).¹⁷ „Az ilyenek kedvéért szükséges olvasni, énekelni, prédikálni, írni és verset költeni, s ahol az a dolgon lendíthetne, s rá szükség volna, erre a célra meghúzatnám az összes harangokat, megszólaltatnám az összes orgonákat, és mindent megcsendítenék, ami hangot ad.”¹⁸ Gyermekek és fiatalok között még a játék is hasznos eszköz lehet. Mert „[h]a mi gyermekeket akarunk nevelni, nekünk is velük gyermekké kell lennünk”.¹⁹ Ha unottan és unalmasan folyik az istentisztelet, akkor „napról napra úgy mennek a prédikációra és mennek ismét haza, mint ahogy odamentek”.²⁰ Mégis, szeretetből egy értelemre és szokásra kellene törekedni, amennyire lehetséges, tudva, „hogy minden rendtartásnak életet, méltóságot, erőt és értéket a helyes használat kölcsönöz”.²¹

Nem él az egyház küzdelem nélkül

A belső viták és harcok az igazi egyház jele, mert nem él az egyház küzdelem nélkül, ahol ugyanis az ördög nem mardossa az egyház sarkát, ott van béke, csend és nyugalom.

A cseh huszita kelyhesek helyzete készítette Luthert állásfoglalásra *A lelkészek szolgálatba állítása* (1523) kérdésében. Saját püspökök hiányában a lelkészekről úgy gondoskodtak, hogy Itáliába küldték őket, „hogy ott megvásárolják a pápista felszenteléseket”.²² Az ilyesmit ma korrupciónak nevezik, ami nemcsak csúnya, hanem – erre nem szoktunk gondolni – olyan dolog, amelynek visszahatása is van. A következmény pedig, hogy „olyan pásztorokat kell elviselni, akik másutt jutottak be, mint az ajtón keresztül. [...] Így aztán Csehországot el kellett árasztaniuk a rendkívül hitvány és ráadásul műveletlen papoknak, hogy ne mondjuk: a ragadozó farkasoknak (Jn 10,12).”²³ Miközben a kelyhesek – helyesen – az úrvacsora Krisztus rendelése szerinti használatához ragaszkodtak, de a felszentelések megvásárlásával mégis cáfolták azt a fontos tételt, hogy amennyiben az ember „az ige által él, és birtokolja az igét, akkor minden egyebet nélkülözhet”.²⁴ Az ige jelentőségét tehát annyira hangsúlyozza, hogy azt még az úrvacsorával is kész szembeállítani. Kifejti továbbá egyrészt, hogy miért nem lehet külön papságról beszélni Krisztus óta, másrészt, hogy „minden keresztény egyformán pap”,²⁵ mert mindenkinek van valamilyen szolgálata az egyházban.

A Nagy hitvallás az úrvacsoráról (1528) a svájciakkal zajló úrvacsorai vita egy terjedelmes irata. A Masznyik-kiadástól eltérően a kötetben ennek csak a harmadik részét, Luther szoros értelemben vett hitvallását, a reformátori tanítás szinte tételes összefoglalását találjuk. Míg a mai kereszténységben sokan arra hajlanak, hogy a Lélek ajándékairól úgy beszéljenek, mint amelyekben csak egyes kiválasztottak részesülnek, Luther a gazdagon ajándékozó Lélekről vall, aki által „az összes hívő hitet és egyéb lelki ajándékokat kap, a halálból feltámad, a bűnöktől megszabadul, és lelkiismeretében vidám és nyugodt, szabad és bátor lesz”.²⁶ Hite és az evangélium sajátosan gyönyörű összefoglalása ez a mondat: „Ez ama három személy és egy Isten, aki magát nekünk mindnyájunknak mindazzal, ami ő, és amije van, teljesen odaadta.”²⁷

Az Augsburgban egybegyűlt papokhoz (1530)

címzett intésében a tenni- és megtanítanivalók hosszú listáját tekinti át azzal a buzdítással, hogy „nem lehet eléggé munkálkodni a jóban”.²⁸

Látja, hogy a római és a reformációt elfogadó egyházakban sok egyenetlenség és különbözőség van, ezért megmarad feladatként a békességre való dolgok követése és a munkálkodás egymás épülésén (*Kis hitvallás az úrvacsoráról*, 1544).

A korai egyház három egyetemesnek mondott hitvallását és negyedikként a *Te Deum laudamus* magyarázza a *Három hitvallás* (1538) című irat. Egyrészt a szentháromságtan, másrészt Krisztus isteni és emberi természete felől, tehát nem szavanként vagy mondatonként fejt fel a szöveget. A lényeglátásnak és az elvonatkoztatásnak az iskola-példája, ahogyan a reformátor a teológiatörténet szintje minden tévántítását felvázolja – napjainkig érvényesen – azzal, hogy ezek Krisztusnak vagy az istenségét, vagy az emberségét, vagy a művét vonták kétségbe.²⁹

A fenti irat címe azonban nem számolási hibáról tanúskodik, hanem arról, hogy Isten dicsérete emberi énekkel a hit elemi megszólalása. Az egyház nemcsak helyesen adminisztrálandó szervezet, amelyben bizonyos elvont és alig felfogható igazságokat tiszteletben tartanak, nemcsak az eljövendő országot várók gyülekezete, hanem közösség, amelyben vidáman és jókedvvel énekelnek és beszélnek arról, hogy Isten népének új, vidám szövetségébe, nem pedig valami tunya, kedvetlen szövetségbe tartoznak (*Énekeskönyv-előszók*).

Mint az eddigi nyolc kötet esetében mindig, ezúttal is Csepregi Zoltán volt a szerkesztő, aki mellett Horváth Orsolya is közreműködött (immáron harmadszor) szerkesztőtársként. A megértést és keresést segítő jegyzetekkel, kereszthivatkozásokkal, irodalmi utalásokkal, indexekkel, tárgy- és névmutatókkal kiegészített, jól olvasható és használható kötettel gazdagodott a Luther Kiadó sorozata. Köszönet érte. ■

JEGYZETEK

- 1 Az eredetileg nyolckötetesre tervezett kiadással a reformáció négyszáz éves jubileumát (1917) kívánta a Luther-Társaság megünnepelni. A hatodik kötetbe írt *Végszóban* a kiadást Masznyik Endre 1914. május 1-jén, tehát az első világháború kitörése előtti hetekben befejezettnek nyilvánította: „Előre megállapított programunkat anyagi erőink fogyatékosága miatt teljességében nem valósíthattuk meg.” (*D. Luther Márton művei*. 6. köt. Szerk. Masznyik Endre. Wigand, Budapest–Pozsony, 1914. 489. o.)
- 2 LUTHER, Martin: *Felelősség a gyülekezetért*. Ford. Csepregi Zoltán et al. Luther Kiadó, Budapest, 2024. (Luther válogatott művei 3.) 22. o.
- 3 Uo. 28. o.
- 4 Uo. 30. o.
- 5 Uo. 341. o.
- 6 Uo.
- 7 Uo. 344. o.
- 8 Uo. 356. o.
- 9 Uo. 185. o.
- 10 Uo. 194. o.
- 11 Uo. 209. o.

- 12 Uo. 41. o.
- 13 Uo. 42. o.
- 14 Uo. 42–43. o.
- 15 Uo. 149. o.
- 16 Uo. 285. o.
- 17 Uo. 301. o.
- 18 Uo. 301–302. o.
- 19 Uo. 306. o.
- 20 Uo.
- 21 Uo. 335. o.
- 22 Uo. 217. o.
- 23 Uo. 218. o.
- 24 Uo. 219. o.
- 25 Uo. 230. o.
- 26 Uo. 371. o.
- 27 Uo.
- 28 Uo. 384. o.
- 29 Uo. 440. o.